

M. Morrisson

Punane Tallinn

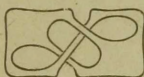
J. & A. Paalmann'i trükk, Tallinnas

1921

Punane Tallinn

M. Morrison.

~~5416~~

TARTU LINNA
KESKRAAMATUKOGU
9 | 663.
225725 | 3. EKS.

2005
9 824
10961

Tallinnas, 1920.

J. Reimanni raamatukaupluse kirjastus.

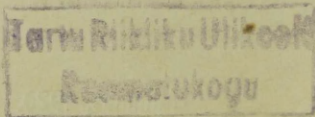
A 3240

J. H. Gressel'i trükk, Tallinnas.

15566675

2

153411

Eessõna.

Enne 1917 aastat oli Wenemaa riikluse mõttekandjaks keiserriigi (tsaari) walitsus, nagu see aastasadade jooksul seks kujunenud. Ilmariigi suuruse, rikkuse, maalaiuse ja allaheidetud rahwaste mitmekesiduse tõttu oli tsaaririigi walitsuse kätte arutu suur wõim kokku kogutud, mida imperia-
lismuseks, tsarismuseks, militarismuseks ning absolutismuseks kutsuti, kuid mähärdused nimetused ometi opositsionilist pitsarit kannawad. Keiserriik oli Romanowite walitseja soo 300 aastasel kestwusel ühtelugu suurenenud, alatasa kaswanud ning alatasa uusi maid ja rahwaid alla heitnud. Selle walitseja soo kestwusel on tähtsamatel esitajatel suured riik-
lised, sõjalised ja diplomatilised, wõidud ette näidata: Peeter Suur wõitis Baltimaa, Jekaterina II. Leedu-walgewene ja Noworossia, Aleksander I. Soome ja Kaukasuse, Nikolai I. Poolamaa j. n. e. See õnnelik riigi suurenemine andis walit-
sewale soole riigi rahwaste ees moraalse õiguse kõrgemat wõimu algusest pääle enda kätte kokku kuhjata ja seda ka siis enda käes pidada, kui riiklises elus nähtused ilmsiks tu-
lema hakasid, mis detsentralisatsioni püüdeid ette tõid ja neid õigustasid. Kuid ekslik oleks seda absolutismust walitseja soo wõimu, kasu ja auahnuse arwele kirjutada, nagu seda rewolutsioni aegne wahutaw kirjandus teha püüab. Siin on suur süü suurwene rahwa keskel walitsewal mõttewiisil, mis au ja wõimu pakkumist alt poolt ülespoole ammutas. Riigiwõimu austamine laialistes rahwahulkades muutus jumal-
damiseks, nagu see hommikumaades ülepea moeks ja wiisiks ning mille kultiveerimiseks lugematad põhjused tegewusse

astuwad. Iga rahwa keskel asuw walitsus istub selle sise-
mise jõu pääl, mida rahwusline instinkt anda suudab. See rahu-
lise waatlemise seisukoht rahulisel ajal oleks walitsuste
ja rahwaste wahekorra hindamiseks kõige erapooletum ja
õiglasem.

Romanowi soo walitsemisel on Wenemaa palju sõdasid
pidanud, kuid wõrdlemisi wähe maid kaotanud, olgugi, et sõja-
lised lüüasaamised ei puudunud. Wõrdleks meie Wenemaad
Türgimaaga, siis on wiimase maade kaotus esimesega wõrrel-
des mitmekordne. Ja kui ka Wenemaa kaotused wähest täht-
sad (1812 ja 1854), siis pole need mitte walitsejate eksituste
küll aga muude põhjuste tagajärg. Wenemaa riikluse mõte,
kaswas aasta-aastalt kindlamaks ning põhjusseadustesse wõeti
punkt üles, mis ära keelab riigi maid kudagi ära-anda, olgu
sõjaliste kaotuste, müügi ehk muul teel, mis riigijõu nõrkust
wälise surwe ees oletada laseb. Selle määruse wastu eksi-
mine oli kuritöö, mille eest riik oma suurusega ja wägewu-
sega wastutama pidi. Ningseda wastutust ei julgenud ükski
riigiwõimu esitus oma pääle wõtta.

Ilmasõja päewil langes wenemaale ajalooline katsumine
osaks, nagu sääl enne olemata ja nägemata. Kõigist ilmariigi
jõupingutustest hoolimata, terve mitme miljonilise meestesoo
püssi alla kutsumise kiuste, olid Saksa wäed ometi 1916 poola-
maa, Leedumaa, Kuramaa täielikult ja Walgewenemaa osalt
alla heitnud. Ning saksa wägede edasitungimine kõigist mit-
mekordsest Wenemaa läänepiiri kindluse wõöst hoolimata oli
nii järjekindlalt ja püsiwalt sündinud, et sõjalise jõuga kao-
tud maid tagasiwõita enam kui kahtlane oli. Ning Wenemaa
seisis kaotuse ees, nagu ta enne näinud ei olnudgi. Muidugi
hakati riigiwolikogus kõige päält riigiwalitsejat süüdistama, et
sellel sõdimiseks tahtmist ei olla, et sääl rahu sepitseda j.n.e.
Selle tagajärjel lagunes üle maa suurewiisiline riigipää was-
tane kihutuslaene wallali, mis rewolutsioni marus rahwaesituse
ülepää kaswas ja selle mõttegi ära rüwetas. Wene wägede suurte
kaotuste wastutus langes moraaliliselt riigipää kanda ja sellele ei
tahetud seda kudagi andeks anda. Ning keiserriigi walitsus
pidi maksma seda oma täielise kokkulangemisega.

Wenemaa rewolutsion on sõjaliste kaotuste otsekohene tagajärg, on loogikaline tasu nende eksimiste ja äparduste eest, mis selleaegse riigiwõimu läbi riigile osaks saanud. „Gelingt es, so ist es eine Heldenthat, misglückt es, so ist es Hochverrat“, see wanasõna kordub siin uues teises. Riigiwõim pidi sõja õnnelikku lõppu ette teadma, ehk kahtlasel korral sõda ära hoida oskama.

Et rewolutsionid suurte sõjaliste kaotuste ja riikliste äparduste tagajärg, see on wana ja põline ajalooline nähtus. Riigimõtte ja ühiskondliste õiguste wastu eksimised maksawad end väga kibedasti kätte ning ajaloo kiwid jahwatawad küll pikalt, aga väga peenikeselt. Kõik see on minewikus enne wenemaa rewolutsioni lugemata teisendites kordunud. Neid nähtusi leidub kõigis ilmajagudes, kõikides ajajärgudes ning nende rahulikkudesse roobastesse juhtimine tarwitab osawust ja kindlat kätt, mähardust seni üksi Napoleonil ehk Bismark'il olemas. Ajaloos on igasuguste rewolutsionide kohta omad kindlad tähendused ja nimetused, mida wenemaa rewolutsion üksi teisedanud, tõendanud on. Õige rikas on rewolutsioniliste liikumiste poolest, Kesk ja Uuem aeg Europas, olgu see usulisel ehk poliitilisel väljal. Ning kõik need ümbertõuke on kaunis hästi läbi uuritud. Raske on aga hingelist kindlat seisukohta wõtta selles laenetamises, kuhu meie sisse kistud ning mille lõpu ots alles nägemata.

Igasugune rewolutsion on selle rahwa waimu wastupaiste, milles tema lahti puhkenud. Olgugi suurdes rewolutsionides põhiheliks klasside tegelik wõitlus ja üksteise häwitamine, sünnib siin ometi õige palju algupärast, loodusejõu ilmsiks saamise taolist, mis omane selle maa, rahwa ja tema loodusele. Selle liikumise suurust wõib üksi siis õiglaselt hinnata, kui maru waikinud ja selge ilm asemele asunud. Mitmed tähtsamad rewolutsioni ajajärgude kirjanikud tõendawad et mässude tekkimised Wene-Prantsuse rewolutsionide taol üksi mõningates maades wõimalikud olewat. Nii ei katkeda, mõnedes Europa riikides riigiwalitsuse niit kunagi mitte, sest seda ei lubawat rahwa kindel ja rahulik iseloom. Walitsuse lindi rebenemine sündida üksi säääl, kus rahwa waim elaw

haiglane, äärmustesse kalduw ning kus iga 100 isiku seast 99 walmis olewat walitsuse järele oma kätt wälja sirutama, isegi riigipääks himustama.

Igasugusel riigikorral, nii aateline, kui see olla püüab on oma wastased, see on juba riigikordade paratamata häda, möödapääsemata pahe. Kui isegi lihtne perekonna elu igal pool wärdjaid ette toob, neid sünnitab, ei ole riigikorda ilma nendeta. Neid hoiab tagasi riigi jõud, peab waos rahutamaid, häda aga riigile, kus riigiwõim Wenemaa eeskujul katkema peaks. Siis ilmuwad päewawa'gele kõiksugu taltsutamata kired, jultunud demagogid j. n. e. et pukile pääseda ja laenetest end enne uppumist pisutgi kanda lasta.

Juba kaua enne ilma sõda waadati Wenemaa kui maa pääle, kus arutu palju lõhkeainet ning plahwatus kartust olemas. Nagu Prantsusmaal enne 1789 a., niilmus Wenemaal mõnikümme aastat tagasi tormilindudena rewolutsioni eelkuulutajad kirjanikud, millede ülisoe wastuwõtmine seltskonna poolt selle hingedelulist murdeaega näitama hakas. Herzeni, Dostojewski, Tolstoi j. t. ilmumised näitawad, et riigikord paisuwa, uut worma otsiwa, mõtte ees tarduma näis ning et selle muutmise päewaküsimus. Juba siis hakas Wenemaa kohal õhkkond koguma, mis muutust soowib. Ja selle kõrwal kordub seesama, mida ülemal tähendud, s. o. mässud riikliste sõjaliste õnnetuste kannul: 1812 a. järele dekabristid, 1854 a. Krimmi sõja järel rahwaesituste elusse kutsumise soow mitmesuguste salaseltside tegewuse läbi, rewolutsion pärast õnnetu t Jaapani sõda j. n. e. Aasta aastalt kaswab terroristliste kuritööde hulk, mis otse politika alusel sündinud. Palju riigimehi, kellel kindel alalhoidew siht ia paendumata politik, tapetakse küll põrandaaluste organisatsioonide, küll üksikute partei tegelaste poolt. Paistab wäliselt, et rahutu element aina kaswab, päew päewalt tugewneb ning et riigiwõimul enam ja enam raskemaks läheb seda waos hoida. Sellest hoolimata oli riigiwõimul siiski weel jõudu küllalt puhkema kippuwat liikumist, kui mitte jäädawalt, siis ometi pikemaks ajaks, maha suruda.

Enam kui 200 aastalisel Wenemaa külge kuuldumisel

oli Baltimaal ida orientatsioon pea kõigis kihtides mõjule pääsenud. See aga ei suutnud neid vastuolusid Läänemeremaadel ometi mitte kaotada, mis siin aastasadade jooksul kipitamas olnud. Wene keele sisse toomine ning wene hariduse laiendamine koolides ei tõstnud rahwaharidust, küll killustas aga maa ja tema elanikude wana õhtueuropalist mõtte wiit. See hariduse ühtluse lagunemine ja lõhkikärastamine oli üks neist tähtsamatest alustest, mis 1917 a. rewolutsiooni meil wene tähe all mööda wiisid. Eesti seltskonna ülesastumine, mis rikkumata mõttewiisil rahvusliselt rewolutsiooni päewil sellele isesuguse sära ja hiilguse andma oleks pidanud, jäi jõuetuks ja kahwatuks selle kõrwal, mis Wenemal sündis. Eesti maast woogas üle wene wabaduse tung oma liialdusega, oma äärmustega ning see ei köitnud, — ei tõmbanud.

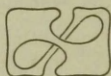
Meie esimesed püüded ja tahtmised olid õige wähesed: et meile ametnikka määrataks kodumaa elanikude hulgest, et rüütlikogu maapäewa pidamise õigusi kõigi seisuste pääle laiendaks, et talumaad nende pidajatele wõimalikult pea päriks läheks ning kwoote maad mõisate küljest jäedawalt lahutataks ja muid wähesed tähtsusega asju. Meie enne rewolutsioonilised püüded ei ulatanud kaugemale alandlikust soowist, andke wõimalust elada ja edeneda meie maale ja rahwale oma kodumaa piirides ning meie täidame kõik riigialama kohused ausasti. Edaspidine sündmuste käik tõukas maa ja tema rahuliste elanikude tasase edenemise hoopis teistele radadele, millede nägijateks ja tunnistajateks meie nüüd oleme.

Wõib arwata, et Wenemaa rewolutsiooni üle terve ajalooline kirjandus tõuseb. Sest nende waremete pääle, milleks purunenud tsaaririik. ehitakse Wenemaal uus riikluse hoone, ilma selleta ei wõi elada suur rahwas. Ning, selleks kirjeldakse rewolutsiooni lugematades teisendites, küll parteiiliselt, küll ajalooliselt, küll hingeteadusliselt, küll ühiseluliselt seisukohalt. See ajalooline sündmus, mille kordumist aastasadade jooksul arwa ette tuleb, annab igale huwitust tundjale omakohast materjali, soowitawat ainet. Käesolew kirjeldus tahab 1917 a. rewolutsiooni käiku sarnaselt ette tuua, nagu ta Tallinnas era-

pooletul vaatlemisel Wene riigi osana läbielatud. Muidugi paistab kirjeldusel silma see asjata suur jõu raisk, mõtteta müllamine ja liialdus, millede häwitawatest tagajärgedest kodumaa edaspidisel käigul pääsis. Rewolutsioni põhjustest on ülemal tähtsamad nimetud, kuid lõppuotsus jäägu ikkagi lugeja enda hooleks.

Tallinn, mai 1919.

Autor.

Rewolutsion.

Eellugu. 19-ma aastasaja lõpu poolel sigrineb Tallinna terwe rida uusi wabrikuid mis tööliste arwu umbes 15,000 pääle tõstawad. Tallinna ülikena seisukoht mere äärdes lubab oletada ka edaspidist uut suurt majanduslist tõusu, mille tõttu linna ühiselus hoopis uued tegurid mõjule pääsewad. Weel on aga K. Marksi teaduslik sotsialismus massedele tundmata, muidugi ka teostamata, seda tuntakse üksi nimekaudu ja tumedalt. Teaduse himust aetud püüab koolide õppi w noor-sugu uude woolu tungida, kuid see on raskendud: igasugune sellesisuline kirjandus on koguni keelatud ning tõrjutakse üle piiri sissetungimisel mõjuwalt tagasi. Kubermangu shandarmi walitsus hoolitseb selle eest, et isegi postikaudu midagi sissetuua ei saaks. Eemal hoitakse riigipiirist isegi L. Tolstoi Londonis ilmuwad wagatsewad kirjatööd, rääkimata juba anarhilistest õpetustest. Tsaariaegsed riigimehed mõistsid väga hästi, et sotsialistlise ilmakorra maksmapanek igasuguse kodanlise korra riigis häwitab, olgu selle eesotsas keiser wõi president.

1899 a. kewadel pääsis Riia wabrikutes esimen üleüldine streik, majandusliste nõudmistega, lahti. Liikumine leidis Tallinnas wastukaja ning sellest ajast pääle saab Tallinna wabrikutöoliste politiline nuusk isesuguse terawuse. Peterburgi läheduse ning sellega kerge ühenduse tõttu hakab Tallinna tööliste politiline puls Wenemaa päälinna omadega kella käigu kindlusega ühte lööma. Ning nüüd ei jae ükski laine, mida päälinna wabrikud ammutawad, Tallinnas oma mõju awaldamata. Iga lahti puhkenud töötõrkumine Peterburgis kutsub homme nõiakepi löögina Tallinnas sarnase wälja ning iga politiline wool leiab siit wastuheli. Õhtueuroopa töötõrkumised ei leia wastukaja, vähemalt ei ole seda wäliselt märgata. Aegamööda tungib hulkadesse arusaamine, et hulk kõik wõib, et ühte hoides kõik suudetakse ning selle wastu üksik mitte midagi. Sotsialdemokratia kannab endaga kaasas isesugust dekadenci, isesugust lagunemist, see on arwustaw ja mahakiskuw ilma ehitus joonedeta.

1904 a. alganud Wene-Jaapani sõda wiskas were riiklise rahulise käigu rööbastest ning politika wäljale astusid rahwahulgad. Nähtawale tulewad Tallinnas puhtasisulised politilised streigid, mis 1905 a. lõpul weriste kokkupõrkamistega walitsuse wägedega lõppesid. Politiline wäli on alati elaw ja kaasakiskuw ning just sellel alal jaeb Tallinn Wenemaa päälinnale truuks ja murdmata kaaslaseks.

Igasugused ühiselulised wäärnähtused kanti politika wäljale ning leidsid siit omale piksewarda.

Siiski ei olnud politilised parteid weel lähemalt tuntud, ei meil, ei Wenemaal.

Selleaegne ajakirjandus ajab üleüldse enam vähem opositsionilist tooni ning igalt poolt paistab wälja, et rahutus walitsuse wastu aina kaswab. Oli ka loogikalik, et löökide eest sõjawäljal kõigepäält riigiwalitsus ise peab wastutama. Ning wõitlus walitsuse wastu wõtab bürokratismuse wastu wõitlemise nime all awaliku kuju.

Riik ja tema juhid saawad targaks üksi politiliste katsete ja nende abil saadud õpetuste läbi. Kuna sotsialdemokratia kodanlisest ilmakorrast waa dates sarnane problem on, mis isegi akademilistel waielustel end hästi kaitsta suudab, ei wõinudki Tallinna selleaegsest seltskonnast oodata, et ta omas paremas osas kõik ette oleks suutnud näha.

See jäi ootawale seisukohale ja waikseks päältwaatäjaks, kuda tööliste klass end aasta aastalt enam ja enam ette upitama hakas. Õige rohkearwulisele parteilisele kirjandusele on intelligents jõuetu teaduslikku wastuwoolu andma mitte üksi meil, waid ka Wenemaal. Täiesti ühesugusel paendumata seisukohal kõikisugu politiliste mõnamiste wastu on kohaline saksa seltskond. Selle majandusline alus on kindel, põhjened kindla riigikorra ja senise jõuaka muretuse pääl.

Ahnelt loetakse ajalehti ning isesuguse kahju rõõmuga märgitakse ära wenemaa lüüasaamised Mandshuria sõjawäljal. Saadakse aru, et iga hoop kõigepäält riigiwalitsuse pihta käib ja selle äpardust ning langemist soowitakse näha. Aegajalt ilmuwad

trüki tsensori pääle waatamata mitmesugused opositsionilised artiklid ning neid ei kaota lehtede sulgumised mitte. Politiline huwi kaswab kõige madalamates rahwakihtides koguni kiires käikus ning igasugune walitsuse wastane tegu äratub uulitsa kaastundmist, poolehoidmist. Politiliste süüdlaste karistus oli tsaari ajal wõrdlemisi wali: kõiksugu riigikorra ümberlökkamise koosolekud ja sihilised kihutused, kui neil puudus harilik kaela-kohtuline kaasaskäiw kuritegu, lõppesid maalt wälja asumisele saatmisega ehk pikaajalise wangistusega.

Tsaariaegne walitsuse waade oli kuni 1906 aastani majandusliste streikide pääle ekslik: neid loeti seaduswastalisteks. Alles pärast esimese riigiwolikogu kokkutulekut tunti ära, et jõukatse wabrikandi ja tema tööliste wahel nende enda asjaks lugeda tuleb, kus riigiwõim üksi siis wahele segab, kui teda seks kutsutakse. Selleaegsel wene politseil ei olnud aga endalgi seaduse peensus selge: ei jõutud ikka weel seisukohale, et streikimise wabadus töölistel töötamise õiguse wabadusega ühesugune olema peaks, kuhu tema seni ei tungi, kuni pooled teda puutumata jätawad.

Rewolutsioniline massede psychos hakab aegamööda paisuma, hakab pilwede wiisi niiskust koguma, et seda wihmana wälja walada. See on tuulispassa eelkeerutus, mis üle maa weerema ja purustama hakates jõudu wõtab, et tema häwitus täielik ja suur oleks. Kõigil nähtustel on oma eel-lugu ning kõuegi ei kerki taewa laotuses nägemata, teda kuulutatawad ette pääsukesed maad kaudu len-

nates ja isesugune tõmbe tuul. Pärast poliitilist tormi on raske arusaada sellest hulgalisest hingedelust, mis tähendud korral maad wõtnud. Nähtus, mis õieti ajaloo walguses waadates inimesi kurtma oleks panema pidanud, on omal ajal otsatu rõõmu ja hädmeelt walmistanud. Meie kodumaa teab sellest tapetud keisri Nikolai II wastasest meeleolust wähe, mis enne rewolutsioni wenemaal, waremalt jumaldud tsaari wastu walitses, selleks oleme meie liiga tagasihoidlikud. Meie parajus meelsele seltskonnale oli wõõras walitseja austamise liialdus ning meile jäi wõõraks ka suur wiha ja põlgus, mis wenemaal 1917 a. rahwamas sedes ilmsiks tuli. Wenemaa walitsejasoo liig suur jumaldamine ning selle pärastine langedamine näitab, et wenemaa rahwahulkasid wäga hästi burätlastega wõrrelda wõib, kes jumalat küll kaelas kannab, õnnetuse ja äparduse korral aga sellele ka witsu annab, seda karistab.

See hulkade rewolutsioniline meeleolu on tuulis-pasa sarnane, mis tõuseb, wägewalt keerutab, mõndagi mis ette juhtub, maha murrab, et wiimaks jõuetult kusagile hääbuda, lõpeda.

12. jaanuaril 1905. a. pääseb Tallinnas poliitiline streik lahti. See algab Dwigatelist ja laguneb üle linna laiali. Olgugi, et kordapidawad patrullid sõjawäe ja tööliste poolt üle linna walwawad, põletakse siiski mõned awalikud majad ära. 14. jaanuaril tungib salk töölisi linna gaasiwabrikusse, paneb töö seisma ja tungib sadama elewatori. Sõjawägi ajab töölisid püssi täakidega laiali. Järgmi-

sel päewal aetakse Lutheri ja Maieri wabrikute juurdes tööliste salgad soldatite poolt laiali ja et käsku hääga ei täideta, lastakse töölisi lahingu padrunitega. Tagajärjeks mõned surnud ja haawatud. Jaanuari kuu lõpul on streigid küll lõppenud, kuid algawad ⁵⁰17. weebruaril uuesti. ²²10. märtsil hakab tööseisaku laene wähenema, kuid ²⁴14. märtsil alustab seda jälle Dwigatel kus kokkupõrked politseiga korduwad ning ühe priistawi pääle kolm rewolwripauku antakse. Teistes wabrikutes aetakse mõnel pool meistrid kotti. See meistrite teotamise wiis saab üleüldiseks.

Uut hoogu saab rewolutsioniline liikumine üleilmilise tööliste püha 1. mai tulekuga. 30. aprilli õhtul koguwad töölised Rusalka ausamba juurde kokku ning siin lauldakse koraali wiisiga „Meil tuleb abi Jumalast“ rewolutsionilist laulu. Salk aetakse laiali, kuid järgmisel päewal on tööseisak wabrikutes üleüldine. Wabriku tööstuse rahuline käik on katkestud ning mõned neist jäewadgi kinni pikemaks ajaks. Peetakse mitmed salakoosolekud Tondi metsas ja Nõmmel, kus kõnelejad kaetud nägudega ülesastunud. 9 ja 10. juulil paneb politsei 6. tööliste juhti, kes teisi taga kihutanud kinni, kuid 18. juulil wastab selle pääle Dwigatel uuesti streigiga, walitakse saadikud kubernereri juurde kinniwõetuid lahti nõudma. Kuberner lubab wangistatute asja rutuliselt läbiwaadata, kuid see töölisi ei rahusta. Järgmisel päewal katsutakse streiki jätkata ja teisi wabrikuid seda teha sundida. Tselluloses ja paberi wabrikus ei lasta töölisi

sisse ning Lutheri wabriku juurdes kuulutab neile politseimeister kasakate juurdesolekul, et wabrikusse üleüldse kedagi ei lasta. Töölised lähewad laiali, kuid warsti läheb neil korda Wiegandi, Krulli, Wolta ja Lausmanni wabrikuid ometi seisma panna. Umbes kell 2 p. l. hakawad töölised raatuse platsile koguma, aetakse aga kassakate poolt laiali. Siiski jõuab umbes 1000 meheline salk rae-koja ette, kes politsei nõudeid laiali minna ei täida. Politseimeistri ilmumisel kassakatega lähewad töölised laiali, kuid kassakaid loobitakse kiwidega. Wiru wärawa mäel, Jaani uul. ja turul kogutakse jälle kokku, aetakse aga uuesti laiali. Eestimaa kuberner awaldab töölistele kuulutuse, kus neid rahule kutsutakse ning seletakse, et kõik mässu katsed kindlal wiisil maha surutakse. Selle tagajärjel algab 21. juulil wabrikutes töö.

24. juulil peeti Nõmmel kubeneri lubaga koos olekut, mida selle tingimisega antud, et sääl wõõraid kihutajaid ülesastuda ei lubataks ning et rongi käiku linna ei korraldaks. Sellest hoolimata olid koosolekul wist päälinnast Tallinna sõitnud kõnelejad ülesastunud, kellel päälegi pikad habemed ja prillid ees ning parukad pääs olnud. Jagatud wälja proklamatsioonid ning koosolek otsustas kinnipeetawate eest wabaduswõitlust jätkata ja kubeneri juurde uus saatkond saata. Selle pääle pandi punased lipud lehwima ning umbes 3000 töolist sammusid salkas linna. Seda oli politseimeister Norbekoff teada saanud ning sõitis Pärnu maanteele wastu. Tõnismäele jõudes tulid talle meeleawalda-

jad wastu, naesed ja lapseb rongi eel, laialiaja_ mise eest hoidmiseks. Politseimeister astus kalessist wälja, et töölisi hääga laialiminema üleskutsuda. Juba olidgi paljud walmis seda tegema, kui salga seast umbes 30 rewolwri pauku anti, misga mõned kassakad ja kassaka ohwitser haawata said. Selle pääle wastasid kassakad tuleandmisega; oli haawatuid, keda aga üles ei antud. Politseimeister sai kiwidega hoopa näkku ning puuga hoobi wastu paremat jalga, mille tõttu jalaluu kahest kohast murdus. Salk aeti kassakate poolt nagaika hoopidega laiali.

Streigilaene heljub nüüd Tallinna kohal wahetpidamata, kordub uuesti kord majanduslisel, kord politilisel alal. Augusti kuu algul teeb seda Balti puuwilla wabrik, 17. Wolta; Krulli wabriku kontori aknad lüüakse sisse, mujal ajawad kassakad streikijad laiali, köie wabrik pannakse põlema. Lahtipuhkenud mässud wene laewawäes annawad rahutustele uut tõuget, kokkupõrkamised kassakatega ja politseiga korduwad, mõned neist lõpewad weriselt.

Koosolekuid uuendakse Tondi metsas. Wabrikutes ajawad töölised meistrid kotti ning kubermangu wangimajas sünnitawad wangid rahutusi, mida wahid rewolwri paukudega maha suruwad. Nii läheb see streigihoo korduwate kokkupõrkamistega tööliste ja sõjawäe wahel, oktobri kuuni, mida tihedad tööseisakud wabrikutes toetawad. Wabrikutes on igal pool salajased komiteed, kes iga-sugust politilist liikumist juhatawad. Laotakse laiali ässitawa sihiga proklamatsione, mis wene sihi ja

mõttewiisiga ning mis Peterburgist ning wenemaa salakomiteedest tõuget ja äratust said. Politilistele salaorganisatsioonidele saab osaks salajane aupaistus ja lugupidamine rahwa alamates hulkades.

Hoopis isesuguseks suureks kaswab rahunute laene Weneriikis ning Tallinnas pärast Wene-Jaapani sõja mõlema poolist rahu allakirjutamist 3. oktobril sõjawäljal. 12. oktobril teewad Tallinna wabrikud Peterburgi eeskujul streigiga algust, eesotsas „Wolta“ ning töölised kuulutawad, et see politiline streik olla. Kell 3 p. lõunat koguwad umbes poolteisttuhat töolist wabriku wärawasse kokku, punased lipud pannakse lehwima, kuulduwad rewolwri paugud ning salk liigub koosolekule Wene turule. Teel lõigatakse katki telefoni traadid, purustakse laterna posta, lüüakse sisse mõned kaupluse aknad, lõhutakse ära paar kroonuwiina poodi. Koosolek jääb turul ometi politsei waheseisamise tõttu pidamata. Tund hiljem koguwad tööliste salgad Krulli ja metallwabriku juurde, panewad siin töö seisma, ühinewad raudtee töökodade töölistega ning lõpetawad töö ka kaasiwabrikus. Kalamaja linnajaos purustakse mõned kroonuwiina poed, Pikal uul. pannakse see põlema ning nüüd on rüüstamisele alus pandud. Pimeda tulekul purustakse ära mõned sõjariistade kauplused Pikal uul., Pikaljalal, Harju ning Wiru uul, sõjariistad rööwitakse ära ja et uulitsal käijatel kardetaw liikuda, toodi mõned 91 Dwina polgu roodud uulitsatele, kes streikijate pääle lasksid, mille tagajärg aga pimeduse pärast teadmata jäi. Samal õhtul umbes

kell 8 pandi Wiru wärawas asuw puust ajutine saksa teater põlema, mida määrdinud nägudega töölised toimetanud. Kui tulekustutajad kohale tõttasid, takistanud töölised kustutamist, wiskanud pritsid teel ümber. Seda nähes on kohale tõttanud politsei paljate mõõkadega määratsejaid laiali ajanud ning osawõtjatele mõõgahoopa jaganud. Kõige selle juures on rööwimised eeslinnades sagedateks nähtusteks saanud, üleüldine huligansus kaswanud.

14-mal oktobril pani kuberner linnawalitsusele ette, organiseerigu linna wolikogu ise elanikude kaitset. Selle kõrwal peeti börse saalis linna jõuakamate kihtide koosolekut, kus otsustadi omakaitset korraldada ning seda linnawalitsuse juhatusel teha. Kell 1 astus linna wolikogu kokku, kus Eesti soost linnawolinikude poolt toonitadi, et mõistlikud töölised purustamisest eemale hoiawad ning häälmeelel omakaitsest osa wõtawad. See arwamine leidus kinnitust „Estonias“ kokkuastunud tööliste koosoleku poolt ning linna wolikogusse ilmunud raudtee tööliste saatkonna läbi, kes tõendasid, et nemad igaüks kaitse teenistuse oma pääle wõtawad, kuid see sündigu järgmistel tingimistel: 1) poliitiliste wängide wabastamine, 2) sõjawägede patrullide ärawiimine ja 3) tööliste soowide telegrahweerimine keskwalitsusele, et kodanlised wabadused maksuma hakaks. Kui linna wolikogu poolt saatkond kubeneri juurde jõudis, teatas see et kaks esimest tingimist wastu wõetawad on, mis pääle 9 Politika wangi wabastati ja sõjawäe patrullid kõrwaldati. Kuid rahutumad kuulujutud said uut kinnitust sellest,

et börsesaalis kohalikudele saksa soost isikutele rewolwrid wälja jagati, mis ärewust suurendas. Sellest hoolimata organiseerisid töölised omakaitset enda käe pääl, kuigi kuritöösid ära ei suutnud hoida. Nii oli Narwa maantee pristawi kantsaleile kallale kiputud, kadriorus wôôrastemaja põlema pandud ning Narwa maanteel mitmed kauplused ära rüüstatud. Kokkupôrked sõjawäelastega ei jäänud ka tulemata ning neist mõned ôige tõsised: kroonu püssirohu ladu juurdes Liwapääl ning Mardi uulitsatel. Politiline elewus tõusis.

16-mal okt. pidasid töölised Lausmanni metallwabriku heinamaal homiku wara koosolekut ning kui linnawolikogu kell 2 p. l. kokku astus, ilmus sinna tööliste saadik kes järgmised nõudmised ette pani: 1) weel mõned politika wangid lastagu wabaks, 2) jagagu linn wälja töölistele sõjariistu ning määraku 3) tööta töölistele 7500 rubla toetust. Wolikogu lubas töölistele kaitseteenistuse eest 750 rubla, politika wangide wabastamiseks kaasa aidata, kuid sõjariistu mitte anda, sest linnal neid endal ladus ei olnud. Seda läks linnapää Hiatsintow kubernerile teada andma ning kui ta umbes kell 4 säält tagasi tuli, kogusid töölised Uuele turule koosolekuks kokku.

Senna poole minejate keskel märgati äritud inimesi, kes laskeriistad käes, wastutulejaid sundinud kaasa minema. Iseäranis ähwardawalt tungitud kahele, shandarmile kallale, kes säält mööda läinud. Töölisi woolas kokku igalt poolt, iseäranis rohkesti läbi Wiru uulitsa, kus majade aknaid sisselöödi, mida pritsi majasse paigutatud Dwinski polgu soldatid katkestasid.

Nagu kuberner Lopuhini 17-mal oktoobril ilmunud kuulutusest näha, oli koosolek wäga ägedaks läinud ning peetud kõned awalikule wastuhakamisele üles kutsunud. Keset turu oli kummuli keeratud waat üles seatud, kust otsast kõnelejad üks teise järele tuliseid kõnesid pidasid. Et siit uued rüüstamised kujuneda wõisid oli otsustud rahwast sõjalise jõuga laiali ajada. Koosoleku juurde ilmus selleaegne põlitseimeistri kohuste täitja Bachtejeff ühe roodu 91 Dwina polgu soldatitega ning pani ette wiie minuti aja jooksul laiali minna. Selle pääle wastati rahwa seast, et nemad laiali ei lähe. Üks meesterahwas astunud, teiste seast ettepoole ning lasknud ohwitseri rewolwriga, kus pauk aga mööda läinud. Selle pääle andis sõjawägi kogu paugu rahwa poole, millel tagajärjeks mõned haawatud. Esiotsa jookstud küll laiali, kuid et katset tehtud uuesti kokku koguda, antud uued kogupaugud. Laskmise järele jäi 28 surnut otsekohe turule maha, 25 surid hospitalis haawadesse, kuna tornimäele weel mujalt 4 surnut toodi, kokku 57 isikut. Haawatute hulk üle saja. Kui laskmine lõpetud teatas sellest Karjawärawas 89 Belomorski jalawäe klubist kindral Woronoff telefoni teel kubernerile ning lisas juurde, kui juhtumise üle wiimane kahetsust awaldanud: „Ja, mis teha, metsa raiutakse laastud langewad!“

17-mal okt. annab kuberner rahwale teadaandmise kus seletab, et nüüdsest pääle kõige kindlamad abinõud rahutuste allasurumiseks ette wõetakse ning et sõjawägi igal korra rikkumisel sõjariistu saab

tarwitama. Kõiksugu koosolekud ja kokkukogumised keelatakse, sõjawäe ja politsei käsku tuleb jalamaid täita. Linnas on sõjawäge küllalt, kes rahutused warsti maha jõuab suruda.

17-mal oktobril kus linna wolikogu jälle koos oli, wõeti juba walitsusele õige oppositsioniline resolutsion wastu:

1) Oma kõige waljemat protesti selle walju teguwiisi üie awaldada, mille tagant administratsion warju otsis, kui ta ilma põhjusega mitte üksi ilma süütaid inimesi, waid ka neid maha lasta lubas, kes kõik oma jõu kodanikude julgeoleku kaitseks tarwitanud.

2) Mitmekordse mõrtsuka töö üle Tallinna turul rutulise uurimise ettewõtmist nõuda.

3) Politseile kuni korra jalale seadmiseni palgamaksmist seisma panna.

4) Üksikute seltskonna grupedega iseäralise julgeoleku komitee asutamisks läbirääkimisesse astuda ja seks tarwilikud kulud kanda.

5) Siseministrile telegrahweerida: 14-mal okt. kel 4 p. l. algas linnas rüüstamine, mis läbi õõ kestis, elanikudel kaitset ei olnud 15-mal. okt. seati tööliste kaasabil kord jalale, kus juurdes kuberner sõjawäe patrullid uulitsatelt ära lubas koristada. 16-ma oktobri õhtul aga, kui tööliste esitajatega läbirääkimisi peeti, hakas sõjawägi rahuliku elanikude pääle, kes koosolekul korra üle nõupidamas, laskma, surnuid ja haawatuid robkesti. Kuna linna wolikogu oma rahulolematust tegewuseta oleku üle 14-mal okt. ja laskmise üle 16-mal okt. awaldab,

ütleb ta igasugusest wastutusest end lahti; rahwa keskel on ärewus suur.

Linnawolikogu koosolekul 18-mal okt. tehti linnanõuniku Poska ettepanekul järgmised otsused:

1) Kõigekõrgemat manifesti paljustada ja hinnata wälja jagada.

2) Seltsidele, asutustele ja isikutele, kelle püüdmisel õigusline riigikord jalule seatud oma tõsist tänu awaldada ja sellest Peterburgi keskkomiteele teada anda.

3) Püstitõusmisega nende mälestust austata, kes õiguslist korda nõudes langenud.

4) Laskmise kohale mälestussamas panna.

5) Siseministert paluda nende üle waljut uurimist ette wõtta, kes 16-ma oktobri laskmises süüdlased.

6) Kodanikka korrapidamisele üles kutsuda.

7) Linnapolitsei linnawalitsuse alla seadmist paluda.

8) Linna poolt nende isikute hääks, kes laskmise all kannatanud, maksuta nõuandmise koht sisse seada ja

9) Amnestiat paluda politilistele süüdlastele.

Langenute matmist toimetadi 20-mal oktoobil õige suurewiisiliselt. 47 puusärki toodi turule kokku ning siit mindi ühisel suurel rongkäigul Rahumäele. Sääli oli aia lõunapoolsesse serwa maetawate jaoks iseäraline paik walmistud, mis weel nüüd oktobri surnuaia nime kannab ning kuhu järgnewal reaktsioni aja järgul Tallinna töölised kaastundmuse awalduseks igal 1-sel mail ning 16-mal oktoobil krantsa ning lilla toomas käisid.

Turule jäi küll sammas seekord panemata, kuid igal aastal, ööl enne laskmise päewa, oli laskmise plats administratsiooni trotsimiseks punase wärwiga ära määritud. Niisamasuguse trotsimise osaliseks said mitmete isikute trepid, keda rahutuste mahasurumisel nii ehk teisiti arwati tegewuses olnud olewat.

Siseministri määrusel ilmus päälüanast Tallinna iseäraline uurimise komisjon, kes kohal kõik asjasse segatud isikud ning linna walitsuse esituse üle kuulas. Asja-uurimise tagajärjeks olnud kuulujutu järele administratsiooni wahetus, kuid et see muidugi sagedane oli, ei äratanud ta tähelepanemist.

23-mal oktoobril kutsus kohaliste intelligentide esitus „Estoniasse“ koosoleku kokku, et wiimaste sündmuste üle seisukohta wõtta. Siin tuli juba selleaegne rewolutsioniline meeoleolu nähtawale ning koosolek otsustas rahwameelset wabariiki nõudma hakata. See woog oli ometi parajusmeelsem sellest, mis ilmsiks tulnud tööliste ja nende esituse kaudu. Teise mõtteline oli koosolek wene seltsimajas, kus ettepandi Tallinna Garnisoni ohwitsera niikaua boikoteerida, kui nad laskmises süüdlased ohwitserid enda keskelt wälja heidawad. Seda ettepanekut ei wõetud vastu, küll aga mõisteti nende tegewust hukka „kes kodusõjalgamiseks komando andnud ning omawoli tarwitanud.“

Kõigis liikumises astub enam ja enam ettepoole sotsialdemokratia, mis aga alles arenemata, tundmata ja seedimata on. Selle kõrwale seltsiwad ka muud rahutumad olused, kes oma toore wäljaastumise ja

kuritegewuse kinnikatmiseks aatelist mantelt tarwitawad. Ning jame isiklik omakasu ei walinud abinôusid. See sotsialdemokratia õpetuse sissetungimise ajajärk ja tehtud eksitused õigustasid walitsust seda üleüldse ülekohtuseks ja kuriteoliseks tunnistada. Wabaduse wõitluse najale toetadi igal pool, seda püüti üleriiklisel hool koos läbi wiia. Nii toetadi ka Tallinnas üleriikliselt lahtipuhkenud raudtee teenijate, posti ja tel. ametnikude j. t. streika, kui ka need tagajärga ei annud, pärastistele ametnikude karistustele aga alust andsid. Töötõrkumised olid enamiste järkude kaupa, mis laenena algasid ning millede löögid aeg ajalt ikka nõrgemaks ja nõrgemaks jäid. 7 detsembril tagandakse ära ametist ajutine linnapää Lender, asemik Päts ning linnasekretär Pung, mis näitab kui kaugele lõhe walitsuse ja Eesti soost linna esituse wahel läinud. 10 detsembril pannakse Tallinn ja Harjumaa sõjaseaduse alla, mida 29-mal dets. kolme teise maakonna pääle laiendakse. Aresteeritakse Tallinna streigikomitee esitajad, Tallinna jaamaülem ja mõningad muud poliitiliselt kahtlased isikud. Kuid see ei rahusta kaugeltgi Tallinna käremeelseid ning 10 dets. awaldawad kohalised pahempoolsed ajalehed õige terawad kirjeldused, et nüüd loos langenud olla ja igaüks ise endale küsimuse ettepanema peab, kas walitsuse wõi rahwa poolt. Hakatakse pidama poliitilise sisuga salakoosolekuid ning üks proklamatsioon teise järele ilmub wabrikutöölise kaudu awalikuse ette. Iseäranis tähelepandaw on üks koosolek, mis 12-mal dets. õhtul Wolta wabriku keldrites rohke-

arwuliste tööliste poolt ära peeti. Koosolekul kõneldi et sõjaseaduse mõisnikud maaletoonud olla ning et nende süü see olla, kui „wabaduse“ asi edasi ei nihku. Koosolekust oli politsei teada saanud, kes sõjawäega wabriku plangu taha ilmus, et koosolejaid piirata ja wangi wõtta. Seda teada saades kadusid koosolejad hüüdega laiali: „Nüüd lähme maale!“ ning juba järgmisel päewal algawad Kohilast rüüstamised pääle, mis kahte maanteed mööda Wiljandi ja Pärnu poole liiguwad. Teel purustakse ära mõisade wiinawabrikud, walatakse piiritus maha ja hooned pannakse põlema. Niisama pannakse tuli otsa mõisade kuiwatusmajadele, eluhoonetele ja heinaküünidele, mis teede äärdes. Mõisade herrasmajasid põletakse ära 54 hoonet, nende seas mõned suurepäraliste teadusliste ja kunstkogudega ning ajalooliste ehitustega.

Pärnu maakondas koguwad mitmed mõisnikud Kõima mõisa wastu ning põletajad lüüakse weriste päädega tagasi. Wiljandi poolne rüüstajate aru langeb Wiljandis wangi. Seda ei jätnud walitsus wastamata.

20-mal detsembril jõuab Peterburist Tallinna rahustussalkade juhataja kindral majoor Besobrasoff ning temaga ühes kaardiwäe grenadeeride pataljon. Jõulu laupäewal 24 dets. jõuab Tallinna Kroonlinna merewäe pataljon ja nimelt see, kes suwel walitsuse wastu rahutusi tõstnud. Samane teguviis oli otse kui mässajate tundmuste üle, milledel, wõib olla, hääd küljed ei puudunud, hirwitamine, mis end pärast suures Wenemaa rewolutsionis

wäga kibedasti kätte maksis. Tallinnas jaotadi partaljon mitmesse osasse ning see walgus siit sedasama teed mööda maale, kus rüüstajate salk ccläinud, süüdlasi kinni püüdes, witsadega nuheldes, mahalastes ja suuremate kurjategijate, kes ise põgenema pääsenud, pääwarje maha põletades. Sellele järgnesid Walga kaudu Liiwimaale keiserinna Aleksandra ihukaardiwäe 6 eskadroni, keiserinna Maria ihukaitsewäe 2 kirassiride eskadroni, keisri Nikolai 1 kütipataljon, kaardiwäe suurtükiwäe ratsabrigad, 1 kuulipildujate rood ja 1 raudtee partaljon kindral majoor Orloffi juhatusel.

Kindral Orloffile anti Peterburgist kaasa isesugune juhatuskiri, mis P. N. Durnowo algatusel Wene pää sõjakohtu Prokurori Pawlowi poolt kokku seati. See juhatuskiri sai karistussalkade tegewuse aluseks ning, nagu ametlikud teated kõnelewad, lasti selle põhjal Eestimaal 214 inimest maha. Selle juhatuskirja sisu, mis Orloff isiklikult Eestimaal kindralkubernerile äraandis, ei haka meie juridiliselt harutama. Tema kuulutadi sõna sõnalt wälja:

„Et Baltimaa kindralkuberner 1-sel jaan. 1906 a. antud määruste 3-ma punkti äramuutnud, kuulutan karistussalkade ülematele tähipäälseks täitmiseks järgmist:

1) Wenemaal makswa korra kustutamiseks üksikute isikute kui ka terweterühmade ülesässitamises süüdlased,

2) Teiste isikute walitsusele sõjariistadega wastuhakkamisele ülesässitajad ning iseäranis

need, kelle tarwitada on lõhkeained ja sõjariistade ladud,

3) Salaseltside ja rühmade liikmed, kellele eesmärgiks Wenemaa riigikorra ümbertõukamine,

4) Meelega rüüstajad, purustajad, põletajad ja sõjariistus eraisikute liikumata warandusele kallaletungijad ning sellele tegewusele ülesässitajad ja

5) Sõjariistus ametnikudele ja ametliste isikutele kallaletungijad, et neid surma ähwardusel sundida oma õigustest ja kohustest lahti ütlemata, kui päälegi sarnane tegewus hoope andmisega ehk haawade löömisega ühenduses oli j. n. e.

Kõigil sarnastel juhtumistel, kui süüdlaste süü kohaliste administratiiv wõimude poolt tingimata selgeks ja kindlaks on tehtud, tuleb sõjawäe ülemusel, kes sõjajõudu juhatawad, süüdlasi mahalaskmisega ära surmata ning sellest mulle teatada, kuhu juurde nii tunnistajate ülesandmed kui ka karistatud isiku üle teated on tarwis ligi panna.“

Eestimaa kindral kuberner kindral-leitenant

Sarantshofi

Tallinn, 5. Jaan. 1906.

1906 aastal, kui wene ristleja „Panjat Asowa“ esimese riigiwolikogu lahtilaskmise ajal Loksa rannal seisis, oli keegi agitator student Arssenij Koptüch madrused lausa wastuhakamisele ässitada

suutnud. Ristleja sõitis Tallinna reidile, kus teda 89 Belomorski polgu soldatid kalaranda ja sadamasse wastu wõtma ja mehi wangistama saadeti. Kümme-kond madrust mõisteti sõjakohtu poolt surma, lasti Toompää lossi aias maha ja surnukehad heideti sadamalaewa „Karlossi“ päält saarde wahel merde. Selleaegsed mitmesugused sisuta wastuhakamise katsed ei andnud tagajärgi, küll aga olid need eelkäijad suurematele sündmustele.

1906, 1907 ja 1908 aastal tulid Tallinnas selgesti need rewolutsioni tagajärjed nähtavale, millesse rahwa hall kogu 1905 a. joowastusel wajunud. Hulk tundis end otsekui petetud olewad ning waatas ükskõikselt päält neid arutuid protsessa, mis rahutuste tagajärjel esile kerkinud. Selles asjas sai mõõduandwaks sõjaseaduse wäljakuulutamise päew Eestimaal 10 dets. 1905 a., mille järele kõik kuri-teod kahte jakku langesid. Enne seda tähtaega tehtuid kuritöösid harutas ringkonna kohus, pärastisi Peterburgi sõjawäe ringkonna kohus. Tallinna sõjakohtu piirkonda anti ka põhjapoolne Liivimaa Walga, Wõru ja Wolmari maakondadega. Nii tuli Tallinna ringkonna kohtu harutada üksi Rapla alewiku rüüstamise protsess, kõiki teisi harutas Peterburgi sõjaringkonna wäljasõidu osakond, kes oma istumisi S. Karja uul. nr. 18 Belomorski polgu klubis pidas ning seda mitmel järgul tegi.

Sotsialistlike parteide wõitlussalkade kroonuasutuste ja eraisikute wastu toimepandud rööwimisi nimetadi selleaegse sõnaga wõerandamiseks wõi „eksproprieerimiseks.“ Enamiste olid need mõne tap-

mise wõi wägiwalla teoga ühenduses ja selle tõttu sõjakohtu otsused ka wäga waljud.

Harilikult mõisteti süüalused poomise ehk mahalaskmise surma, tihti ka sunnitööle ja asumisele. Pääle muude oli 1907 a. weebruari kuus Welises ärasurmatud Eestimaa mõisnikude päämehe parun Budbergi tapmine lagedal maanteel, kus ühtlasi ka kõik kokkuwõetud rendiraha ära röõwiti, sõjaringkonna kohtus haruta.

Surmaotsuste täidesaatmine sündis ööseti Tondi metsas, Rahumäe tee äärdes, paremat kätt teekäänakul, kust teele weel hiljuti mõned männad kooresse lõigatud punaste ristidega ära paistsid. Selle ajajärgu istumise hulka kuuluvad kokku üle 70 surmaotsuse, mille põhjal ära hukatud Rahumäele nii nimetud „Hospitali surnuaeda“ mahamaetud. Siia hulka ei ole need kümme sõjawälja kohtu protsessi arwatud, mis Stolõpini ministeriumi ajal 19. aug. 1906 a. ajutiste sõjawälja kohtude seadusega sagedate röõwimiste mahasurumiseks asutati ja harilikult kiires harutuskäigus surmaotsustega lõppesid.

Edaspidine poliitiline käärimine kestis ometegi kahel wiisil edasi: salaja ja awalikult. Salaja töötasid mitmed wabrikute komiteed ja wenemaa s. d. tööliste partei Tallinna osakond, kes aeg ajalt proklamatsione laiali laotasid ning iga Peterburgi sündmuse pääle wäga elawalt, otse haiglaselt reageerisid. Awalikult aga asutati mitmesuguseid kopeeratiiv ja professionalühisusi, milleks 1906 a. 4 märtsi ajutine seltside ja ühisuste seadus wõimalust andis.

Professional ühisusi asutadi igas tööstuse harus, mis wabrikutes ülepää olemas. Elule tekkisid: metall, puu, naha, paberi, kiu, rätsepate, majateenijate, joogitöölise, äriteenijate j. t. ametiühisused, kes hoolega kooskäisid ning kellede arw 10 tõusis. Aegamööda hakas nende arw sisemise jõuetuse läbi kokkukuiwama ning 1910 aastal kuulutas selleaegne kuberner Korostowetz kõik ametiühisused, kui seadusemõttele mitte wastawa alusega, kinnipanduks.

Kõigel poliitiliselt ärewal ajal 1905—1909 a. kus maal sõjaseadus walitses, pidid maalt paljud politika tegelased lahkuma. Wäljasaatmine sündis, kui Eestimaa iseseisew kindralkubeneri amet 1906 a. ära kaotadi, Riias asuwa Baltimaa kindralkubeneri läbi. Sõjaseadusega lõppes tähendud amet ning administratiiwne wäljasaatmise wõim läks Siseministeriumi kätte, kellele kuberner sellekohase ettepaneku tegema pidi.

Peeter Suure merekindluse komendandi ameti asutamisega läks wäljasaatmise õigus wiimase kätte. Kuna ennemalt wäljasaatmise alla käremeelsed poliitiliste parteide liikmed kuulusid, muutub pilt ilmasõja päiwil täielikult ning maalt peawad lahkuma paljud saksa kõrgemasse seltskonda kuulduwad isikud, nende seas paljud õpetajad. Sõjakohtude lõppemisel hakab wõitlussalkade ja poliitiliste parteide sala organisatsioonide asja kohtupalat harutama, kes plaanide awalikuks tulekul süüdlased enamiste Siberisse asumisele mõistab.

Et wenemaa selleajajärguline raamatukirjandus üksi parteilises waimus ja meeolus ilmub ja aja-

kirjandus riigi wolikogu ümber opositsionile sympatiseerib, leiab see Tallinnas kindlat wastukaja, Perioodiline ja raamatukirjandus kannab walitsusewastast wärwi, püüab käreduses edumeelsust näidata. Ka ajalehtede konfiskeerimine ei mõju, tuju jääb rahulikumaks 1909—1910 aastatel, muutub ilmasõja päewil isegi patriotiliseks.

Aeg ajalt puhkewad politilised streigid siiski päewakorrale nii 1912 a. kewadel sündmuste puhul Leena kullakaewandustes j. m. Majanduslised töö-tõrkumised kestawad alatihti, nende wahele ei sega aga 1906 aastast enam walitsuse wõim. 1898 a. Baltimaale ametisse seatud wabrikute inspeksion korraldab enam wabrikute tehnilist külge, wabrikantide ja tööliste kokkuleppimine jääb omawahe- liseks asjaks.

Rewolutsioni aja üheks tundemärgiks olid mitmesugused iselaadilised meeleawaldused, mida küll punaste lipudega ei peetud, kuid mis ometi tõuswast riigiwalitsuse wastalisest meeleolust tunnistust andsid. Igale uueaasta ööl kogusid rahwa hulgad Pikale uulitsale Börse saali ette suurdes parwedes kokku. Ja kuna kiriku kellad pika helinaga wana aasta minekut kuulutasid ootasid inimesed kannatlikult kella 12. tundi, ning kui see löönud, läks kära ja müra tuhandetest suudest lahti. Karjuti seni, kui politsei rahwa laiali ajas ja uulitsad puhastas.

Umbes sarnane nähtus kordus igal aastal Kadriorus lossi ees 31 aprilli õhtul. Juba warakult hakkasid sinna inimesed woolama ning kell 12 oli lossi esine ja ümbrus murruna inimesi täis. Kella 12 ajal

algas nende keskel karjumine, wilistamine, röökimine ning ei lõppenud ennem kui salgad laiali aeti. Ilmasõja algusega kadusid mõlemad rahwakogumised ja kassikontserdid.

Üleüldist meeoleolu 1904 a. — 1917 a. wõrreldes ei wõidud ometi arwata, et see suureks rewolutsioniks wälja wiib. Küll teati ja saadi aru, et Wene rahwa hinges õige rohkesti anarhistlisi jooni leidub ning et wenemaa oma kirju rahwaste pere tõttu üks kõige rahutumatest maadest maailmas on, arwati aga siiski, et aastasadade pikkune riigikord rohkem wastu peab, kui ta seda tegelikult suutis.

Maru eelne waikus.

Tallinn jäi Eestimaa politilise liikumise etteotsa ning mis siin tehti, oli mõõduandew üle maa. Kuid Wenemaa prowintsi linnana ei olnud sotsialdemokratia kohalikult kuigi iseseisaw. See sai alati näpunäiteid Peterburgist ning püüdis Wenemaa päälinna käremeelsusele igal sündsäl juhtumisel truualamlisi tundeid üles näidata. Peterburgist antud juhtnõõride pääle reageeris Tallinn wäga tundelikul ning Päälinna streigid leidsid kordumist Tallinna wabrikutes. Ei läinud ühtegi streigi juhtumist päälinnas mööda, mis Tallinnas mitte poleks wastukaja leidnud ning see laseb oletada, et mõlemi linnade käremeelsuse juhtidel alati kindlad sidemed olemas. Tallinna seltsimehed olid usinad ka Peterburgi seltsi-

meeste sabas sörkima ka siis, kui Peterburgi sündmused kohased ja kudagi Tallinnasse ei puutunud.

Juuli kuus 1914 a., mõni päew enne ilmasõda, puhkesid Peterburgis streigid wabrikutes lahti. See sama sündis ka wiibimata Tallinnas. Streigid kandisid puhaspolitilist iseloomu. Tallinnas kogusid töölised Wiru uulitsale ja Mere puisteele suures salkades kokku, ei puudunud ka katsed punaseid lippa wälja panna. Politsei ajas meeleadajad laiali, aga see ei läinud korda ilma kokkupõrkamisteta. Järgmisel päewal kordusid kokkukogumised, kuid nüüd juba palju suuremal moel. Meeleadajate tahtmisest saadi niipalju aru, et see äärmiselt walitsuse wastane oli. Wabrikud seisid, sest harilikult karistadi tööandjaid töötõrkumisega, kui politikas midagi ei meeldinud. See politiline pinewus tõusis nii kõrgele, et kindluse staabis komandandi eestistumisel kõrgemate staabi ohwitseride ja kubeneri juuresolekul seisukorra üle nõu peeti ning põnewusest päälinna teatadi.

Koosolekul arwati, et mingi suurem sündmus, näit. sõda, politilise tähelepaneku oma pääle tõmbaks ning see arwamine oli õige. Miski asi pidi appi tulema, mis äikese piksewarda taoliselt kõrwale tõmbaks ja selle kahjutaks teeks.

Sõjakuulutus sai Tallinnas pühapäewal 20. juulil 1914 a. teatawaks. Sellega oli murre massede meeolus sündinud. Ilusa suwisese ilma tõttu olid pidud seltsimajades, ning etendused tsirkuses ja teatrites. Walitsuse wastane meeolu muutus patriotiliseks, vähemast andis selle pildi awalik liikumine.

Mitmel pool kiigutadi kätel sõjawäe ja politsei ohwitsera ning isamaalistele rongikäikudele oli alus pandud. Keisri pildid ees, pääd paljad, nii liikusid demonstreerijad mööda uulitsaid hümnust ja isamaalisi laule laudes. Meeleawaldustest wõtsid mõned nii ärdameelse kuju, et isegi Peeter Suure ausamba ees põlwitadi ja waimulikka laule toonitadi. Kõige selle juurdes tuli huwitaw nähtus awalikuks: meeleawalduste toimepanejad olid enamiste töölised wabrikutest, kellede weriwaendlus riigikorra wastu nii lugemata kordadel ennem awalikuks tulnud. Leppimata wastasest oli kõige truim sõber saanud.

Üleüldine patriotiline meeleolu wõttis nii kindla ja selge kuju, et selle tõsiduse juurdes igasugune kahtlus kaduma pidi. Weel enam, see läks nii terawaks ja pääletungiwaks, nagu oleks waenlane sakslane kõigis äpardustes süüdlane. Edaspidised sakslaste tagakiusamised, maalt wälja saatmised, saksa keelse ajakirjanduse ja seltside sulgumine ning isegi saksa keele rääkimise ärakeelamine j. n. e. sündisid nähtawasti selle masselise mõjule pääsenud psychose tagajärjele, mis sõja tulekul kõiki waldanud.

Harilikus seltskonnas ei juletud sõjakäigu õnnetus ega äpardusi erapooletult walgustadagi: oli karta, et siit kergesti saksasõbralist meeleolu wälja wõis lugeda.

Üheks suureks tööliste opositsionilise meeleolu muutmise põhjuseks oli ka järgmine asjaolu. Arwurikkad Tallinna wabrikud said juba esimesel sõja-aastal rohkesti sõjamaterjali ja sõjawarustuse telli-

misi. Ning kõik töölised, kes sellel alal teenistuses, ei pruukinud wäkke astuda ega tule ette minna, neid wõeti iseäraliselt arwele. Patriotilisest meeleolust annab ka see nähtus tunnistust, et sõja algusest pääle kuni 1917 a. rewolutsionini Wenemaa sotsialdemokratia tööliste partei endast mingit elumärki ei anna, niisama warjusurmas on ka tema noorem wend, Tallinna osakond. Igasugused proklamatsioonid, mida ennemalt küllusena ilmunud, on otskui maa alla wajunud, on kadunud. Tallinna wabriku töölise opositsioniline waim ei reageerinud sõjaliste kaotuste pääle wäliselt peaaegu sugugi. Ja kui wiimane keiser Nikolai II 25. oktobril 1915 a. Tallinnas käis, ei olnud temal kaitseabinõusid niihästi kui olemaski. Endisel ajal, kus riigipää tulekul ettewalmistused kuude wiisi aega wõtsid, oleks sarnane nähtus kuulmata asi olnud.

Algus.

Rewolutsion tuli Tallinna rahwahulkadele täiesti ootamata, ja leidis need ettewalmistamata. Sest meie õhkkond oli sõjapiirkonna ligiduse tõttu Wenemaa omast teistsugune. Meie linna kirjupäaline elanikude salk wõis oodata walitsuse kursi muutmist, wastutawat ministeriumi, parlamentarismust, ehk midagi muud vähemat politilist sündmust, kuid mitte wälku selgest taewast.

Weebruari lõpul 1917 a. sai Tallinnas teatawaks, et Peterburgis suured streigid lahti puhkenud. See oli võimalik ligidase raudtee ühenduse läbi päälinnaga, mis igapäew tuhandete edasi-tagasi liikumist võimaldas. Et aga ka Tallinn nii tugevasti rewolutsioni laenese kaasa kistakse, seda ometi weel ei aimatud. Arwati, et kindluse komendant, kellel rahutuste mahasurumiseks piiramata wolitused, neid kindluse piirkonnas ette tulla ei lase, sest oli ju Tallinn piiramise seisukorras ning komendandil pääle mitmekümne tuhandelise garnisoni arwurikas sõja laewastiku meeskond tarwitada. Sõjaline jõud oli nii suur ja tugew, et siin töölised midagi ei tähendanud.

1-sel märtsil jäid sõjawäljalt igapäewased harielikud telegrammid tulemata ning selle asemel teatas komendant lühidalt ise sündmuste käigust. Uulitsatel liikusid rohkearwulised rahwahulgad, kuid need harutasid asja üksi omawahel; meeolelu kõigil kõrgendud.

Töölised, see wiimaste aastakümnete rewolutsioni eelwägi ja alaliselt keew rahutuste hallik, ei wiiwitanud tegeliku wäljaastumisega. Nende tuju ja waim oli üle öö teiseks muutunud. Uulitsa pilt hakas patriotilisest weripunaseks muutuma. Mõlemad Kõppli laewawabrikud umbes 15,000 töölisega, kelle tegewus sõja ajal oma kõrguse tipul, panid töö seisma ning sundisid sedasama tegema ka Krullis, Woltas, Balti puuwilla wabrikus ja Nobellessneris. Nende wabrikute ümber olewad uulitsad mustasid töölistest, kõik on wäljas otsekui wõitlusse mine-

kul. Wabrikute piirkonnast liiguti salkades süda linna poole, inimeste päade kohal nähti wälkumas punaseid lippa, käimas oli mee-leawaldus kesk kõige kriitilisemat seisukorda sõjawäljal. Harilikku politsei wahese-gamist ei olnud, olgugi et weel tsaari administratsioon töötas. Turult mindi laiali.

Õhtul kogus Uuele turule üsna Estonia teatrihoone ligidale, umbes 1905 a. 16 oktobri kokkupõrkamise kohale, mitmetuhande päälise rahwahulk kokku ning lageda taewa all hakati wiimaste päewade sündmusi harutama. Kõnede keskelt, mida pidama hakati, kuuldi wihaseid walitsuse arwustusi. Keegi tööline luges riigiwolikogu ajutise komitee telegrammi Baltimere laewastiku juhatajale ja wabrikute walitsustele ette, milles teatadi, et senine ministrite nõukogu kõrwaldud ja wõim riigiwolikogu kätte üle läinud. Sellega oli esimese riigipöörde toimepanejaks riigiwolikogu, kes panslawistlisest woolust affekteerituna walitsewat dinastiat kukutada aitas. Koosolekust wõtsid osa mitmed ohwitserid, madrused sõjalaewadelt ja soldatid. Et aga mitmed wabrikud puudusid, otsustadi järgmisel päewal uut koosolekut ärapidada ja säääl selle üle seisukorda wõtta, mida edaspidi teha.

2. märtsil oli Wene turule kella 11 ajaks suur rahwahulk kokku kogunud, enamiste töölisel; wabrikud seisid, kauplused kinni. Punased lipud pandi lehwima ning kõnesid peeti palju, üks sisuliselt wihasem ja kihwtisem, kui teine. Kõnedes kutsuti üles streikide läbi ikka wana walitsust murdma, olgugi et see juba langenud oli. Koosolejate tuju

tehti kõnedega nii tuliseks, et nende ülespidamine ähwardawaks läks. Punaste lippude all sammuti sadama poole, et sõjalaewadelt madruseid endaga maha „ühinema“ kutsuda.

Et soome lahe jääs, seisid sadamas kõik suuremad ristlejad talwekorteris. Sadamasse jõudes terwitadi madruseid läbi õhu lõikawa hurraga, laewadelt wastati sedasama, kõik meeskonnad kogusid laewa tekki. Töölised kutsusid madruseid maale rongikäigule, rewolutsionilisele „ärkamisele“. Mõne laewa pääl tehti seda wiibimata, teiste pääl püüdsid ohwitsersid mehi maale minekul takistada, kuid see ei läinud enam korda. Nii oli merewägi disiplinist lahkunud ning paari tunniga Tallinna laewawägi maal. Wäga tuliseid kõnesid pidasid sadamas madrustele ja tööliste mõned juudi soost üliõpilaste riietes isikud, kes nähtawasti Peterburgi ülikoolist laiali walgunud; mõned neist Tallinnast pärit.

Madruste ja tööliste parwed, kes pea kõik sadama sillad ja lähemal seiswad uulitsad täitsid, sammusid Tallinna tuntud wangimaja „Paksu Margarethe“ poole, mis suure rannawärawa jämedamasse torni asendud ning kus mõned madrused Soome lahes sõnakuulmatuse ning salaseltsidest osawõtmise pärast wangis istunud. Neile tõtati „wabadust“ andma, tõtati Tallinna Bastillet wõitma. Wangimaja ukсед lõhuti kangidega maha ning politsei ametnik Hanson ja türmi ülem, kes wangimaja kaitseda tahtsid, surmati jalamaid, nende surnukehad weeti tallates ja teotades lähemasse

keldrisse, kus riidedki seljast ära riisuti. Wangid toodi uulitsale, wabastadi raudadest ning kiigutadi kätel, kui süüta kannatanud wägilasi.

Wangimaja purustajad uskusid, et paksu Margareta all iseäralised salakoopad asuwad, kuhu tähtsad politilised süüdlased, umbes Hispania inkwitsiooni taoliselt, sisse müüritud.

Sellepärast toodi dünamiti padrunid ning hakati nendega wangimaja alusmüüra purustama. Seda kômu juttu näisid ka isegi Tallinna ajalehed uskuwat, kes järgmisel päewal teatasid, säält olla weel seinde külge needitud isikuid leitud ja need wabastud.

Wahepääli oli Peeter Suure merekindluse komendant admiral Gerassimoff madruste mässust kuulda saanud ja sõitis automobilil Narwa maanteel asuwast kindluse staabist merewäelasi waigistama. Automobilist wälja astudes püüdis admiral madrustele kônelõdes hoiatada, et kroonu asutuste purustamine üksi riigile kahju teeb ja et kaelakohtuliste kurjategijate wabastamine seltskonna kahjuks sünnib. See waigistus aga madruseid enam tagasi hoida ei suutnud ning sõnakuulmise asemel lõi üks neist püssi päraga komendantile näkku selle nina konti purustades. Komendant langes auto najale, ümber kogunud isikud kaitsesid teda surmamise eest, haawatu aidati sõiduriista ning kiirelt tormas see minema. Komendant Gerassimoff saadeti Peterburgi merewäe hospitali ning wabastadi samal kewadel saadud hoobi tagajärjel täiesti wäeteenistusest. Tema asemele astus kindluse merepöölse frondi juhataja admiral Leskoff.

Wangide wabastamise järele pisteti Margaretha wangimaja põlema, ning maha kisti wärawa kohale kinnitud wanaaegne Kristuse ristikuju. Sellega oli algus tehtud suurewiisilisele purustamisele ja rüüstamisele, mis weel samal päewal mässajate poolt „wana walitsuse häwitamise“ nime all Tallinna Wene-riigi asutuste wastu ette wõeti. „Wabadust“ ihkaw ja otsiw tuju oli hulkades määratuma leegina lõõmamas, selle tagasi hoidmine oleks mõistmata katse olnud.

Paksu Margarethe eest liikus tööliste ja madruste parw mööda Pikka uulitsat linna poole ning siin rüüstati ära Olewiste kiriku taga asuw salapolitse. Uulitsale loobiti aktid, raamatud, paberid, kuritegewuse arhiw ning süüdati põlema. Pikal uulitsal tulid mõned omawoliliselt uulitsale läinud kindluse suurtükiwäe polgud madrustele wastu. Nendega „ühinedi“ ning sammuti lippude all: „maha isewalitsus!“ Toompääle.

Kõige päält purustadi kubermangu kõrgema ametniku, kubernerī, kantsalei, paberid pilluti uulitsale ning tehti tuli otsa. Rüüstajad püüdsid ka kubernerī eluruumidesse tungida, kuid siin astus neile inglise weealuste paatide komando, kes sellel ajal Tallinnas, lahtiste püssidega wastu.

Wana suure ordulossi õhtupoolse müüri najale oli lossi hoowi kubermangu wangimaja asendud, kuhu üksi läbi suurde raudwärawate, mis lossi hoowi minnes paremat kätt wõlwi all, pääseda wõis. Suurde palkidega ja poomidega murti wärawad maha ning wangid wabastadi raudadest. Kuna wangimaja kantsaleid häwitadi, ei puudunud wäljas ka waba-

duse tungi aateline külg : nii pandi wangidele enne wabastamist ette wandega t otada, mitte enam kurja teha ja see sündis siinsamas lühidalt ja pühalikult käte  lest otmisega. Wangide wabastamine sündis nii suure hooga ja kiirusega, et nende raudu w otmega ei awatudgi, t otasid üksi wiilid ja tangid kettide läbi saagimisel. Raudr ongaid käte ja jalgade  nher wõisid wabastud isikud kodus järele a tamisega lahti teha. Wangimaja ise pandi põlema.

Kroonu asutuste purustamine sündis sellesama madruste salga ühise juhatuse läbi, kes paksu Margarethe eest linna m ooda laiali walgus. Nii liikus sellel ajal, kui Toomp aal purustadi, soldatite ja t ooliste salk Wene uulitsale, kus asusid k orwuti Wene kiriku ees eeluurimise wangimaja ja politsei arestimaja. Nende kaitseks oli küll üks rood jalaw age ühes ohwitseriga kohale saadetud, kuid soldatitel rebiti püssid käest, need läksid ilma suurema waewata „rahwa poole“  le, ohwitser ise pani jooksu. Wangide wahid, kes wangide wabastamist takistada p uidsid, peksti läbi, mõned l oodi wigaseks, wangid wabastadi. Sellega p asesid wallali päale politiliste wangide ka kriminal kurjategijad, kellel n uid seltskonna julge oleku kaitsjale, politseile, k attetasumiseks wäga sünnis silmapilk kätte tuli.

 lewal nimetud kriminal politsei purustamisele Pikal uul. järgnes politsei walitsuse r uustamine Wiru uul, kus see õige põhjalikult ette w eti. Teiselt korralt loobiti alla uulitsale paberid, aktid, raamatud, kirjutus masinad ning s uudati keset uulitsat põlema. Wiru uulitsalt mindi Suure Epinatjewi uul. maja

nr. 3 ette, kus sellel ajal kubermangu shandarmi walitsus asus. Selle asutuse aktide purustamisega ja põletamisega sai häwitud ka kõik materjal, mis Tallinna ja Tallinnamaa politilise liikumise kohta käis, iseäranis wiimaste aastakümnete jooksul.

Selle päewa jooksul kaowad uulitsatelt kõik linnawahtide postid, mis siin politsei reformeerimise ajast 1819 a. saadik wahetpidamata korda alalhoidnud. Politseiteenijad ning shandarmi ohwitserid põgenesid. Äraolekul aga tungiti nende korteritesse ning sääl riisuti, mis riisuda wõis. „Wana korra tugede“ elu oli kõigil hädaohus. Politsei walitsuste rüüstamise järele järgnes jaoskondade rüüstamine. Kõige päält häwitadi sadama jaoskonna pristawi kantsalei Uue sadama uul. nr. 2, selle järele 2 jaoskond Suure Kompasi uul. nr. 38, 3 jaoskond Suurel Tartu maanteel, 4 Liwalaija uulitsal, 1 jaoskond W. Kalamaja uul. nr. 6 ja 6 jaosk. Pühawaimu uul. nr. 11. Mis kroonuasutustes kätte juhatus, see pilluti uulitsale ja põletadi, armu ei antud ka erawarandusele. Pärast politsei jaoskondade rüüstamist wõeti see ette ringkonna kohtus, rahukogus ja rahukohtunikude kantsaleides. Mõlemad neist olid 1864 a kohtuseaduste põhjal Tallinnas Wene reformide ajajärgul 1889 a. tegewusse astunud, neist asus esimene Karjawärawas, teised Toompääl. Ka nende asjaajamine põletadi uulitsatel. Niisama sündis ka Harjumaa kreispolitsei walitsusega Suurel Tartumaanteel nr. 43 ning kindluse sõjakohtuga S. Karja uul. Põletamine ja häwitamine kestis hilja ööni; pimedada tulekul pisteti Mardi uul. asuwad

ligi kümme-kond lõbumaja põlema. Mitmed tulekumad paistsid õhtul kaugele üle linna ning kuulutasid mässu lahti puhkemist, kus enam maksew seadus walitsema ei pidanud, waid „rewolutsioniline uus õigus“ ja jõud, mis teisest üle ulatas.

Järgmisel päewal sõitsid Tallinnast erarongid madrustega ja soldatitega mitmes sihis wälja, Paide, Baltiski ja Haapsalu politseiwalitsusi häwitama. Edaspidise rewolutsionilise liikumise etteotsa astuwad nüüd madrused Wene sõjalaewadelt, kes kuni sakslaste maale tulekuni rahulikult paigale jäid, merele ei sõitnudgi ning „walitsewa klassina“ poliitikat ajades Tallinna lõbukohtades aega mööda saatsid. Wenemaa mässu suuruse kohta oli Tallinna omal iseenesest wäikene tähtsus, see ei awaldanud rewolutsioni edaspidise käigu pääle mingit mõju. Tallinna sündmuste tähtsus seisis mujal. Saksa wäe liin oli 1915 a. sügisest saadik Wäina jõele ja Riia alla peetama jäänud. Pääle Dünamünde kindluse ja tähtsuseta saardel asuwate ajutiste kindlustuste, oli Tallinna — Porkala liin ainu-
mas, mis waenlase Soome lahte sisse tungimist ja Peterburgi teesid õhtupoolt, pidi kaitsema. Rewolutsion häwitas wene walitsuse, tasandas teed Riia alt edasitungijatele. Tallinna tähtsus oli sõjastrateegiline.

Purustamise päewal, pärast admiral Gerassimoffi haawamist, astus kindluse staabis kindluse sõjanõukogu kiireks nõupidamiseks kokku. Kuid mingile otsusele ei jõutud, sest keegi ei wõinud ütelda, misugused wäcosad mässajate pool ja missugused walitsusele weel truuks jäänud. Pääle selle ei ol-

nud wägede meeleolu muutmise üle keegi enam julge ega kindel. Koosolek läks laiali ilma seisu- koha wõtmiseta, mida wäga selgelt ühe osawõtja kindralstaabi ohwitseri ütetus wäljatulekul kinnitas: „ПОДОЖДЕМЪ, ПОСМОТРИМЪ, ВО ЧТО ЭТО ДВИЖЕНІЕ ВЫЛЕТЯ.“ Et sõjaajal Tallinna linnas ja kindluse piirkonnas komendandi käes wastutus, oli administratsiooni esitaja kubeneri osa wäikene. See pääses ise rüüstajate küüsis Tallinna inglise saatkonna poolt antud komando kaitse abil.

Otse samal päewal kell 4 p. lõunat, kui linnas purustamised ja häwitamised edasi kestsid, astus linna wolikogu erakorraliseks istumiseks kokku, nagu see waremaltgi harilik nähtus. Koosolekut juhatas selleaegne linnapää I. I. Poska, kes alles praegu Peterburgist tagasi jõudnud. Lühikeste sõn- dega kuulutab see Tallinna seltskonna tegelane end tuliseks rewolutsiooni poolehoidjaks. Sellega oli awa- likuks saanud ka intelligent elanikkus see massede rewolutsioniline tuju, mis wälja pääsemist otsis ning mida sõda ei suutnud kõrwale juhtida. Sellel samal linna wolikogu koosolekul waliti komisjon, kes linnas korra alalhoidmise enda hooleks wõtaks, oli ju politsei lõpp näha. Uulitsatel woogas ja möonas äritud rahwahulk ning algasid arwurikkad meeleawaldused, mis nüüd wahetpidamata kuni sügiseni edasi kestsid.

Uus walitsus.

Järgmisel päewal kees Tallinn mesilase perena rewolutsioni palawikus. Uulitsad on rahwast täis, muist erutuses, muist joowastuses. Oodati Tallinna wenemaa riigiwolikogu liikmeid, tähtsamaid suure sündmuse tegelasi, tsaariwalitsuse kukutajaid. Kell 10 hom. jõudsid ka riigiwolikogu saadikud Manjkoff ja Jewsejeff (sotsialdem. ja progressist) Tallinna. Rongi tulekuks kogus waksali mitmetuhande päaline rahwahulk, neist suurem osa soldatid ja madrused, tulejaid wastuwõtma. Sôjawäe disciplin ja kord olid ühe löögiga kadunud ning seda Peterburgi tööliste ja soldatite saadikute kuulus päewakäsk nr. 1 teinud, mille ilmumine Wenemaa sõjalise jõu ühe hoobiga wäärama pani.

Riigiwolikogu saadikuid wastuwõtma olid waksali ilmunud ka tsaari aegne wiimane wene kuberner Werewkin ja kindluse komendandi asetäitja Leskoff. Nagu näha, oli kõrgematel ametnikudel tahtmine ja soow niikaua wee pinnal ujuda, kui wähegi wõimalik. See tee oli aga selleaegse seltskonna kõikuwa meeoleu ja tuju juurdes ometi wäga libe ja lühike.

Riigiwolikogu liige Manjkoff kutsus kõiki üles uut walitsust toetama, temale andis Leskoff siinsamas jaatawa wastuse. Kõneleja süüdistas weel wana ja langenud walitsust äraandmises sakslaste kasuks ning kutsus üles kõik jõudu wälise waen-

lase üle wõitusaamiseks kokkuwõtma. Muidugi oleks sõja kordamineku ja wõidu puhul rewolutsioni tegijatele awanenud kõige kuldsemad wäljawaated ja wõimalused.

Balti waksalist sõidawad mõlemad riigiwolinikud autodel kõrgemate ametnike saatel sadamas seiswatele sõjalaewadele. Liinilaewa „Peeter Suure“ pääl peetakse meeskonna ridade wahel kõnet, kus Jewsejeff teatab, et nüüd sisemine waenlane wõidetud ja ka wäline tuleb ärawõita. Karjutakse hurra, waimustus tõuseb keemise punktini. Sõjaaegne waew, hädad, raskused, puudused, kaotused wäerinnal, kõik see loetakse wana walitsuse süüks, mida see ilma asjata ja mõtteta, oma rikutud meeleeralõbuks, inimestele kaela weeretanud. Sellepärast on wana walitsust waja lõpulikult ja põhjalikult häwitada.

Ristleja Bajani pääle minnes annab laewa komandõr riigiwolinikudele raporti, mida senini makswa merewäe seaduse järele üksi oma sõjaliselõ otsekohele ülemusele tehti. Sellega tunnistadi riigiwolikogu saadikute walitawat seisukorda makswaks, olgugi et need muud ei olnud, kui paljad agiteerijad uue wõimu hääks. Näitab, et tsaariaja walitsuse lõpulikuks kukutamiseks kõik seltskonna kihid ühel meelel nõus ja wäljas, et see üleüldiselt soowitud ja tahetud oli.

Sõjalaewa „Bajani“ päält lähwad riigiwolinikud ühe wanamoodilise ristleja pääle, mis ennem „Pamjat Asowa“ nime kandnud, kuid 1906 a. mässu tagajärjel „Dwinaks“ ümber nimetud.

Rewolutsioni ja tema tegelaste ülistamiseks antakse laewale wana nimi „Pamjat Asowa“ tagasi. Warsti muudetakse meeskondade päälekäimisel ka teiste sõjalaewade nimed: Keisrite ja kroonikandjate nimede asemel, antakse neile rewolutsionilise ajawaimule wastawad. Igasuguse liikumise tundemärk on piirita wiha ja põlgus endise riigikorra ja selle seniste kandjate wastu.

Riigiwolinikud käiwad weel bõrse saalis, kus uut politseid ehk miilitsad organiseeritakse, linna raekojas ning tööliste ja soldatite saadikute nõukogu koosolekul. Tallinnast sõidetakse teistesse linnadesse „wana walitsuse kukutamiseks“ kihutuskoosolekuid ja kõnesid pidama. Muidugi ei aimanud esimesed rewolutsioni tegelased, tsaari aega maha tehes, et liikumine neil endil warsti ülepää kaswab, et punane naer neile hundipassi annab, et nende enestega sellele pikale isikute reale alus pandakse, kes kõik wõimu järele kätt wälja hakawad sirutama.

Endiste tsaari kuberneride asemele olid Wene maal uue walitsuse poolt enamiste semstwode esimehed nimetud, neid nimetadi Prantsuse rewolutsioni eeskujul kubermangu kommissarideks. Et aga Läänemeremaal semstwod puudusid, nimetadi Tallinnamaa kommissariks endine linnapää J. J. Poska. Kubermangu kommissar määrab endiste kreisi isprawnikute asemele (endised kreisiülemad nimetadi 1916 a. isprawnikuteks) omad uued kommissarid, Harjumaale eriti Baltiski linnapää. See korraldus ei kestnud aga kaua, sest warsti asuti nii nimetud maakonna walitsuste, s. o. kollegial asutuste, loomi-

sele, kes endas endisi administratorite tegewust sisaldama ja koondama pidid. Uued asutused pidid senise Wene ümberrahwustamise politikas tühjaks tegema ja seda parandama, sisuliselt jäid aga neile kõik endised ametnikude funktsionid alles. Uude ametkondade loomisel ja tegewusse astumisel pidid ilmsiks tulema ja wallali pääsema need seltskonna edenemisele kasulikud jõud, kes senini kõrwaldud olnud, keda eitud ning alla surutud. Igalt poolt kestis suur ja wali tsaariaja ja selle õnnetuma poliitika matuseskõne.

Kõige selle juurdes astub päewawalgele hoopis uus asutus, kes edaspidises Tallinna rewolutsioni käikus tähtsat osa pärima hakab Riigi wolinikude juurdesolekul peetakse ära Mere puiesteel „Grand--Marina“ kinoteatri ruumides esimene Tallinna tööliste ja soldatite saadikute nõukogu koosolek. Sellel koosolekul tuli ilmsiks, missugust ääretut wiha ja põlgtust langenud walitsusele tagant järele hüüti. Ehk koosolekul küll kõnelejate kõneaega kahe minuti pääle lühendadi, kestsid need hilise õõni. Harilikult kütsid koosolejate meelt tuliseks tsaariajal. nii ehk teisiti kannatada saanud ehk kõrwaldud isikud, kes nüüd waljusti ja kartmata seda tehtud ülekohtu nime all ette tõid. Ning nende hulk oli suur, sest waewalt on ju ilmas inimesi, kes enda seisukorraga täitsa rahul oleks, see on wana inimese edewewa waimu seisukohalt tuntud tõsiasia. Tallinna nõukogus oli selle munakese algus, mida riigiwolikogu muneda aitas. Kana pojukese asemel aga kaswas siit wälja wihane madu, kes rahwaesituse ära nõelus.

Rahwahulgad kartsid, et wabadus kuidagi kaduma wõib minna, käest ära libiseb, sellepärast taheti seda täielikult ja kiirelt ära kasutada. Uus turu keeb inimestest homikust õhtuni. Siia koguti parwede kaupa kokku ning harutadi wahetpidamata ja wäsimata politika sündmusi. Ühe ropsuga on kõik suured politika ja riigimehed. Ette tungib igal pool tööliste klass, nendega ka kõikisugu lumpenproletariat. Senised priwiligeeritud ja eesõigustega warustud klassid taganewad ning hakkawad maad andma uudele.

4-mal märtsil peeti raekoja ees olewal wanal turul suurt merewäelaste meeleadust. Väljas olid punased lipud, sõjawäe orkestrid mängisid marssi ning nüüd iseäranis moodi läinud Prantsuse riigihümnust, Marsselejaiset. Kordamisi kõnelesid madrused ja ohwitserid, kõik tõotasid riigi wolikogu wana walitsuse wastases wõitluses wiimase were-tilgani toetada. Kõik esinewad otsekui ümbersündinutena, nagu ununud on, et kõikide juured ja algus alles mõne päewa eest „wanas riigikorras“ istusid. Meeleadusi peeti ka mujal lugemata, nende arw oli leegion. Õige kentsakas oli shandarmide rühma ilmumine lippudega rongikäikus läbi linna, polkownik eesotsas. Kes weel eila punase woolu wastu wõitles, oli täna sellele kaasaaitaja. Muidugi oli see nähtus laialdane, et ohwitserid ja kõrgemad sõjawäe ülemad end punaste roosidega ehk lintidega ehtisid.

Tagandud walitsus püüab uuele woolule lepita-miseks kätt välja sirutada. 5. märtsil ilmus selle-

aeagne politseimeistri abi raekotta ja teatas endiste ametnikude nimel, et nemad walmis on uut riigikorda teenima. Paljud wõiwad oma tööjõu, oskuse ja tahtmise poolest kasulikud olla, sellepärast on eksitus neid selle korraga siduda, mida nemad isegi mitmeti hääks ei kiitnud. Temale wastati aga, et tagandud ametkond poliitilise progressi wastu patus-tanud olla ning neid sellepärast ei tarwitawat. Nii oli kuritegewuse wastu wõitlemise aparat lõpulikult ümberwisatud ning kuritegewus wõis ise kartmata pääd tõsta. Esimeste rewolutsioni kuude statistika tõendab, et see kohutawalt suureks kaswas.

Selle juures awaldawad kubermangu kommissar Poska ning Tallinna sotsialdemokratia tööliste partei awaliku kuulutuse, millega inimesi rahu pidama palutakse, sest wõitlus ei ole weel lõpetud. Seda tuleb wana walitsuse ja wälise waenlase wastu uue jõuga edasi pidada.

Wabadus. Kodanik. Uulits.

Wabaduse tunde tarwitamiseks awaldub rahwa hulkades isesugune hingeeluline nähtus; siin esineb nagu paisutatud salajõud, mis seni nägemata ja tundmata, nüüd aga lugemata koosolekutel, küll seltsimajades küll lageda taewa all, wäljapääsemist otsib.

See oli isesugune joowastus ja hoog, mis hulkadest marulisel jõul läbi käis. Pühapäewal 5.

märtsil algasid lugematad koosolekud ja meeleanalüüsid uue hooga.

Wene sõjaväelaste keskel oli sellel päeval kuulujutt laiali lagunenud, et Olewiste kiriku põranda alt isesugune maaalune salatee Toompäele viib, kus weel ikka poliitilisi süüdlasi wangis hoitakse. Selle põhjal käristasid mõned soldatid kiriku põranda kiwitahwliid üles, et maaaluse tee algust kätte saada. Et midagi ei leitud, jäeti kiwitahwlite üleskangutamine seisma, päewane jumalateenistus jäi aga pidamata. Salatee otsimist jätkati Toompää mäel ja külgedel, kus kõik kohad püssitikkudega läbi torgiti.

10. märtsil peeti Tallinnas rewolutsiooni püha. See oli selleks väljakuulutatud, et hulkade meeoleolu pinewil hoida: rewolutsion ei tohtinud wäsida! Ehk küll tähendud päewal endal mingit ajaloolist mälestust ei olnud, kuulutadi ta siiski Ajutise Walitsuse poolt Prantsusmaa eeskujul rahwuslikuks päewaks, ametlikult nimetati see langenud rewolutsiooni ohwite mälestuseks.

Juba kella 9 aegus homikul kogusid uuele turule Tallinna wabrikute töölised, punaste lippudega, Tallinnas asuwate sõjalaewade komandod ohwiteridega, kindluse suurtükiwägi, jalawägede polgud ning määratu hulk rahwast.

Rongi seadis kokku ja juhtis kaua põranda all elutsenud Wenemaa sotsialdemokratia tööliste partei Tallinna osakond. Töölised ja soldatid mahutati rongis üks teisega waheldamisi ära, et sõjawäe ja tööliste klassi wennastust ära tähendada. Uuelt turult liikus rong Pärnu maanteele ning siit Rahu-

mäe surnuajale 16. okt. 1905 a. turul mahalastud isikute haudade juurde. Rong ulatas oma pikkuse poolest üle neist, mis Tallinnas seni nähtud, väljaarvatud suur laulupidu 10. juunil 1910 aastal. Rongis oli punaseid lippa lugemata, mängisid orkestrid, õhus keerlesid aeroplanid.

Umbes kell 1 päewal jõudis rongi suurem osa Rahumäele. Siin pandi wennashaudadele nii suurel hulgal pärgi, et neist otse sammas kaswas. Orkestrid mängisid wene matuse wiit „igawest mälestust,“ rahwas laulis kaasa, punased lipud kummardasid, peeti wene keelseid kõnesid. Kõnetoolile asus ka madrus, kes ise kauemat aega põranda alustes rewolutsionilistes organisatsioonides töötanud ning langes haudade poole põlweli, tema järele meeledarduses rahwahulk. Wannutakse wabaduse eest wiimase weretilgani wõidelda, seda mitte käest anda. Rahumäelt tulles kogutakse Uuele turule kokku, kus politilisi agiteerimise kõnesid jätkati.

Tallinna linna wolikogu ei järe liikumisest maha. Samasel päewal peetakse wolikogu koosolekut ning otsustatakse mahalaskmise kohale 16. okt. 1905 Uuel turul ausammas panna, Rahumäe haudadele pärg saata ning Tallinna tööliste ja soldatite saadikute nõukogu kaudu rewolutsioni ohwrite hääks selleaja kohta õige tähtsa summa 10,000 rubla annetada.

Tallinna karskuse selts kuulutab end sotsialdemokratiliseks karskuse seltsiks. Pääle selle asutatakse linnas mitmel pool politilised klubid, mis seni puudunud ja olemata nähtus. Koosolekute hulk ja nende

sisu hakkab päew päewalt punasemalt wahutama ning päewakangelaseks tõuseb see, kelle punane wärv teistest eredam.

Uulitsatel kimbutawad ning teotawad hulgused ja taltsutamata isikud mõnda ettesattunud politseinikku ehk ohwitseri. Et wendlus ja ühesarnadus wälja kuulutatud, siis ei suuda alamwäelised enam ohwitseride kuldpagunisi kannatada, neid hakatakse omawoliliselt maha rebima. See sündis õige sagedasti ning selle tõttu antakse ajutise Walitsuse poolt käsk merewäes ohwitseridel koguni uus worm wõtta, maawäe ohwitserid kõrwaldawad oma õlalapid ise, et ohwitseri au awaliku teotamise eest pääseda.

Sõjawäe ülemus on tähendatud nähtuse wastu jõuetu, püüab soldatitele hääga alla anda, et teda end, Jumal paraku, mitte kontr-rewolutsioni püüetes süüdistama ei hakataks. Pääle selle tõusewad elule igal pool sõjawägedes komiteed, kellede wõimupiira keegi ei tea, ära pole määranud ning igaüks isemoodi talitawad.

Tsaari aja wiimane järk oli sellepolest tähelepäemise wäärt, et Tallinnamaa elanikud kõigi püüete ja pingutuste pääle waatamata kodus kõrgemaid ametisid kätte ei saanud, nemad pidid pisemaga leppima ehk sisemaale wälja rändama.

Iga ametkonna juhatajal, keda harilikult Tallinna saadeti, oli oma ametnike tagawara käepärast ning kõik tarwidus täideti neist. Selleaegsed wene-maa kubernerid rändasid ühest kubermangust teise, ametnike salgad tagant järele, wiimased tõid endaga kaasa vähemaid ametiwendi, kirjutajaid ja

uksehoidjaidgi. Ka Tallinn ei pääsenud üleüldisest wiisist ja muidugi sünnitas see teguwiis palju meelekibedust. Rewolutsioni esimestel päewadel tagandakse mitmed sissetoodud kõrgemad ametnikud, kelle hoolimataus enda alamate ja kohaliste elanike wastu liig silmatorkaw, nende seas ka kroonupalati ja postkontori ülemad.

1905. ja järgmistel aastatel oli Wenemaalt palju poliitilisi emigranta wäljamaale põgenenud, et wastutusest pääseda ning karistuse eest ärahoida. Suurem hulk rändas Schweitsi, Hollandisse, Daanimaale, Rootsi, Soome ja mujale, kus demokratlikum waim walitsemas. Kodumaalt lahkuwad karistussalkade tulekul hulk seltskonna tegelasi, nende seas mitmed kirjanikud. Wäga paljud olid aga administratiw-lisel teel Europa Wenemaa idapoolsetesse kubernangudesse, Siberisse wälja saadetud, küll poliitilise määratsemise, küll saksa sõjalise jõu ja wõitude kiitmise ning poolehoidmise pärast. Kõigile on rewolutsion wadaduse toonud ja tagasituleku wõimaldanud. Nendele korraldab seltskond pidulikku wastuwõtmist. Tallinna raudtee waksali asutakse kodumaale tagasitulnud politika emigrantidele isesugune wastuwõtmise koht wõi büro, kus nendele esimest abi ja toetust antakse. Paljud teised wõetakse wastu seltsimajades pidulikude koosolekutega ja auawaldustega. Nendele saab omaks üleüldine kaastunne, sümpatia, neile tahetakse seda hääks teha, mida nemad kannatanud. Awalikudel ülesastumistel terwitakse neid tormiliku karjumisega ning kui pritsimajas keegi kodumaale tagasi tulnud

naesterahwas kõnelema pidi, oli saal puupüsti kuu-
lajaid täis kogunud. Wälja jäänud inimesed tee-
wad kadeduse pärast nii suurt lärmi, et koosolek
pidamata jääb. Politika süüdlased, olgu mis osakon-
nast tahes, on massede armualused, nende pailaps ed.
Need olewat tsaari ametnikude „iseäralise were-
himu“ ohwrid.

Kõige selle juures hakatakse mitmelt poolt
maalt kinniwõetud inimesi Tallinna toodama, keda
oma ümbruskonna elanikud mingis asjus kahtlus-
tanud ja omawoliliselt wangistanud. Neid tuuakse
küll Tallinna tööliste ja soldatite saadikute nõukogus-
se, niinimetatud miilitsa komiteesse ning palutakse
nende üle „uue seaduse põhjal“ kohut mõista.
Tallinnas ei osata nendega midagi-pää'e hakata
ning kinniwõetud lastakse wabaks.

Sellega ei lepi wangistajad ning kinniwõtmine
ja Tallinna toomine algab uuesti. Tagaweeawate
seas on mitmed ametnikut, waimulikud, wallakirju-
tajad ja teised. Wangistamine ja tagawedamine lõ-
peb üksi siis, kui wangistajad tüdinenud. Kindluse
komendant, kui ka kubermangu kommissar ei suuda
korratuste lõpetamiseks midagi ära teha.

Soldatid on rewolutsioni läbi neile tüütawast ja
wastikust kohustusest, auandmisest ohwitseridele,
wabastud. Walju disciplini läbi sisseistatud mee-
le-kibedus lubab wäeülemaid awalikult pilgata ja taga-
kiusata. Kannatada saawad ka waimulikud, nende
seas mõned õige populärsed õpetajad. Terwel liiku-
misel on külges toores tagakiusamise tundemärk.
Kes päält waatab, waikib, et end wee pääl hoida,

halwemal korral jaatakse õõguma lõõnud kirgi, kiidetakse lollused hääks. Wallale on pääsenud warjamata toorus, mis edupüüded ja edu tõsise tungi ära warjawad, neid küsitawaks teewad.

Igal pool uulitsatel liiguwad lohakad sõjawäelased, kelle riided inetud, wälimus räpakas ja hari-mata. Söödakse päewaroosi seemneid, laiseldakse, hulgutakse mööda lõbukohti ning lüüakse aega surnuks. Ettetulnud kuritegusi ei uuritagi ehk tehakse seda nõrgalt ja pääliskaudselt, karistamata jääwad ka alamwäeliste toorused nii oma ülemuse kui ka erainimeste wastu. Seda õigustab rewolutsiooni uus aeg, uus kord. Tallinna kreisis üksi tuleb kahe esimese kuu jooksul ette 18 tapmist, harilikul ajal aastas 3—4 tükki.

Linna uulitsad jääwad räpasteks ja koristamata, kewadine mustus wedamata. Lohakus paistab iga sammu päält ning mõne kuuga on wõrdlemisi puhas linn poriaugu sarnane, kus õudne wäljas wiibida. Seda tagajärge annab kojameeste streik, mis kewadel algas ja läbi suwe kuni talwe tulekuni kestis.

Hulgad waatlewad chaossi kui haruldast waatemängu, kui kino etendust ning üleüldisel möönamisel waldab seltskonna paremat ja intelligentlikumat osa isesugune uimastus, iseäraline waimline wäsimus, ramastus. Selget püüet korrale awaldawad wähesed ning seegi on wäga nõrk. Rewolutsion lubab teise käest ka midagi „ülewõtta,“ sellepärast jaatakse kaasa. Nii teeb instinktide wallali-pääsenud ja taltsutamata mäng rewolutsiooni warsti haritud seltskonnale tülgestawalt wastikuks ning

wiimane hakkab sellele selga pöörama. Rewolutsion saab kõige alama klassi ja uulitsa asjaks, kes wabaduse tähele edasi hõiskas.

A. F. Kerenski.

Wenemaa wiimase keisrite aja riigiwolikogu sotsialistide rühma tähtsamaks ja silmapaistwamaks juhiks oli A. F. Kerenski. Ajutise Walitsuse kokkuseadel kutsuti Kerenski kohtu ministri portfelli wastuwõtma. Kohtuministerium oli wõrdlemisi rahuline ja rahwuswahelelisest sõjapolitikast eemal seisaw ametkond. Olgugi, et Wenemaa kohut mitmete pentside ja kentsakate protsesside puhul rewolutsioni poole kalduw ajakirjandus maha tegi, oli see ometi üksusena laitusetu riigi organ, kes 1864 a. kohtuseaduste põhjal korralikult töötab. Tähen-dud seadustesse oli enamiste ka kõik kogutud, mida Lääneeuropa kohtupraktika alal iganes kätte saanud.

Selle asemel, et kohtuministeriumi juhatada, juristidega kohtu ajakohase reformeerimise üle nõu pidada, seaduse teel isiku puutumataust, mille puuduse üle ajakirjandus nii südant lõhestawalt karjus, maksma panna katsuda, on Kerenskil hoopis teised kalduwused. Tale näib kohtuasjandus liig kuiw ja huwituseta olewat ning rewolutsioni päiwil on päewakorral palju elawamaid, palju kaasakiskuwamaid sündmusi. Kerenski andub politilise rewolutsioni agitatsio-

nile, hakkab ringi sõitma ning rahwa hulka sid üleskihitama. Nähtawasti sünnib see tagamõttega, et üksi uue Ajutise Walitsuse populäriseerimisega selle seisukoht jäädaw ja kindel olla wõib. Ümbertõuget kardeti üksi paremalt poolt, sellepärast katsuti seda wõimataks teha. Ning selleks tarwitadi wanat tuntud kihutusewiit.

9-mal aprillil pani linnaamet majaomanikudele ette, ehtigu nad majad ära punaste lippudega, sest Tallinnasse oodatakse järgmisel päewal Wenemaa tähtsamat rewolutsioni tege- last, kohtuministrit Kerenskit. 10-mal aprillil jõudiski Kerenski kell 1 p. l. niinimetud „Wenemaa rewolutsioni wanaema Breshko-Breshkowskaja“ saatel Peterbürgist tulles Balti waksali. Waksal ja selle umbrus on kokku kogunud rahwast murrul täis. Kuulsat wõõrast on jaamas wastuwõtmas selleaegne kubermangu komissar I. I. Poska, Tallinna tööliste ja soldatite saadikute nõukogu, ajakirjanduse ja miilitsa esitajad, mitmete seltside saadikud j. t. Wastastikku terwitamise järele hakkawad autod pikkas reas linna poole liikuma, esimeses autos istub rewolutsioni aja kuulsa riigi mehe Kerenski kõrwal wanaeit Breshko-Breshkowskaja. Akendest, kust rong mööda läheb, pillutakse alla lilla, rahwamurd karjub hurra, soldatite ja madruste suust kuuldub see möirgamisena.

Turul ootab tulejaid punaste lippude mets, nende keskel kõnetool. Kerenski astub kõne- toolile ja räägib:

„Minu esimene sõna olgu teile üteldud, Tallinna töölised ja garnisoni soldatid! Olen siia sõitnud, kus ehk warsti waenlase pääletungimist wõib oodata. Ei ole enam tagasipööramist endise korra juurde, sest suur Wenemaa on nüüd orjaikest wabanenud. Meil ei ole tuju ja tahtmist kättemaksta endisele walitsusele. Siin näete teie oma keskel Wenemaa rewolutsiooni wanaema, põlist walitsuse wastast tegelast, kes kõik oma eluaja selle all kannatanud, kellel aga siiski tahtmist pole kättemaksta, ehk wiha kanda.

Meie ülesanne on sotsialismuse teostamine, selle wõidule aitamine. Meie oleme sõja wastased ja ütleme kindlal sõnal igasugusest maadewõitmisest lahti, seda kuulutas ametlikult Peterburgi tööliste ja soldatite saadikute nõukogu. Kuid ärge unustage, seltsimehed, et sõda üksi siis on wõimalik lõpetada, kui waenlane selleks oma nõusolemist on awaldanud. Alles siis wõime sõjariistad maha panna, kui ka waenlane end maadewõitmisest lahti on ütelnud.“ Edasi kuulutab Kerenski, et tema esimesed ja tähtsamad nõuandjad tööliste ja soldatite saadikute nõukogud on ning et temal kõige päält nende kasusid silmas tahab pidada.

Naissaare madrus, tuntud rewolutsionäride juht Schabalin, annetab Breshko-Breshkowskajale punaste lillede kimbu, Kerenski rinda kinnitakse punane õis. Wõõraid terwitab Tallinna tööli. j. s. s. esimees madrus Kuhlmann:

„Meie senine elu oli lõpmata raske, oli raske unenägu, siiski ei tohtinud, ei julgenud meie awalikult wõitlusesse astu. Meie uskusime ja lootsime, et kusagil meie tsaar ja kõrgemad ametnikud elawad, kes meie eest hoolt kannawad ja meie üle walitsewad. Kuid mööda on tsarismuse aeg, nüüd walitseb end rahwas ise. Nüüd ei pruugi meie enam seda oodata, et kusagil meie eest paberid alla kirjutakse ja sellega meie saatust otsustakse, nüüd peame oma käekäigu ise ara määrama.“ . . .

Turult liigub pikk autode rida mööda Narwa maanteed Kadriorgu. Siin asub ühes majas lossi ligiduses sotsialrewolutsionäride erakonna büro.

Terwitab büro esitaja, wastawad Kerenski ja wanaeit Breshko Breshkowskaja, kõnelewad ka Tallinnasse sõitnud Prantsuse sotsialistide esitajad; wiimased tulid Peterburgist, kuhu nad Prantsusmaalt jõudnud, et Wenemaa enamluse läbi langema hakanud sõdimise hoogu elustada. Edasi minnakse Kadrioru lossi, kus Kerenski palkonile asub ja kiidab, et kuna ennem sellelt kohalt keisrid kõnelenud, siis räägiwad siit nüüd töölised, sõjawäelased ning tema ise. Wenemaa ajalugu olla suure sammu edasi astunud ja rõõmus olla igaüks, kes kaasa wõib töötada. Nüüd olla pääsenud inimesed orjaikest ja wabalt tulla hüüda: elagu waba Wenemaa! Kerenskit wahetab wanaeit Breshko-Breshkowskaja.

Kõnede järele minnakse merewäe klubisse lõunasöögile. Siin on palju kõrgemaid merewäelasi ning rewolutsioni tujus näiwad olema ülemad ja alamad. Lootusi on palju. Kuid üksi wähesed neis aimawad, et neil via dolorosa*) ühes Wenemaa langemisega ees seisab.

10. aprilli õhtul sõidab Breshko-Breshkowskaja Wene seltsimajasse. Naisterahwad kannawad wanaeide kätel näitelawale. Peetakse kõnesid ja hüüitakse hurra! Seltsimajasse jõuab ka Kerenski.

Wene selleaegsest seltsimajast, Gogoli puies- teel № 4, sõidetakse Estonia teatri saali, kus Tallinna kuulus tööliste ja soldatite saadikute nõukogu külaliste wastuwõtmiseks piduliku koosoleku korraldanud.

Kerenski terwitab uuesti koosolejaid, kõigepäält töölisi ja soldatise, kes rewolutsioni algatanud ning edasi wiinud. Kui sellepääle üks madrus kõneleb, et kareda alamwäelise kuue all ka soe süda tormiliselt wabaduse poole tuksub, ei suuda selleaegne riigimees end enam taltsutada ning madruse suudlemisest tagasi hoida. Mõned tõendawad, et ta seda turul ka wanaeide Breshko-Breshkowskajaga teinud. Pääle muude kõnelewad ka J. Poska ja Breshko-Breshkowskaja, wiimasel on madruse mütsilint ehteks pää ümber.

Järgmisel päewal sõidab Kerenski wanaeide

---

*) walutee

Breshko-Breshkowskajaga Naissaarde. Peeter Suure merekindluse wöös oli tähendud saar oma 7. patareiga ja ligi 2000 mehelise garnisoniga üheks tähtsamaks punktiks. Sellest hoolimata oli sääl wäeteenijate keskel juba 1913 a. saadik, kui Kroonlinnas mässama hakanud merewäe pataljoni Naissaarde saatmisega saare garnisonile alus pandi, walitsuse wastane meeleolu walitsenud. Siia sorteeris kindluse staab Tallinnas ka teisi rewolutsioni poolehoidjaid wägedest eraldamise otstarbel, oli ju neid siin kergem walitseda. Wöib arwata, missugust tõusu saare kaitsewäe keskel esimese awaliku Wenemaa rewolutsioni tegelase ilmumine sünnitas. Saare keskele kogus rannapatareide madruste hulk kokku ning kõnede pääle wastati kõrwu lukustama panewa hurraga. Kerenski ise oli kõnelemisel punase lipuga ja punastest roosidest lillekimbuga warustud. Ning neid õõtsutadi, kui kära keskele waikust tuua taheti.

Weel tänapäew on segane ja tume, mis nende kahe isiku sõidud Tallinnasse tähendasid ehk mis otstarbel neid ettewõeti. Sest sõjale üleskihutamisest siin suuremat juttu ei olnud, elati üksi rewolutsionile. Kõige õigem on wist arwamine, et siit isikliku aupaistele läiget koguti ning enda kuulsusele uut toetust otsiti.

Naissaarelt tulles käiakse weel Tallinna raekojas, kus linna wolikogu Kerenskit pidulikul koosolekul wastu wõtab. Raekoja saal on loorberi puudega ehitud, linna wolinikud ise mus-

tades sabakuubedes nagu harilikult suurde riigimeeste ja kõrgete wõõraste wastuwõtmisel. Linnapää terwitab Kerenskit ja tähendab, et Wene riikis mitmed rahwad rõhumise all kannatanud, millele uus riigikord muudatust peaks tooma. Linnapää kõne käis muidugi kõige enne Eesti rahwa kohta, kes tänini üksusena kõigist walitsusest eemale oli tõrjutud. Kerenski wastas :

Selles ajaloolises saalis on waremalt Tallinn kuningaid ja kroonitud päid näinud, täna terwitan teid mina Wenemaa Ajutise walitsuse nimel. Wana walitsus oma ülekohtuse korraga on murtud ning uus Ajutine Walitsus ei taha ühegi rahwuse wastu tsaari abinõusid tarwitada. Wabal Eestimaal peawad kõik ühesugused täieõiguslikud kodanikud olema, nii eestlased, sakslased, juudid kui ka teised rahwused, Ajutine Walitsus on eestlaste kubermangud üheks maaks ühendanud, tale ajutise omawalitsuse annud ning tänasest päewast pääle ei taha Ajutine Walitsus piirirahwastele neid ametnikka pääle suruda, keda rahwas ei soowi, keda rahwas ei taha. Kõik jutud, mis wastupidi räägiwad, ei ole õiged.“

Wenemaa prowintsina walitses Tallinna maal wõõras ametnik ning siin tuleb nähtawale esimene rewolutsioni soow, ärgu neid siia saadetagu.

Kerenskile annetakse linna wolikogu poolt auadres ja ta wastab: Waba Wenemaa Ajutise

Walitsuse, Wenemaa demokratia, Peterburgi tööliste ja sõjawäe saadikute nõukogu ning wabastud Wenemaa rahwuste nimel terwitan nüüdsest pääle waba Eesti rahwast. Kodanikud eestlased! Waba Wenemaa läheb julgelt Asutawa Kogu poole, et sääl demokratist wabariiki wälja kuulutada. Meie tahame, et nüüdsest pääle meiega ühte jääksid kõik nende rahwaste erakonnad ja demokratiad, kellega meie kaua aastaid õlg õla wastu ühise waenlase, mädanenud ja kõdunenud riigikorra wastu oleme wõidelnud. Eesti rahwas ei ole kunagi Wene rahwa wastu olnud, ta oli Wenemaa tyrannia wastu.

Wene sotsialistline ja demokratline mõte usub, et töö ja wabaduse ideal, demokratia ühinemisele wiib, aga mitte wastuoludele. Meie tahame waba ühinemist demokratia soowide järele. Meie waatame rahulikult tulewikku ja ei usu neid, kes kinnitawad, et Wenemaa wabadus riigi lagunemise algust tähendab. Julgelt ja puhta südamega tuleme teie juurde ja ütleme: Kui tahate, tulge ühes, kui ei taha, olete wabad. Wiimane oleks meile küll walus kuid meie kannataksime ära ka selle teenimata teadaandmise, oleme ju palju halwemat ära kannud. . . .

Käiakse weel Tallinna suuremas ja uhkemas kontsertsaalis, „Estonias,“ kus ilmasõja päewil Peeter Suure merekindluse laatsaret asub, mida ka wiimane õnnetu keiser Nikolai II

1915 a. 25. okt. Tallinna sõidul vaatamas käinud ning suurte auawaldustega saadetakse Kerenski ära.

Kerenski Tallinnasse sõidu otsekoheseks tagajärjeks oli mitmete uute kubermangu kõrgemate ametnikude määramine kohalistest elanikudest, eriti O. Strandmanni kinnitamine ringkonna kohtu prokuröriks. Kui häätahtline ka Kerenski endise Wenemaa piirirahwaste wastu olla püüdis, tal puudusid ometi suure Wenemaa riigimehe anne ja tahtejõud. Kerenskist ei saanud Kromwelli.

1. mai pühitsemine.

Sotsialistide rahwuswaheliseks pühaks peetakse harilikult esimest maid. Selle kombe on tuntud Pariisi 1889 a. sotsialistide kongress wälja kuulutanud, kuid alguse sai see Karl Marksi isiklisest pruugist, kes harilikult esimesel mail oma perekonnaga Inglismaal olles, rohelistes käinud. Tallinna wabrikud pühitsesid 1. maid 1905 a. saadik tööseisakuga. See streik oli harilikult poliitiline meeleadaldus ja algas maipäewa eelõhtul suure kassi kontserdiga, kisa ja käraga Kadrioru pargis. 1906 a. Weneriigi seaduste järele olid majanduslised streigid wabrikantide ja tööliste omawaheline jõukatse, mille wahel administratsioon ei seganud. Poliitilised streigid olid sellewastu täitsa lubamata nähtused, mille wastu wõidelda tuli.

Kuid harilikult seisti nende ees jõuetult ja nõuta ning kõik abinõud nende ärahoidmiseks jäid paljaks katseks. 1. mail käidi harilikult langenute haudadel Rahumäel ning peeti sala koosolekuid. Kuid kõik see oli enam protest Wene walitsuse üleüldise kurssi vastu, sest internatsionali tunti vähem ning see ei leidnud sooja poolehoidmist. 1905 a. rahutuste wali mahasurumine ning seaduseta sõjawõimude selleaegne tegewus oli rahwa hinge kibeduse jätnud, mida nii kergesti ei unustud. 1. mai pühitsemisele teised klassid kaasa ei tundnud ja see jäi üksi tööliste pühaks.

18. aprillil Wene ja 1-sel mail uue kalendri järele 1917 oldakse püha pidamas ärdalt ja ühes meeles. See oli aeg, kus uulitsatel punaste lippudega niipalju käija wõis, kui süda kutsus, wihatud politsei oli kadunud. Peeti ka sellel päewal suurt meelegaaldust, milleks Peterburgist mõte lendu lasti. Ning Tallinnas ei tehtud wahet, tuli see ajutise walitsuse poolt wõi erarühmade algatusel.

1. mai homikul koguti jälle turule kokku, Siia ilmusid kõige pealt wabrikute töölised sõjalaewade komandod, Tallinnas asuwad jala-wäe polgud ja kindluse suurtüki wägi — kõik punaste lippudega. Platsile ilmusid orkestrid marseljesat mängides. Turul seati tööliste poolt nii read kokku, et iga töölise kõrwale soldat ehk madrus tuli, mis seisuste kaotamist ja tööliste ja soldatite wennastust pidi tähendama.

Sest olid ju soldatid senini imperialistlikes teenistuses olnud. Majad on punaste lippudega ehitud, kuid on näha ka Eesti, Läti, Poola ja Ukraina rahvuslikka lippa. Orkestrite mängul hakawad read mööda Narwa maanteed Kadrioru lossi poole liikuma, kus asub tööliste ja soldatite saadikute nõukogu.

Paar päewa enne maipüha, oli Tallinna tööliste ja soldatide saadikute nõukogu wäljakuulutanud, et Eesti rahwuslisi lippa wäljapanna ei tohi, teiste rahwuste kohta ei olnud seda üeldud. Nii ilmutadi kõige suuremal proletaariadi sarnaduse päewal kohalise rahwa ja tema tunnete kohta sallimataust.

Selle tõttu ei jäänud kokkupõrkamised tulemata. Narwa maanteel, kust rong läbi läks hakkasid madrused, soldatid ja töölised Eesti rahvuslikka lippa maha rebima. Kus see kergesti korda ei läinud, sääl tarwitadi wägiwalda ning tuli ette ka akende sisselöömisi. Mõned, kes wene madruseid lippude maharebimisel takistada püüdsid, said hoopa. Kordus nähtus nagu „Estonia“ teatri nurgakiwi panemisel, kuid palju tooremal ja haawamal kujul.

Kadriorus peeti lossi palkonilt meelearwaldajate rongile kõnesid ning see hakkas Tartu maanteed kaudu linna tagasi tulema. Rongis käidi wabatsewas revolutsionilises meelearwuses, paljaste päädega, laululehtedelt lauldi wihast ja sapist nõrretawaid laule. Linnas lagunes rong üksikutesse osadesse ning need käisid

weel omasoodu ringi. Rongi pikkusest annab see nähtus tunnistust, et tema läbi marssimine mitu tundi kestis.

Õhtul peeti igal pool koosolekuid, kus aga iganes võimalik oli kokku tulla, nii lahtise taewa all kui ka käimistes ruumides. Karja uulitsal endise Onega polgu klubi ees, kus sotsiademokratilise ajalehe „Kiire“ talitus asus, seisis alaline rahwahulk ning palkunilt sadas „enamlaste“ ja „kommunistide“ sõimu ja sajastust wahetpidamata alla.

Peetri plats, turu — need olid politika wabaõhu klubideks tehtud. Peeter Suurele oli suur punane lipp peosse pistetud, mida see esimene tsaar, plotnik- proletarlane, terve suwe otsa kandis.

Koosolekud wõtsid tihti õige tülitsewa, toore ja wäljakutsuwa kuju, tuli ette isiklikka asjaõindamisi ja wastastikku wägiwalla tarwitamisi. Wabaduse mõiste ja joowastuse all ujus uulits ning siia ei tohtinud waele segada keegi. Kaasa pidid ujuma woogudes, kes uppuda ei soowinud.

Eesti lippude teotamine ja maha rebimine leidis üleüldiselt karedat hukkamõistmist ning asi tuli tööliste ja soldatite saadikute nõukogus uuesti harutusele. Siin saadi aru, et sisse on kukutud ning nüüd wabandakse kahemõttelise otsusega, et rahwuslisi lippa pole keegi wäljapanna keelanud, olnud üksi sellekohane soowiwaldus, et linnale ühtlast kuju anda.

Sääl juurdes seletakse ka ometi, et ehk küll wägiwalla tarwitamine keelatud, olla siiski 1. mai rahwuswaheline püha, kus rahwusliste lippude wäljapanek internatsionali mõtte wastu käib ja sellepärast ikkagi soowitaw ei ole.

Tsaari politsei saatus.

Pahempoolsed nimetasid harilikult Wenemaad politsei riigiks. Iseenesest pamphlet nime tus sisaldas endas ometi jagu tõtt. Nimelt oli fust Wenemaa keisrite ajajärgul politsei wõimu piirkond wäga laiaks kujunenud; see ulatas pea kõikide seaduste kogudesse suurel ulatusel. Peaasjalikult langes see kahte osasse: korra pidamisesse ja riigi ning kohtuwõimu täide saatmisesse. Mõlemi haru kohta oli Wenemaa seaduste kogus lugemata hulgal määrusi, mida politsei tarwitama pidi, et riigimasin korralikult töötaks. Politsei tegewusepiir oli nii lai, see ulatas nii kaugele ja sügawale, et isegi kõik riigi ametkonnad selle täit ulatust ei tundnud. Pääle selle sai politsei riigi keskwõimult alatasa uusi juhatusi, mida wäljaspool ei teatud ning mille järele tema oma tegewust orienteeris, mis tema sissetungimist ja wahelesegamist igale poole, otsekui seaduslikult õigustas. Suured õigused, nagu: wälise korra alalhoidmine, kõiksugu süütegude juurd luse üleswõte, wangistamine, rahutuste maha surumine sõjawäe abil, sundusliste määruste

wäljaandmine, kontroll awalikude etenduste ja lõbustuste üle, kuritegewuse eest hoidmise seaduse käsitamine, kõiksugu lubade ja tunnistuste andmine — ja lugemata hulk teisi kohustusi riigi ees, see andis politseile nii laiad wolid, nagu seda ühelgi teisel Weneriigi ametkonnal ei olnud.

Olgugi, et politsei wõimu piirkond ja kohused üleliiga laialised ja mitmekesised, oli ometi igal tegewuse alal kindlasti ette näidatud, mida politsei wõis ja mida mitte. Politsei tegewus pidi alati nendes raamides liikuma, mis seaduses selgelt ära määratud, ning mis hää korra, elanikude hää käekäegu ja riiklise julge oleku kõwenemise ja kindlustuse poole wälja sihtis. Politsei tegewus pidi senna poole wiima, mis hää südametunnistuse edenemiseks ja peenenemiseks kaasa mõjus, ta pidi selles orientatsioonis liikuma, mida kaswaw rahwaharidus ja progresiivline edenemine lugemata aladel päewakorrale tõi. See oli keisrite aja kirjutud seaduste otsekohene mõte, iseasi oli aga see, kuda ametkond sellega toime sai.

Täidesaatwa ametkonnana oli politsei kõigi riikliste ametkondade waheline asutus, kuid administratiiwliselt ei olnud teistel ametkondadel politsei üle pea mingit wõimu. Politsei pidi täitma, mida nõuti, kuid nõuda wõis üksi seda, mis seaduslikult lubatud. Isegi kohtu wõim (prokuratur), kellega politseil kõige enam kokku puutumist, wõis politseile üksi märkusi teha,

kui sellepoolt otsekohene seaduse rikkumine ehk eksitus awalikuks tuli, ja see oli ka kõik.

Politsei wõimu esitajaks oli kubermangu walitsuse kõrgem esitaja, kuberner. Tema määras ametnikud, walwas nende tegewuse järele ja tagandas neid. Kubeneri püüe oli ametkonda wõimalikult tõsta, seda otsekui riiklise organi kehastajaks teha, sest politsei seisukoht oli kõigi riikliste ametkondade seas kõige riiklisem. Ja et politsei tegewus kõige silmapaistwam, siis katsuti seda wäliselt hiilgawaks ja läikiwaks muuta, mis massede respekti nõudma ja saama pidi.

Kõik see kokkuwõetuna sünnitas poliitiliselt wilumata, kuid rewolutsionile kalduwates, rahwahulkades politsei üle otse legendaarsed jutud ja waatepildid. Politsei punktipealne käsutäitmise nõue paistis hulkadele nõiakepina, kes kõiki nõtkutama sundis põlwi Paali, s. o. riigi, ees.

Tsaari aja lõpul olid Tallinnas järgmised politseid olemas:

- 1) Kubermangu shandarmi walitsus; asus Suure Epinatjewi uul. № 3. Selle eesotsas seisis polkownik oma abilise ja adjudandiga. Shandarmi walitsus langes mitmesse osasse ning tema tegewuse hulka kuulusid: Teatede korjamine kõigi lahkuskude, sektide, poliitiliste parteide ja seltskonnas liikuwate woolude üle ning nende ettepanek keskwalitsusele; kahjulikude isikute wäljasaatmine; riiklise kuritegewuse

wastu wõitlemine; wäljamaalaste üle järelwalwe; sotsialistliste parteide ja tegelaste tagakiusamine; kuritööde uurimine keisri isiku keisrikoja liikmete ja walitsewa soo wastu, sala järelwalwe ka ametkohtade ja nendes tegewusel olewate isikute üle, olgu nad nii kõrgel kui tahes.

Nimetud tegewuspiir tegi shandarmi walitsuse seltskonna silmis õige kardetawaks asutuseks, sest armastab ju seltskond woogamist ja laeneta mist, päälegi kui see sünnib rewolutsioni, wõimu ahnitsemise ja klassiwõitluse mõttes. Peab tunnistama, et shandarmi walitsus seda wastuolu hästi tundis, mis seltskonna ja tema enese wahel walitses ning selle terawus oli Tallinnaski väga selgè.

Shandarmide korpus asutati 10. juulil 1815 a. Wene wäejuhataja Barklai de Tolli ajal, kes Napoleoni sõdade aegus ratsawägedes wäikesed korrapidajate komandod marshide ajal korra pidamiseks, haawatuid ärawiimiseks lahingu platsilt, wäejooksikute kinnipüüdmiseks jne. sisse seadis. Neid nimetati shandarmideks. 1817 a. mahutati shandarmide komandod kubermangu ja sadama linnadesse ning kui pärast dekabristide mässu 1825 a. keisri oma kantselei juurde III politika osakond asutati, ühendati shandarmide komandod üheks korpuseks.

Ajaloolased, kes Wene arhiwides töötanud, tõendawad et kuulus III osakond pääle poli-

tilise nuuskimise wäga palju Wene talurahwa wabastamiseks kaasa on mõjunud.

Shandarmi walitsusel oli palju sala agenta nii seltskonna haritud osas kui ka tööliste keskel wabrikutes, misläbi sealt kõikide juhtumiste üle täpipealsed ja kindlad teated saada wõidi.

2) Kriminal salapolitsei, asus Pikal uul. nr. 67. Asutud Wene riigiwolikogus 1909 a. wastu wõetud seaduse põhjal, kuuldus wälispolitsei hulka, ülem J. Kuus. Selle osakonna tegewus oli igapäewase hariliku kuritegewuse wastu wõitlemine, millega wälispolitsei küllalt edukalt toime ei saanud. Salapolitsei asutadi wäljamaa eeskujul, sest praktik oli näitanud, et kaelakhtulise kuritegewuse wastane wõitlus üksi siis häid tagajärgi annab, kui ta ühte kokku on koondud. Enne salapolitsei Tallinnasse asutamist oli ta suuremates Wenemaa linnades igal pool olemas.

3) Wäline politsei ehk politsei õige nimekandja rahwa hulkade ees. Selle eesotsas oli politseimeister Lupanoff kahe abilisega ja kantseleiga Wiru uul. nr. 6. Wälises politseis oli 10 pristawi, 6 abilist, 3 politsei ülewaatajat, 30 jaoskonna ülewaatajat, umbes 300 linna-wahti ja mõnikümmend kantsalei teenijat.

Wäline politsei on politsei nimekandjatest kõige wanem ning selleaegsete mõistete järele kõige süütum asutus, kelle tegewus politilist progressi kõige vähem puutus, kõige vähem

takistas. See oli ametkond nagu kõik teised, mis keisrite ajajärgul lugemata muudatusi läbi käinud, kuid mille otstarbe ja eesmärk ikka üheks ja samaseks jäänud. Wälise politsei mõiste on modern riikides nii kindlaks kujunenud, et selle kohta pikemalt kirjutada ei mak- sagi. Tallinnas asutati see riiklise ametkon- nana 1819 aastal, esiotsa saksa keeles, kuid reformeeriti wenestuse ajajärgul. Wäline polit- sei seisis kubeneri ülewaatuse ja kasu all ning iseäranis sellesse ametkonda hakkas kuberner Korostowetz wäljast kohalisi keeli mitte mõist- waid ametnikka sissetooma. Aastatel 1907 – 1915 ei saanud politseisse parematele ametitele ei eestlased, ei sakslased, peale mõne üksiku, kes sinna enne tähendud ajajarku jäänud ning kellest lahtisaamiseks ei wormlikka ega ka asjalikka põhjusi ei leitud. See kohaliste elanik- kude ignoreerimine kubeneri poolt leidis kibe- dat wastukaja seltskonnas ning nüüd hakkab elaniku ja walitsuse wõimu wahel teraw lahku- minek, mis seal ennem nii tuntaw ei olnud. Seda lahkolu suurendas weel palju sissetoodud ametnikkude sagedane omawoli, toorus ja asja- olu, et selle kaotamisel kuberner ühesugune õig- lane ei olnud. Mitmes ametkonnas räägiti awa- likult, et kohalistel elanikkudel üleüldse lootust ei ole paremat ametit saada ning ametkondade juhatajadgi andsid seda awalikult märgata.

4) Peeter Suure merekindluse ehitus jagunes jaoskondadeks, mida kokku ligi 40 oli. Et need

jaoskonnad mitmekümne wersta pikkusel kindluse sortide wõös laiali, (saartel, randades, Tallinna ümbruses j. n. e.) ning et igal pool tuhandete kaupa töölisi, siis asutadi kindluse ehituse poolt tööstuse jaoskonnadesse iseäraline shandarmide komando, kelle koosseis kindluse ehituse sisemist julgeolekut kaitsema pidi. Selle komando asus Narwa maanteel nr. 63.

5) Endise Põhjalääne raudtee shandarmi politsei walitsus asus Peterburgis, Tallinna osakond asus raudtee jaama ligidal olewates hoonetes, ja

6) Sadama politsei, kaubasadama wete ja mereranna üle. Wäliselt tunti seda wenekeelse nime all (Управление Ревельскаго Порта). Et õiglane olla, peab tunnistama, et selleaegne politseiteenistus oma jõupingutuse ja töörohkuse poolest üks raskematest oli ning miski ei olnud ükslikum, kui rewolutsioniliste massede waade, nagu oleks keiserriigi walitsus politseid ainuüksi oma uhkuseks ja erasihtide tagaajamiseks tarwitanud.

Rewolutsioni esimene löök käis politsei vastu ja nii suure hooga, et see mitte üksi, Tallinnas, waid ka maal mõne päewa jooksul purustud ja mahawisatud oli. Siin ei tehtud wahet õiglase ega ülekohtulise ametniku wahel, esiotsa kannatasid kõik ühel wiisil. Politsei jaoskonnade purustamisele järgnes politseinikude wangistamine, läbiotsimine, tagawedamine, kimbutamine, awalikult teotamine ja nende üle hiritamine. Esimene mure ja töö oli kõigilt

sõjariistad ärawõtta, et „wanad korra toed“ uut korda ähwardama ega kukutama ei wõiks hakata. Olgugi, et politsei kusagil wastu ei hakanud ja kõikidele uutele määrustele heatahtlikult allaheitis, ei kergitanud see ometi tema saatust. Paljud riisuti jaoskondade rüüstimisel puupaljaks ning peksti läbi, paljud pääsesid sellega, mis selgas, põgenema.

Politsei teenijate kohta lasti jalamaid Peterburgist kõmuline sõimusõna lendu: „waraod!“ ning seda hakati laialt tarwitama. Tarwitajad aga ise ei aimanudgi, et see nimetus kurjategijate ilma salakeelest laenatud oli. Nimelt oli suuremates sunnitööliste wangimajades wangidel isesugune omawaheline salakeele kodeks, kus kõikide administratiiv ametnikkude kohta iseäralise tähendus sõimu nimetused olemas. Uulitsale kandsid „waraode“ nimetuse lahtipääsenud wangid, rahwahulgad hõiskasid kaasa küsimata sellest, kust nimetus alguse saanud.

Kurjategijad, keda politsei wangikodadesse toimetanud ning seega seltskonna julgetolekut kaitsnud, wõisid nüüd keelmata ja takistamata politseile kätte maksta ja see ei jäänud tege mata. Kuid see ei olnud mitte ükski näruproletarlaste soow ega püüe. See kättetasumise püüe ulatas isegi wenemaa haritud osasse ning siin ei osatud mitte ükski ülekohut keelda, waid siin aidati seda hoolega kaasa.

3. märtsil jõudsid riigiwolikogu liikmed

Manjkoff ja Jewsejeff Tallinnasse ning nende wastuwõtmisel waksalis ilmus katmata nähtawale see „wana walitsuse“ tagakiusamise waim, mis katkumärgina rewolutsioni esimestest päewadest wallali pääsis. Riigiwolinikud nõudsid jalamaid politsei wäerinnale saatmist ning neile isesuguse mundri määramist, mis nad teiste seast tuntawaks teeks, et igaüks neid teiste seas näeks ja nende kallal oma wiha wõiks kustutada. Sarnast alandust ei lastud isegi kõigesuurematele kurjategijatele sõjawäes osaks saada. Riigiwolinikkude otsatu waenust ja kiusust nõrretawatele kõnedele hõisati tormilikult kaasa ning sellega anti tagakiusamisele, mida wallali pääsenud kurjategijad hoolsalt toimetasid, uut hoogu, õigustadi seda. Isegi selleaegse Tallinna ajakirjanduse oli rewolutsioni waim ühes kiskunud ning tagakiusamise nähtusele tunti kahjurõõmus kaasa. Nii hirwitatsid mõningad lehed awalikult endiste linna wahtide salga üle, kui need homikuti raekoja ette kogusid, et külma käes lõdisedes siin asuwalt uult wõimult alandlikult oma saatust äramäärawat otsust wastu wõtta.

Samasel päewal korraldadi uut linna kaitsewäge, nii nimetatud „miilitsat“, kukutud politsei asemele. Seda toimetadi börse saalis Pikal uul. ajutiselt linna wolikogu poolt walitud miilitsa komitee poolt tööliste ja soldatite saadikute nõukogu liikmete juuresolekul ja kaasabil. Sest tööliste ja sold. saadikute nõukogu huwi-

tas algusest peale väga see, kas miilits truu nõukogu poolehoidja olema saab või mitte. Ning huwitawal viisil astusid miilitsas teenistusesse suurel osal just need isikud, kes senini politseiga nii ehk teisiti vastuolus. Börsesaali toodi kõik endiselt politseilt ärawõetud sõjariistad, siin aga omandas neid, kes tahtis ehk soovis. Uue miilitsa koosseis oli lõpmata kirju. Siis hakkas teenima Soomemaal Bobsrikowi ajal süütegude pärast välja kihutud linnawaht, kelle käekäiku ega minewikku Tallinnas ei tunta, kui ka kurjategija, kes alles praegu wangist pääsenud. Endistest politseiteenijatest ei leia wastuwõtmist keegi ning Wenemaa Ajutine Walitsus kuulutas nad 28. märtsist ametist kõik korruga wabastatuteks. Et aga mitmel pool linna wolikogud oma hea wahekorra tõttu politseiga wanad ametnikud tagasi waliwad, siis kuulutas Kerenski, kelle mõju juba Ajutises Walitsuses ette tükiti, et nad igalt poolt tagandada tulewad. Umbes samasel ajal andis uus teedeminister Nekrasoff käsu, et kõik raudtee shandarmid kahe nädala jooksul oma korteritest välja peawad kolima.

Rahwamiilits, kelle poolt erapooletust oleks loota wõinud, ei olnud seda juba oma koosseisu tõttu mitte.

Ühes soldatitega ja madrustega käidi politseinikude korterites neid läbiotsimas ja wangistamas. Paljud põgenesid kuhu keegi

suutis, kõigil aga ei olnud, see wõimalik. Et just shandarmi politiline politsei Kõige wihatum, siis oli siia ka kõigesuuremat rewolutsionäride pealekäimist oodata.

18. märtsil algasid linnas wara hommikul igal pool rahwamiilitsa poolt ettewõetawad läbiotsimised politseinikkude korterites ja nende wangistamised, sest kardeti ikka wana korra tagasitulekut, wangid wiidi raekotta ning siit kusagile keldrisse. Seda omakohut, mida õige ohtralt wälja jagati, pidi politsei paljaste kätega wastu wõtma. Endise kõigewõimulise politsei kuulmata alandused näitasid otsekui seda teed ette, millele suure riigimasina hukkaminek järgnes. Erapooletuks ei sunni miilitsat selleaegne kubermangu kommissar Poska ka mitte, õigem ei suuda sundida. Iseäranis tigidad on läbiotsijad shandarmi-politsei agentide (nuuskurite) peale, kelle ülesandeks poliitiliste kurjategijate ülesotsimine oli. Mitme endise agendi enese kaastegewusel saadi teiste jälgele ning nende käsi käis kõige halwemine.

Läbiotsimistel ja shandarmi politsei agentide ülekuulamisel tööliste ja soldatite saadikute nõukogus tuli ilmsiks, et mõlemil kõrgemal Weneriigi asutusel Tallinnas, kubermangu walitsusel ja kubermangu shandarmi walitsusel, nii tööliste kui ka seltsielu liikumise kohta, wäga head teated käepärast olid, olgugi et kõrgemad ametnikud ega nende abiised ise

Eesti keelt ei osanud ning Eesti asja vastu waenulised olid. Neid teateid muretsesid palgalised agendid nii tööliste eneste kui ka seltskonna tegelaste seast muidugi teadmisega, et walitsuse wõim kõik maha surub, mis wene orientatsioonis ei liikunud. Tuli wälja, et kõiksugu liikumistes ja wooludes omad äraandjad pealegi tihti asjale kõige lähemal seisid. See nuuskurite otsimine ja awalikuks tegemine oli nii põnew aine, et see elanikud ärewusesse ajas. Ärewust suurendas weel asjaolu, et kusagil rüüstamisel politiliselt kahtlaste inimeste nimekirja leiti, mida ülemal nimetud ameti asutused oma asjaajamisel tarwitasid. See awaldati ajalehtedes ning kahtlased pärisid sellega hulkade silmis iseäralise aupaiste, kui seltskonna, kui r a h w a eest kannatajad.

Tallinna tööliste ja soldatite saadikute nõukogu määras ühel omal koosolekul, et politseiteenijad P. S. merekindluse töödele saata tulewad, mis linna ümber alles igal pool käimas ning mis iseäranis mustad ja rasked. See määrus jäi ometi pooleli, sest käsuandjad ei teadnud isegi, kuda seda täide saata.

Selle järele määras Ajutine Walitsus, et kõik politseiametnikud ja selles ametkondas teenijad sõjawäkke ja wäerinnale saata tulewad, et neist niiwiisi jäädawalt lahti saada. Waenlase kuulide alla sattudes pidi tsaari wõimu kõige esimene esitaja, politsei, langema

See määrus oli sarnane, nagu keiserriigi wõimise umbes 100 aasta eest politiliselt kahtlaste isikute ja süüdlaste vastu tarwitas, — ka neid pandi sõjawäkke, kus raudne disciplin wanad mõtted ära pidi kaotama. Peale muu on seda karistuse wiisi ka mitmed wenemaa wabaduse mõtet kandjad kirjanikud ja luuletajad ära kandma pidanud. (Lermontoff, Schevtshenko jne.) Wiimane ei saanud sõjawäest omakstele luba kirjutadagi ning maalis selle asemele neile pildi, kus wana soldat teibaga Schevtshenkole walu annab ja kirjutas alla sõnad: „живу як пачете“ (Elan nii, nagu siin näete).

Maakondade ja linnade sõjawägede ülemustele olid ka eeskirjad saadetud, kuhu wäetee-nistusesse wõetud politseinikud saata tulewad. Tallinna linna sõjawäe ülem Litwinoff laskis igale ühele wäkke saadetule weel kaasa antawale paberile üles märkida, et saadetaw endine politseiteeniija on, et wõimalik oleks teda tagakiusata. Harilikult saadeti wäkke wõetud isikud mitmesugustesse tagawara pataljonidesse, mis Soome lahe kallastel olewates linnades asumas ning wäerinnal asuwatele polkudele mehi ettewalmistasid. Sellega oli Wenemaa keskwalitsuse seisukoht wanakorra tugede mõttes selge — neid taheti maha lasta. Uus Wenemaal tõusnud walitsus kartis, et wanad ja langenud riigikorra kandjad wõimu tagasi püüdma hakkawad ning neid ehk kukutada wõiwad.

Paljud politseinikkudest, keda üleelatud kannatused kehaliselt ja hingeliselt ära põrutanud, ei kõlbanud wäeteenistusse ning neid wabastati juba wastuwõtmise komisjonides. Kuid sellega ei leppinud ei ajutine miilits, ei ka kohaline tööliste ja soldatite saadikute nõukogu. 12. aprillil käsutadi kõik komisjonides wabastatud politseinikud uuesti Toompeale terwislisele ülewaatusele ning siin pandi madruste saadikute nõudmisel kõik sõjawäkke ilma arstide otsust küsimata ja tähelpanemata.

Nii sattus suurem hulk wäeliinile Riia ja Dünaburgi alla, kus järgnewatel suwistel wõitlustel paljud langesid. Wäga huwitawalt käis aga nende käsi, kes Peterburgi politseist kokkuseatud marssipataljonidesse sattunud. Kui need pealinnast Dünaburgi jõudnud, otsustanud wäekomiteed neid mitte wastuwõtta. Nimetud pataljonid läinud siis edasi Wilna ja Minski wäerinnale, kuid siin seesama lugu. Nüüd mindud mööda wäerinda edasi kuni Rumõniasse, saatus aga igalpool ühesugune. Halenaljakas lugu, wõidelda ja riigitruu olla tahaks, kuid ei lasta! Pataljonid keeranud siis pealinna tagasi.

Iseäranis asja põnewaks ajaja oli lendu lastud kuulujutt, et weebruarikuu jooksul Peterburgis linnawahid kuulipildujatest rahwa peale lasknud olla, mis aga tõsi ei olnud. Kukatud politsei ametnikude poolt ei olnud kellegile wastuhakkamist ülesnäidatud, mäss

lagunes laiali sõjawäes ja siin otsustati ka tema saatus.

Wäejagudes ei tohtud endiseid politseinikka kusagil wastutawasse ametisse määrata, ning suurem osa wäekomiteesid määras neid omawoliliselt lihtsoldatitena teenima, sellepeale waatamata, kas need ennem ohwitserid ehk soldatid olnud. Peale muu anti nende teha kõiksugu mustad tööd, nagu seda wana Wenepruuk suuremate sõjawäe eksijate wastu lubas, kui nende kohta seaduses karistaw määrus puudus.

Politsei oli esimene, keda „rewolutsioniseadus“ wäljaspool seadust, s. o. linnupriiks kuulutas. Wäga kujukalt kõneleb üleüldisest tagakiusamisest järgmine nähtus: Kusagil Tallinna seltsimajas peeti aiapidu. Rahwa lõbustuse iseäraliseks uudiseks oli siin tõmbenumbrina endiste shandarmide ja linnawahtide mundrid ülesseatud, millede pihta noorsugu märki laskma kutsuti. See sündis peale muu ka tagamõttega, et kaswaw tõug neid hästi laskma ja tapma õpiks.

Kes politsei teenijatest weel Tallinna jäänud, nende seisukord oli raske. Nemad kusagil teenistust ei leidnud ja kui see mõnel ka korda läks, siis aeti neid sealt peagi minema. Nimelt arwati Tallinna politseile seda süüks, nagu oleks tema need surmaotsused täide saatnud, mis Tallinnas sõjakohtud 1906—1907 aastatel mässust osawõtjate kohta

teinud. Kuid keegi ei aimanud, et politsei seal niisama hariliku pealtwaataja osa etendas, nagu teisedgi surmamiste juurde kutsutud seltskonna poolt lugupeetud ametnikud: waimulik, arst ja prokurör, ning, et surmaotsusid harilikult sõjawägi toimetas.

Wene laewawäe madrus, kes rahulise südamega Petropawlowski peal ohwitseri maha tapnud, ilmub laewawäe söögimoona ladusse Sadama uul. ja näeb siin endist politseiametnikku, kes ostjatele toidumoonna laiali jagab. Madrus hakkab protesteerima, et tema nendest kätest toitu wastu ei wõtawat, millel weresüü külges. Ning teenija aetakse minema, olgugi, et ta kõigist mõni kuu linnawaht olnud, et tal politsei ligem minewikgi tundmata.

Politsei kaotamisega oli riik jäenud ilma täidesaatwa organita, oli kui jalutu karkudel lomberdaja sandike, kes teiste aidata ja talutada.

Seda isesugust rahwamassede pimedust ja rumaluse udu, mis sarnastel ajajärkudel walitsemas, on pärast raske mõista ja arusaada. See on isesuguse kihwtise gaasi sarnane, mis üksi wähesid nende hulgast terweks jätab, kes tema laene alla sattunud. Siin jäeb niipalju isesugust hulkade uimastust äraseletamata ning seda ei suuda ka hulkade psühholoogia uurijad isikud teha.

Riikluse õiguse mõistet püüdis saksa okupatsiooni wõim wõidetud Wenemaa osades sarnasel kujul maksma panna, nagu see enne

rewolutsioni olnud. Ning 5. märtsi päewakäsuga 1918 a. kuulutas saksa wäejuhatuse, et kõiksugu waenuawaldused klasside wahel ning tagakiusamised ära tulewad lõpetada. Sellest ajast kadus awalik põlgtus päewakorralt.

Politiilised parteid.

Politiiline parteide esinemine ei olnud enne 1905 a., s. o. enne riigiwolikogu asutamist üldse wõimalik. Absolutline monarhia eitas parteielu, keelas seda. Riigiwolikoguga astusid tööle üksi need parteid, kes riigiüksust ja eraomaduse täielist puutumataust tunnistasid. Kõrgema riigiwõimu langemisega 1917 a. oli igasugune tõke politika ajamiseks kadunud ning see walgus laiali kõigi madalamatesse rahwakihtidesse. Rahwahulkade rühmad, kes sotsiaalselt ühewärwilised, liitusid ühte, et ühiselt esineda, end koos maksma panna. Rahwahulgad erinesid klassidesse ning sellega tulewad ilmsiks klasside wahed ja nende terawused. See erinemine sündis esiotsa argset, jõuetult, koosolekute, rongikäikude, meealeawalduste, kõnede ja ajakirjanduse kaudu, aegajalt saadi julgemaks ning pea on käimas waen ja häwitus. — — Rewolutsioni minewikust on järgmised suuremad meealeawaldused nime-tada:

2., 3., 4. ja 5. märtsil 1917, tööliste ja solda-tite poolt,

10. märtsil Ajutise Walitsuse poolt wäljakuulunud pühad rewolutsioni ohwrite mälestuseks,

4. aprillil, Leena kullakaewanduses 1912 a. walitsuse wägede ja tööliste wahel ettetulnud kokkupõrgete mälestuseks,

18. aprillil, (1. mail) üleüldisel tööliste pühal,

18. juunil, pahempoolsete parteide jõudude ülewaatuseks,

27. juunil, enamlaste meeleanaldus kubermangu kommissari J. Poska tagandamiseks (organiseerija Tallinna tööliste ja sold. saadikute nõukogu),

4. juulil, Peterburgis enamlaste poolt toimepandud mässukatse toetuseks,

6. augustil, linnawolikogu walimistel,

16. oktoobil, Tallinna Uuel turul 1905 a. mahalastud isikute mälestuseks,

15. nowembril, Eesti maapäewa laiali ajamisel ja

22. detsembril, Püssi mõisas mahalastud kolme punakaartlase matusel j. n. e.

Meeleanaldusliste rongikäikude toimepanekuks ei olnud iseäralist kokkukutsumise waewanaha, seks oli hulkade elewus küllalt pingui, seks andis mõni hulkadesse äraeksinud woolus küllalt juhtumist. Rongikäigud algasid hariplikult wabrikutes, igas kohas ühel ajal. Lippude pealkirjad olid enamiste õige tiheda ja wihase sisuga, lööksõnad tugewad ja kihwatawad. Et wäljapandud loosungid hästi nähtawad, seks

oli isesugune kandmise wiis wälja mõeldud: kaks töölist ehk soldatid käisid uulitsal üksteise kõrwu, teiwad püsti süles, teiwaste wahel sirgu tõmbatud punane lina mõnesuguse pealkirjaga. Rongikäigud jõudsid wabrikutest algades turule, kus peetud kõnedes wabadust ja rewolutsioni ülistadi, lauldi, linnas ringi käidi ning lõpuks laiali mindi.

Täielist sarnadust sõjawäes, iseäranis ohwitseride ja soldatite wahel, nõudsid wiimased, kui kirglikud uue korra poolehoidjad. Sellepärast ei käinud ohwitserid meelegaawaldustel enam alamwäelistest eraldatuna, nagu nõudis reateenistuse seadus, waid ühes salkas, ühes wiirgas.

Senini makswa kombe järele pidi iga uus walitsus ametisse astudes oma alamatelt truuduse wande wastuwõtma. 18. märtsil kogusid Toompea wene kiriku esisele platsile Tallinna garnisoni mõned polgud wande andmisele kokku. Wäed ilmusid kohale punaste lippudega ning käredate pealkirjadega. Wannutama ilmus kiriku trepile elatanud ja hallipealine sõjawäe preester. Pühalik ametitalitus ise sündis punaste lippude all. Punased lindid rindas olid ka sõjawäe ülemusel.

2. aprillil oli lihawõtte esimene püha tähtsam päew Wenemaa usulise tunde awaldusel. Merewägi pidas uut meelegaawaldust, kasutadi rewolutsioni süwenemiseks usulist meelt. Madrused kogusid Uuele turule ning

liikusid siit orkestri mängul ja punaste lippudega, milledest mõned hiigla suured, sadamasse. Sõjalaewa „Dwina“ ees jäi rong peatama. Sadam, tollihoone katus ning kõik ümberolewad laewad kogusid madrusid täis.

Tseremonialmarssi saatel lasti wanad, kuulsad, ajaloolised merewäe Andrease lipud mastidest alla, asemele kerkisid punased. Laewalaele kerkis üles must lipp, mässudes langedud seltsimeeste mälestuseks. Laewale oli juba waremalt tema endine nimi „Pamjat Asowa,“ mis 1906 aasta madruste wastuhakkamise pärast Papiniidu lahes „Dwinaks“ muudetud, tagasi antud. Kõnedes soowitati häid pühi ning teatada, et ülestõusmise pühad wenemaa rewolutsiooni ärkamise pühadeks on saanud. Ülestõusnud on ka wana Wene rewolutsioniline laew oma kägistajate käest.

Wäga sagedate rongikäikude hulkas olid mõnikord sarnased, mis imestama ja jahmatama panid. Nii käis ühel õige arwurikkal enamlaste poolt toimepandud meealewaldusel kõige werisemate pealkirjadega, punaste lippude keskel, wäike salgake walge lipuga, millele kirjutud:

„Meie kuulutame Kristust!“ —

Tallinnas elutsewatest rahwustest hoiab saksa seltskond rewolutsionilisest liikumisest eemale. Üleüldine mõõnamine ei suuda neid kaasa kiskuda. Pealegi on suur osa saksa seltskonnast õige jõukas ja eesõigustega

warustud, mis saadud ja kogutud riigiwõimu kaitse all. Sakslased on igal puhul wäga kindlasti riigitruudust toonitanud ning seda ei suutnud ka ilmasõda tuntawalt kõigutada. Ettenägijad nende keskelt wõisid aimata, et klassiwõitluste löögid ka nende wastu pöörawad. Küll tehti neile saksakeele keelamisega, seltside kinnipanemisega ja maalt wäljasaatmistega kitsendusi, kuid see oli tähtsuseta ja tühine selle ees, mis rewolutsion omal edaspidisel arenemisel kaasa tõi. Wabaduse päewade tulekul kuulutati sarnadus ja wendlus üleüldisteks, kuid Tallinna tööliste ja soldatite saadikute nõukogu kuulutab ometi, et saksakeele ärakeelamise määrused endiselt maksma jäewad. Nii ei toonud aeg nende rahwuslisele asjale parandust. Ka üleüldised hääletamised ei andnud nende heaks midagi. Saksa seltskond pidi end igalt poolt tagasi tõmbama.

Sõja aja jooksul oli wenelaste hulk Tallinnas kaunis arwurikkaks paisunud, üleüldise elanikude arwust umbes 30 — 40%. See oli aga kõikslawluse marurahwuslistest püüetest liigettetükiw, wiis sellepärast teiste rahwustega wastuoludele. Pealegi oli Wene madruste ja soldatite ülesastumine nii toores ja räpakas, et see igasuguse poolehoidmise kaotas, muid rahwusi eemale tõukas. Wene elanik elas kaasa sellele, mis sündis Peterburgis ehk Moskwes, kohalise elu wastu ei olnud temal edendamise huwi. Tallinnast tema palju ei

teadnud, ei hoolinud, ei tunginud selle ise-
äraldustesse.

Kujukamalt hakkas poliitiline elu woolama
Eesti seltskondas. Tallinna Eesti seltskond,
kui üksus, oli senini politikast, selle täies
mõttes, eemale hoitud, kõrwaldud. Ta pidi
loomulikult poliitilisel kewadel puhkema ja
paisuma hakkama. Kuid siin kordus wana wiga,
mis minewikugi kultuurapüüdeid rammestanud,
neid halwanud, isegi langemisele wiinud. Poli-
tiline erinemine laotas rahwa ühtluse parteidesse
ja pealegi murdawuliselt. 1917 a. Eesti politi-
listest parteidest, kellel endal kindlad program-
mid, organisatsioonid, püüded ja nõudmised,
leiame üle kümne neid, kes awaliku wäljaastu-
misega seltskondlist ja ühiselulist juhtimist
endale püüawad. Ra h w a s hakkas oma ilmet,
oma nägu näitama, andis maad loodusest sisse-
istunud instinktile, ise oma elu korraldada, ise
oma ette elada.

Siin on :

1) Sotsialdemokratlased enamlased, Wene-
maa rewolutsioni tähtsamate juhtide, Lenini
-Trotski, järelekäijad, otsekoheste sotsialiseeri-
mise poolehoidjad,

2) Sotsial - rewolutsionärid, enamlastega
üksi wõitluse taktikas lahkuminejad,

3) Sotsialdemokratlased vähemlased, mõõ-
dukam olus, Wenemaa sotsialistide juhi ja
kirjaniku Plehanoffi koolist,

- 4) Radikal-demokratlased, pärastine tööerakond,
- 5) Demokratlased — rahwaerakond (kadetid),
- 6) Sotsialdemokratlaste ühendus (pea lagunenud),
- 7) Töö sotsialistid (pea lagunenud),
- 8) kristlik erakond,
- 9) üürnikkude erakond,
- 10) majaomanikkude partei j. t.

Suur osa parteidest kaob ühes 1917 aastaga. Nagu näha, on suurem jagu erakondadest sotsialistlikud, mis järjeldada laseb ajamärki ja meeoleolu.

Parteide koosolekuid peetakse väga sagedasti ning nende tekkimisele annab juuksekarwa lõhkumine põhjust. Waieldakse tühiste asjade üle kuni wäsimuseni. Igal pool walitseb nõudmise ja ikka jälle nõudmise waim. Käimas on parteiline tormijooks wõimu järele. Kõik see surub parteid alla poliitilise kakeluse wäljale, eitab kõrgemate eesmärkide kättesaamist, tüütab tegelasi ja juhtisi. Parteide heitlemisel kulutakse ja raisatakse jõudu nagu oleks seda lõpmata tagawaraks. Wõimupüüe tuleb nii warjamata ja wiisakuseta nähtawale, et seda üksigi kodune disiplin taltsutada ei suuda. Saaki on, ja seda tuleb ahnitseda.

Elule tõusewad ka kõiksugu ametiühisused, kõiksugu tööarude esitusena. Siia koguwad tööliikide järele wabrikutöölised, käsitöölised, äriteenijad, majateenijad, meremehed j. t. Ame-

tiühisuste arw tõuseb mitmekümne peale ja liikumine iseenesest on puhas proletarline. See on madalamate ja waesemate kihtide tõus, sotsialse rewolutsioni eelkäija, tormikuulutaja. See on waese kihi esimene samm rikka päranduse järele. Ametiühisustel ei ole mingit seaduslikku sanktsioni, need tekiwad ja tõusewad omapead. Ühisused ise saawad tööliste poliitilise elu keskkohaks, neil on oma ühisuse ruumid ja kantseleid. Ametiühisustesse kogub kokku tööliste klassi jõud ning nende kaudu awaneb tee proletarlisele diktaturile.

Üks streik järgneb teisele, üks tööseisak wahetab teist, streigid on enamasti majanduslised, sest politika wabadused on nii kui nii kõigil käes. Palkade suurendamised algawad harilikult peale möödaläinud kuudega ning töö ja teenistuse andjatel ei jää muud järele, kui ettepanud otsusid hääks kiita ja maksta. Nii hakkawad palgad suure kiirusega kerkima, nendega ka raha wäärtus proportsionalses tempos langema.

Politiiliste parteide etteaste sünnib haruldase jõuawaldusega ja hooga, selle kõrwal jääb warju ja kahwatab kõik muu. 1917 aasta inimene ei suuda ega tohigi end wäljaspool parteid seiswaks pidada. Partei nõuete ees peab taganema inimese haridus, eluiga, teguwõim, tööosawus, teadus, seltskondline ja warandusline seisukoht. Mitmel pool tehakse tingimiseks, et teenistuse andmisel üksi oma partei liikmed

ametit saada tohiwad. Ametiühisused nõuawad, et ametite ja teenistuste andmine ja tööjõu wastuwõtmine üksi nende kaudu sünniks. Parteidesse kistakse terwed ametkonnad, kellede tegewus neilt waljut erapooletust nõuab, näit. miilits. Et inimese ja tema oskamise üle selgusele jõuda, küsitakse harilikult: mis on tema politiline usutunnistus?

Esimestel purustamise päewadel ei tehta wahet parteide wahel, siis on alles kõik sotsialistid, vähemalt selle poolehoidjad. Ühiselt peetakse wõitlust „wana korra“ vastu, ühiselt kimbutakse selle tugesid ning rebitakse maha riigimärka: keisripilta, riigikotkaste kujutusi, keisri monogramma. Häwitus käib ka puhas kulturaliste waranduste vastu. Kui rüüstajate salk 2-sel märtsil rahukogu hoonesse, Toompeal, jõuab, tahetakse ka wasurewolutsionilist asutust, kreposti osakonda, purustada. Rüüstajatele läheb kreposti jaoskonna ametnik vastu ja seletab, et see juba põletud olla. Sellega jäewad wana korra häwitajad rahule ja lahkuwad.

Üsna lühikese aja jooksul hakkawad kõik teised parteid ühe ees kahwatama ja sellele alla jääma. See partei lubab kõige enam, töötab kõigesuuremaid wabadusi ja elumõnususit. See partei, sotsialdemokratia enamlus, on wäga aktiivne, wäga pealetükkiw, wäga wõitlusisuline. Enamlus oskab proletariati hästi koguda, suurte lubamistega meelitada, waimus-

tada. Partei lööb end kõigist teistest peagi lahku, hakkab Ajutisele Walitsusele igapidi raskusi tegema ja seda tagandama. Partei muutseb endale Suure Karja uulitsale nr. 18, kus ennem 89 Belomorski polgu staab asunud, ruumid ning siit hakkab ajaleht „Kiir“ ilmuma. Maja eelolewalt palkonilt peetakse enamlaste partei tegelaste poolt wahetpidamata ässitawaid kõnesid, mille tõttu partei liikmeid „kiiremeesteks“ kutsuma hakati.

Korraldud politiliste parteide kõrwal on lugemata hulk erarühmi, kes awalikka koosolekuid peawad, tihti lahtise taewa all. Ajalehtede kuulutuste läbi kutsutakse osawõtjad kokku. Lasnamäe alusel wanal laadaplatsil peetakse igal õhtul politilist miitingut, kõneaineks on politiline moment, see kestab kuni osawõtjad wäsiwad. Muidugi peetakse ka nõu, kuda momenti enda heaks kasutada.

Tsaariaega tagasiwaadates peab tunnistama, et siin riik sarnast edenemise käiku tegi, nagu seda wene mõistus ehitanud. Parteide puudumisel oli riiklisest mõttest see hea külg, et siin seltskonna kihtide wastuolud nähtawale tulla ei saanud. See keeld tõrjus rahwahulgad töö juurde, seda sundis tegema ka aastasadade jooksul sisse kaswanud ja kaswatud kohusetunne. Seda ristasid aga uued wõimulepüüdjad rahwahulkade orjastamiseks. Muidugi häwitadi sellega rahulikkus ja edasipüüdjas elanikkus kõrgewäärtusline omadus, mille kultiwäärimi-

seks tähtsad faktorid kauemat aega tegewuses olnud. Uus wõim ei suutnud käskida, tema pidi meelitama. Weneriigi keskwoimu lagunemisega oli puul latw lõigatud, kaswama lõõnud wesi wõsad põõsa sünnitanud. Parteidesse lagunemine tõi kaasa ühiselulise kängujäämise, allamineku, häwinemise. Kuigi parteid poliitilisi mõtteid teritasid, tõi nad endaga ühes wõitluse, jõukulutuse.

1917 aasta parteide arenemine ja nende heitlemine on rahwahulkade hingeelust arusaamiseks wäga kujukas ja selge näitus. See on teisend sellest igawesest wõitlusest ja wõimuisust, mis inimeses maailma algusest saadik olemas. Langenud riigiwoimu wihane hukkamõistmine ei takista sugugi sellesama wõimu järele jahti algamast.

Esimest korda tuleb parteides nähtawale rohkem ühtmeelt pärast saksawägede saartele asumist. Jaanuari kuus 1918 a. awaldadi järgmine parteide otsus, mis Wene rahwakommissaride nõukogule, Wene täidesaatwale komiteele, wälimiste asjade kommissarile, Inglise Prantsuse, Rootsi, Daani, Norra, Hispania ja Ameerika saadikutele, tähtsamatele wene lehtedele ning Times'ile ja Temp'sile laiali saadeti:

Sellega anname üleüldiselt teada, et Eesti rahwas Saare-, Hiiu, Muhu ja teiste saartekus eestlased elawad, wägiwaldset ärakiskumist muust Eestimaast oma suweränsete

õiguste rikkumiseks loeb ja kõige jõuga nende ühendamise vastu Saksamaa külge protesteerib, sündigu see ükskõik missugusel kujul. Meie nõuame, et niihästi nende saarte, kui ka terve Eestimaa tulewase poliitilise saatuse äraotsustamine ainult Eestirahwa enesemääramise alusel rahwa tahtmist awaldawate täiewoliliste asutuste ja rahwahääletuse kaudu sünniks. Ühes sellega, et hääletamise wabadust kinnitada, peawad mõlemate poolte, Wene ja Saksa sõjawäed nii saartelt, kui ka mujalt Eestimaalt wälja wiidud saama.

Eesti sõjawäelaste ülemkomitee.

Eesti sotsial.-rewol. partei.

Eesti sotsial.-demokr. tööliste partei.

Eesti tööerakond.

Eesti demokr. erakond.

Eesti radikal-demokr. erakond.

Eestimaa talurahwa liit.

Eesti iseseiswuse liit.

Okupeeritud saarte elanikkude selts.

Miilits.

Riigipolitsei oli rewolutsiooni esimestel päewadel põhjalikult häwitud. Wallali pääsenud jõudude piirita wiha ja kättetasumist wana korra tugede vastu ei suutnud keegi taltsutada. Oli arwata ja karta, et politseiametnikud ja teenijad, need tsaariaja „rahwa wereimejad ja söödikud“ wene madruste ja soldatite

poolt maha tapetakse, nagu seda mitmel pool tehti. Sellepärast pidi politsei jalule seadmise mõtegi kaduma.

Kuid ilma korrapidaja organita linn jäeda ei wõinud. See asi tuli ühel linnawolikogu koosolekul esimestel rewolutsioni päewil harutada ning wolikogu otsustas korrapidamist kodanikkude eneste kätte anda. Eeskuju seks wõeti Peterburgilt, kus uut politseid Inglismaa maakaitse wäe nime järele miilitsaks kutsuma hakati.

Nõupidamine uue kaitsewäe üle oli ka kindluse staabis. Sest üleüldise korralageduse kartusel soowitati siit ometi miskisugust korda alal hoida. Peale selle oli üleüldises häwituses ka kindluse ehituse shandarmite komando laiali aetud, kelle asemele alamwäelistest nii nimetud „komendandi komando“ sisse seati.

Linna kodanikud astuwad wabatahtliselt walged sidemed käte ümber sõjawäe patrullide kaasabil korrapidamisele, nende organiseerimise komitee asub esiteks raekojas, pärast börse saalis. Endise 300 linnawahi asemel on üle 2500 mehe miilitsionära ametis. Niisama kerkib üleöö korrapidajate palk ka mitmekordseks. Uus kord on parem, kuid selle eest laseb korrahoidja endale ka hästi maksta.

Ajutine miilits püüab omalt poolt end uue aja walguses näidata: Upsaka, käskiwa, hiilgawa ja uhke tsaaripolitsei asemel astutakse üles alandlikult ja wiisakalt. „Uus kord“ pidi kokku-

kõlas olema wabaduse aja waimu ja tujuga Heatahtlikult ja ärdameelselt täidetakse kohut.

Uulitsatele joobnult mahalangenud isikud koristakse ära kaastundlikult aidates mitme mehe kaasabil, ning ka autodesse pillatud ekskremenid ei kohuta ega ärata tülgestust. Puudub üksi arestimajas kaineks magamiseks halastaja õe walwe.

Ajutisse militsasse astub kindluse garnisonist palju sõjawäelisi, need kutsutakse aga warsti tagasi.

Esiotsa söödad ja joodab linn ajutist miilit-sat hästi. Börse saalis on pikad lauad rikkalikult toiduaineid täis ning söökisi kantakse ümber pidulikul wiisil. Kuna muidu igal pool toiduainete puudus maad hakkas wõtma, oli linn Ajutise miilit-sa kostitamisel ainuüksi heeringate ostmiseks selle aja kohta kuulmata summa, 90,000 rubla wälja annud, muud kulud rääkimata. Miilit-sa ametisse ei wõeta ühtegi endist politseiteenijat; arwatakse ja kardetakse, et need kontrrewolutsionilised olla, kes wana kordaga taga igatseda ja uut kukutada wõiwad. Peasjalikult aga antakse neile süüks, et „ue korra“ tulek niikaua nende läbi wiibinud on.

2. märtsil ärapurustud politsei-jaoskondade ruumid seati uuesti korda ning aegamööda hakatakse politsei asjaajamist miilit-sa nime all uuesti üleswõtma. See töö oli aga segane ja selgusetu. Rewolutsion tahtis uhke ja suur olla ning ainustgi wana seadust enam tunnistada.

Wana korda oli kibedasti arwustud, maha tehtud ning nüüd ei teatud, mis endistest seadustest maksma tuleks jätta, mida uuendada, uue ameti ees seisti tühjade kätega. Talitadi esiotsa omapead ilma juhtnööri, rehkendadi uulitsa tuju ja nõudmiste järele.

Tallinna linnaamet andis rutuga uue miilitsa seaduse wälja, mida wolikogu 22. märtsil wastu wõttis. Sellest hoolimata, et selle kokkuseadmisest ka õigusteadlased osawõtnud, on ta iseenesest õige asjatundmata töö, nõrk ja primitiivne. Politsei õiguse tundmine on wäeti ja jõuetu. Uus miilitsa seadus saadetakse kubermangu kommissari järelwalwe komisjoni. Kuid siiski ei jõuta seda ära kinnitada, sest Peterburgis töötakse üleriiklist miilitsa seadust, mida peatselt maksma pannakse.

Linnawolikogu walis omalt poolt uueks miilitsa ülemaks tuntud seltskonna tegelase K. Pätsi. Tallinna tööliste ja sold. saadikute nõukogu tunnistab selle walimise tühjaks, sest linna wolikogu ei olewat kõige rahwa, waid üksi kodanlise klassi esitaja. See on aga paljas ettekääne. Tõsiseks põhjuseks oli asjaolu, et Päts tähendud nõukogu liige ei olnud ning omas tegewuses waba talitust nõudis. Sotsialdemokratia enamuse mõttele truuks jäädes, nimetab nõukogu uueks miilitsa ülemaks „wähemlase,“ Hellati.

Uus miilitsa ülem leiab ametisse astudes eest suuri raskusi: Ajutine miilits, keda senini linnawalitsuse alla kuuluw miilitsa-ko-

mittee juhtinud, ei tagane ametist ja seletab ärapeetud koosolekul, et ta hea küll olewat ja laitmata oma kohut täitwat. Nende tõrkumine leiab toetust miilitsa-komitee poolt, kus töö- ja sold. saadikute esitajad ametis. Uueks miilitsa wäliseks wormiks wõetakse must wäikse äärega müts kullakarwa rihmadega.

Tallinna tsaariaja politseidest kaob täielikult kubermangu shandarmi walitsus. Selle funktsioonid antakse Ajutise walitsuse poolt iseäraliste kommissaride hooleks, keda paremalt poolt wasturewolutsioni kartes igalepoole ametisse määratakse. Alale jääwad esiotsa weel wastuluuramise osakond kindluse staabis ja sellega ka sõjatsensur.

Kohale määratud kommissarid pidid meeleolu maal tundma õppima ja sellest keskwalitsusele teatama. Raudtee shandarmi walitsuse asemele seatakse raudtee miilits.

Tallinna tööliste ja soldatite saadikute nõukogu peab uut miilitsat hoolega silmas, kas see ka küllalt hoolas on rewolutsioni wastastega wõitlema. Sest kes rewolutsioni wastu, on wabaduse wastane. Miilits on esiotsa hoolas iseäranis läbiotsimistel, kuid peagi hakkawad kaebused kostma, miilits warastada, ning pealegi olla jaoskondade kommissarideks isikud hakanud, kes waewalt lugeda ja kirjutada oskawat. Tööliste ja sold. saadikute nõukogu otsustab läbiotsimised ära keelata, kuid seda käsku ei täideta, tustitakse ometi kõik,

mida läbisorida tahetakse. Endistest tsaariaja seaduse määrustest selle juurdes kinni ei peeta.

Kurjategijate wabastamine, kohtute ja politsei häwitamine ning miilitsa oskamatus ja hooletus ei jäänud kuritegewuse kaswamise peale mõjuta. See tõuseb mitmekordseks üle hariliku arwu. Iseäranis suurendawad seda hulkujad soldatid ja wäejooksikud, keda täis kõik kohad. Aasta lõpul lähewad alamwäeliste poolt toimepandud kuritööd maal ja metsikused linnas nii suureks, et awalikult soowitama ja nõudma hakatakse, wiidagu sõjawäed maalt hoopis wälja. Neist ei olla mingit sõjalist kasu, küll aga rikkuda need moraliliselt ja kõlbliselt inimesi.

Linnawolikogus harutadi mitukord seda kurba nähtust, et kuriteod alatasa kaswada ning et miilits oskamatusega ja autoriteedi puudusega nende wastu wõitlemisel jõuetu on. See aga ei too parandust.

Halbtuse kaotamiseks asutakse 1917 a. sügisel linna kodanikkudest „Omakaitse“ selts, et õõwahi kordade läbi miilitsat toetada, inimesi ja nende warandust kaitsta. „Oma-kaitse“ sai olla tegewuses kõigest paar kuud, siis saadeti ta aga mõjule pääsenud enamlaste walitsuse poolt laiali. Laialisaatmisele põhjust andis asjaolu, et „Omakaitse“ kodanikkude ettewõtte oli, kes selle nime all enda organiseerimist ette wõttis. Sotsiaalse rewolutsioni poolehoidjad ja teostajad seda sallida ei wõinud.

10. jaanuaril 1918 a. on miilitsa asi Tallinna tööliste ja soldatite saadikute nõukogu otsustamise all, mis sellega peale hakata. Sest linnas oli juba tegewuses punane kaardivägi, sotsialistide — enamlaste sõjajõud. Sellepärast otsustati miilits oma praeguses kujus ära kaotada ning selle asemele punane kaardivägi panna. Miilitsa teenijad tulid kõik lahti lasta. Kuid paar päewa hiljem muudeti sealsamas tehtud otsus ära ning asuti miilitsa teenijate nimekirjade kokkuseadmisele, kuhu need sisse tähendati, kes enamlaste parteist väljaspool. Enamlaste partei oli otsustanud kõigile poole ametitesse seada isikud, kellest teada, et nad rewolutsiooni süwenemisele kaasa tunnewad ning sotsiaalsele rewolutsioonile, kas teades ehk teadmata, kaasa aitawad.

15. jaanuaril ilmuwad miilitsa jaoskondadesse sõjariistus punakaartlaste salgad seda ametkonda üle wõtma. „Nimekirjade järele tagandakse need,“ kellel ilmawaateks kodanlus, asemele astuwad punakaartlased. Tagandakse ka linna miilitsaülem Hellat, kui wasturewolutsionär paremalt poolt ning tema asemele astub kolmeliikmeline enamlaste miilitsa komitee.

Edaspidine aeg on kaunis segane ning tume. Linnas liiguwad kuulujutud, et punases kaartis, kes õige agar omawoli tarwitama, palju kaela-kohtulisi kurjategijaid ametis olla. Et linnas toiduainete puudus õige suur, siis otsib punane kaartiwägi wahetpidamata ärapeidetud söögi-

kraami, ning mis leitakse, wõetakse ära. Läbiotsimised ja ärawõtmised sünniwad ka kõigile linnawiiwatel teedel, mis maaelanikud nii ära kohutab, nii et need enam linna midagi müüa ei toogi. See teeb toidluse kriisise iseäranis terawaks, nälg on käes.

23. weebruaril jagatakse punakaartlastele sõjariistu ning need sõidawad rongides Keilasse saksa wägedele wastu. Selle tõttu kaowad linna uulitsatelt ka needgi punakaartlaste patrullid, kes seal seni liikunud. Nii on linn wälisest korrapidamisest hoopis lage. Keilas löödi aga punakaartlased põgenema ning sellega olid enamlaste päewad loetud. Tallinnasse tagasi jõudnud punakaartlased püüdsid kõige pealt sõjariistadest lahti saada ning pääsid pilluti, kuhu juhtus. Majade hoowidest, prügihunikutest ja tühjadelt platsidelt leiti pärast lugemata arwul sõjariistu.

24. weebruaril päew enne sakslaste linnatulekut katsub tagandud miilits end uuesti organiseerida. Miilitsa ülem kutsutakse tagasi ning see hakkab laialipillatud teenijaid uuesti kokku koguma. Ringi liikujate punakaartlaste käest, kes nõuta ümberhulkumas, wõetakse sõjariistad ära ning wastuhakkajad wangistakse. Katsutakse korda luua, nagu see Kerenski päewil walitsenud.

See jaluleajamine sünnib aga üürikeseks, sest saksa sõjawägi wõtab linna jõudes kõik ametkohad enda alla, nende seas ka politsei.

jaoskonnad ning paar nädalat on igasugune wäline korrapidamine saksa sõjawäe patrullide käes. Nendele järgneb Tallinnas okkupatsiooni-aja politsei sisseseadmise Preisilaadiliste mütsidega ja nimetustega.

Saksa wägede lahkumisel wõtab endine miilits lahkujatelt wõimudelt ametkonna uuesti „üle,“ muidugi 1917 a. oludel. Nii on miilits ärewatel aegadel kõige rohkem muutusi läbi teinud. Miilitsa politseiks ümbernimetus sünnib suwel 1919.

Kubermangu kommissar J. Poska.

Tallinn on oma seisukorra poolest alati maa-walitsuse keskkoh, pealinn, olnud. Siit hakkasid peale kõik uuendused, siin sai ka kõige enim walitsuse wahetus tuntawaks. Tallinnas asus Daani kuninglik pealik, ordu-komtuur, Rootsi maawalitseja ning wene kuberner. Kuni 19. aastasaja 50. aastateni on Tallinnamaa wene kubernerideks kohalised sakslased, kuid siis hakatakse määrama üksi wenelasi ning need jäewad kuni rewolutsionini ametisse. Kubernerid asusid talwel Toompea lossis, suwel Kadrioru palees, kus wene soost ametkond neid ümbritses. Kohaliste elanikudega oli neil üksi niipalju läbikäimist, kui seda hädapäraline tarwitus nõudis. Nende tegewus toetas end

selleaegse riigiwõimu peale nagu igal teisel riigiametnikul, sellepeale waatamata, kas rahwas teda sarnasena näha soowis wõi mitte.

Selleaegset woolu silmas pidades, määras Weneriigi Ajutine walitsus Tallinnamaa kommissariks selleaegse linnapea Jaan Jaani p. Poska, kes rewolutsioni lähtipuhkemisel otse pealinnas wiibis ning kellel nähtawasti esimeste wenemaa rewolutsioni tegelastega läbikämist oli. Wene köstri pojana sündides ja Tallinnasse wannutud adwokadina elama asudes, oskas Poska laialist ja kasutoowat kohtupraktikat ajada ning oli selleks sillaks, mis Eesti-wene blokina linnawalimistel saksa partei mitmel walimistel wõitis. Eesti seltsielus Poska suurt ei liikunud, küll nähti teda aga wene ringkondades, mida waja oli walimiste eelsel kihutus-tööl eesti partei kasuks liikuma panna.

Rewolutsioni laened tõstsid Poska oma harjale ning ta oskas senna ilma libisemata kuni oma surmani jäeda. Poska nimetusega kubermangu kommissariks arwas Ajutine wenemaa walitsus sellega rahwale wastu tulewat. Sest ka wenemaal tagandadi tsaariaegne ametkond ning ametisse määrati igal pool seltsielu ja semstwo tegelasi.

See oli wäga kirju aeg, mil Poska ametisse astus. Ümberringi laenetas rewolutsioni maru ning selle löögid hakkasid käima ka nende riigiasutuste ja ametkohtade wastu, mis senini seisnud puutumata ja wäljaspool kahtlust. See

oli kirede mängu aeg, kus keegi ei teadnud, missugused woolud homme wallali peasewad ning keda nad tõstawad, keda matawad.

Uus kommissar asub Toompea lossi oma kohuste täitmisele ja seega kaob siit wana aastasadasiid kestnud arhailine kõrgema ametkonna kord. Suures walges saalis, kuhu peale kubermangu ametkonna harilikult wäline publikum ei ulatanud, istusid inimesed pinkide peal ning kandsid omad palwed suusõnal ette, ilma tõlgita, ilma ametlise tseremonita. Wastastikune hea wahekord elanike ja kommissari wahel tõendas, et selle amet heades kätes, kuid hoopis teise pilguga waatas asja peale tööliste ja soldatite saadikute nõukogu.

Nõukogu hakkas algusest peale wõimu oma kätte kiskuma ning nõudis kõikide kõrgemate ametnikude enda alla paenutamist. Sellepärast leiti siis ikka, et üks ehk teine ametnik ehk ametkoht küllalt demokratlik ei olnud ning et waja oli seda demokratiseerida. Nõukogu kartis algusest peale, kas mitte keegi temalt wõimu ära ei hakka kiskuma ning püüdis sellepärast kõiki kõrwaldada. Esimesed awalikud käsukirjad ja sunduslikud määrused, mida nõukogu wälja andis, kannawad kahe kõrgema ametniku, komendant Leskoffi ja kuberm. kommissar Poska, allkirju. Mõlemad ametnikud on lükatud seega täidesaatwate organide seisukohale, kellele nõukogu käska annab ja neid ette kirjutab. Kumbki ametnik

ei wõi enam iseseiswalt midagi keelda ega käskida, nende asi on käska ainult oma allkirjaga tõendada ja neid wälja kuulutada.

See ei olnud aga kõik. Seesama tööliste ja sold. saadikute nõukogu otsustab kubermangu kommissari juurde iseäralist järelwalwe komisjoni ametisse seada, kes kommissari tegevust kontroleeriks, kas see küllalt demokratiliselt ja uuele korrale wastawalt talitab. Igasugune wasturewolutsioniline katse pidi alguses mahasurutama, kaduma. Õnneks juhtusid komisjoni mõned õigusteadlased ja seltskonna tegelased, millega terawust wähe pehmendadi. Selle järelwalwe komisjoniga, mille sarnast wist maailmas ei leidnudgi, oli kubermangu kommissarile kammits jalga pandud, temalt igasugune tegewuse wabadus wõetud, tema populäärsusele hoop antud, tema algusest saadik kahtluse all.

Kubermangu kommissari juurde määratud nõukogu seisab 20. isikust koos, ning ka seda ei usu tööliste ja soldatite saadikute nõukogu, waid annab temale ametisse astudes tegewuse juhtnõörid, s. o. põhjuskirja kaasa. Põhjuskiri on sarnane, et see kubermangu walitsemise kommissari käest ära wõtab ja järelwalwe komisjoni kätte annab ning kommissarile enam midagi üle ei jätagi. Kõik see sünnib ettekäändega, et uus kord demokratlik olema peab ning et siin rahwas kõik ise teeb. Juba algusest peale wõib märgata, kuda pukile tükki-

jad isikud demogogiat, wõi rahwa meelitamist tarwitawad, et selle kaudu etteotsa pääseda.

Kubermangu kommissari juurde määratud nõukogu wõib kaasaantud määruse järele kõiki walitsuse asutusi kiiremale ja otstarbekohasemale kohusetäitmisele kihutada, tema kätte antakse küsimused kodanliste ametnike määramise ja ümberpaigutamise üle, soowiawaldused keskwalitsuse ees asutuste juhatajate koosseisus ja muutmises, ametnike korratuste ja kuritarwituste üle juurdlemiste toimepanemine, politsei asetäitjate organide lõpulik äramääramine, sundusliste määruste awaldamine, eelnõude ettepanek keskwalitsusele wanade asutuste muutmise ja uude asutamise üle ning nendele statutide walmistamine, maakondadesse puutuwate seaduste eenõude läbiwaatamine ja nende kokkuseadmine ning kommissari ettepanekud keskwalitsusele kubermangu üleüldise seisukorra asjus. Järelwalwe komisjoni otsused ja istumised kantakse protokolli ja nendest tuleb tööliste ja soldatite saadikute nõukogule teatada, kes omalt poolt siis asjad lõpulikult ära määrab.

Terwe wõimu kimp! Kubermangu kommissarile ei ole enam midagi üle jäänud. Juba algusest peale on kõik wõim tööliste ja soldatite saadikute nõukogu käes, kuid et siin õhus heljuwat wasurewolutsioni nii wäga kardetakse, ei jäeta enam kellegile midagi üle. Kubermangu kommissari tegewust ei juhtinud mitte

enam tema osawus, teadus ega tahtmine, waid tema käskija hääksarwamine järelwalwe komisjoni näol. Rääkimata juba sellest, et komisjoni määramine iseenesest kubermangu kommissarile teotaw ja alandaw oli, pidi wiimane enda tagasundijale oma tegewusest aruandma, et komisjon seda tööliste ja soldatite saadikute nõukogule edasi anda wõiks. Kuid siiski kuulutas nõukogu mitu korda, et ta kubermangu kommissari ikka ei usalda.

Niisugust kahtlustamist rewolutsioniliste elementide poolt ei olnud kubermangu kommissar ootanud ega seltskondlise tegewusega ka ära teeninud ning see wõõriti olukord pidi peagi ilmsiks tulema. Sest kubermangu kommissar pidi iseseiswalt talitama ja otsustada wõima ning tema ei wõinud ometi järelwalwe komisjoni kaasas kanda. Juba 26. juunil on seisukord nii põnew, et tööliste ja soldatite saadikute nõukogus asi harutada on ja see Poskat ametist tagandada otsustab, sest Poska olewat nõukogu otsusid ignoreerinud ja need täitmata jätnud. Edasi otsustas nõukogu uut kubermangu kommissari walida, seniks aga kubermangu üle ise walitseda. Tagandamise õigeks põhjuseks oli enamlaste poolt ülesseatud nõudmine, muudetagu maanõukogude walimise kord ära, mida Poska ei täitnud.

See tööliste ja soldatite saadikute nõukogu otsus kutsus terwel maal wiha ja waenu hoo

elule. Protesta hakkas tulema suurel hulgal nii Tallinna nõukogule, kui ka keskwalitsusele Peterburgi, nende toon oli väga äritud ja käre. Eesti rahwa haritum osa ei leppinud toorete nõukogu otsustega ning nõudis ühemeeliseltselt Poska ametisse jäämist. Üleüldise protestiga ühinesid ka kõik kubermangu walitsuse ametnikud, kes otsekohe ära ütlesid, et nad nõukogu otsusid täitma ei hakkagi.

Töölised wastasid protestide peale rongikäiguga ja punaste lippudega ning nende toimepanek sündis jällegi Tallinna wabrikute poolt. Rongikäikus, kust umbes 6000 töölist, enamiste wenelased, osawõtsid, karjuti „maha“ ja nõuti Poska kõrwaldamist. Kuid tagajärge see õletule tegemine ei andnud.

Ometi ei olnud sellega walitsuse kriisis weel lõppenud. Ajutine walitsus teatab Tallinnasse, et Poska omale kohale paigale jääb ja see antakse tööliste ja soldatite saadikute nõukogule teada, kuid wiimane jääb kangekaelselt oma otsuse juurde. Kõige wihasemalt ja käre-damalt astuwad Poska wastu üles Eesti soost enamlased, just needsamad, kellele korda läks sama aasta sügisel Poskat ometi tagandada ja ise asemele astuda. Nõukogu annab teada, et Poska ikkagi tagandud on ja et teda keegi omale kohale tagasi kinnitada ei tohi. Neid ei rahuldanud ka Peterburgist asja uurimiseks kohale jõudnud komisjon ning ühel hommikul ilmuwad Toompea lossi madrused,

kes Poska wangi wõtawad ja tööliste ja soldatite saadikute nõukogu ette wiivad. Lugu lõpeb ometi Poska wabastamisega ja tööliste ja soldatite saadikute nõukogu järelandmisega. See oli omast kohast wäga huwitaw nähtus, sest muidu paendusid nõukogu ees kõik.

Poska oli üks neist uuenduste läbiwivatest, mida selleaegne Eesti seltskond ammugi soowinud ja igatsenud. Otse tema tegewuse kirja tuleb panna, et ajutise wene walitsuse käest luba saadi Tallinnamaa ja Liiwimaa Eesti osa äraühendamine üheks üksuseks ning sellega loomuwastase piiri kaotamine, mis Eesti rahwa otsekui lõhki käristas ning kaheks administratiiv üksuseks ära jaotas. Seda püüet ja tahtmist oli Eestis ammugi mõeldud, kuid esineda sellega kudagi ei saadud.

Edasi tuleb Poska tegewuse kirja panna Eesti maapäewa seadus, nende walimiste toimepanek ja kokkukutsumine, üleüldise rahwahääletuse maksmapanek j. t. kõik sügawale rahwaelusse lõikawad uuendused.

Kubermangu kommissarile oli kaks abilist määratud, üks Tallinna, teine Tartu. Ka nende käsi ei käinud parem. Nii oli Tartu kommissari abiline Parts kohalise nõukogu käes samuti kimbutada ja wangistada ning see enamluse pukile tükkimine sai ka siin tuntawaks.

Poska aeg kestis — kuni oktobri kuuni 1917 a. seega kaks rewolutsioni järku: kodanlise ja demokratlise. Kolmanda järgu, enamlaste

riigipöörde ees, pidi see populärsem seltskonna tegelane taganema, olgugi, et tema tähtsam osa Eesti riigi asutamises weel ees seisis.

Selleaegne Eesti seltskond ei soowinud weel wenemaast lahkulöömist, küll aga kohalist autonomiat, et seega wene rahwusline surwe ära oleks kaotud, kahe seisuse — mõisniku ja talupoja-wahekord oleks parandud, edenevat Eesti majanduslist ja kultuura elu oleks wõimaldud ning inetu nähtus kõrwaldud, et edasipüüdjad oma rahwa liikmed kodumaale ametit oleks saanud ning seda poleks pruukinud wõõrsilt otsida. See püüe, selleaja kohta küll radikalne, kuid iseenesest ometi wäikene, oleks rahulise edenemise wõimaldanud ja igasugused hüpped kõrwaldanud, mille tagajärjed weel praegugi ettenägemata.

Poska suri 1920. warsti peale rahutegemist enamlastega ning maeti arutu suurte auawal dustega.

Tallinna tööliste ja soldatite saadikute nõukogu.

3. märtsil 1917 a. asub Tallinnas elule Tallinna tööliste ja sold. saadikute nõukogu. Selle alguskoosolek peeti, nagu nimetud Mere puistesel „Grand Marina“ kino teatris, kust walitud saadikud wabrikutest, sõjalaewadelt ja wäejagudest, umbes paarsada meest, osa wõtsid. Koosolekul wiibisid ka riigiwolikogu liikmed Manj-

koff ja Jewsejeff, kes Peterburgi seisukorrast teateid tõid ning seda soovitasid järele teha. See nõukogu on rewolutsioni ja riigipöörete hälli, siit hakkab wäljakäima algusest saadik nõue, antagu kõik wõim nõukogu kätte. Wõimu pärimine oli enam wormitäitmine kui tõe asi, sest oluliselt oligi wõim, nii sõjawäeline, kui ka kodanline, warsti nõukogude käes.

Edaspidistel nõukogude koosolekutel walitses miitingu taoline meeoleolu, sisuliselt äritud ja wihane. Edaspidi rauges see pisut, kuid koosolekud ise ei kandnud kaugeltgi seda tõsist laadi, kui asjad, mis neis otsustadi. Esiotsa ei olnud nõukogudel mingit eeskirja ega juhatust, toimetadi oma pead, mida taheti. Nõukogude põhjuskiri ilmus küll aprilli algul, kuid sellest suurt kinni ei peetud ega hoolitud, harutadi ja otsustadi mis meelde tuli ehk ette toodi, oli see sõjawäest ehk era elust.

Nagu nõukogu nimi näitab, oli see algusest peale puhas proletaariline esitus, kuhu kodanlised elemendid sisse ei pääsenudgi. Seda olid walimised wõimataks teinud. Kui seal ka haritlasi leidus, siis olid need enamiste sotsialistlike kalduwustega isikud; kes etteotsa tungimiseks juhtumist tarwitasid.

Kõik Tallinna sõjawäed, keda kindluses oma 40 — 50 tuhat meest, ei löönud alguses kaugeltgi nõukogude poole; selle kirglikud poolehoidjaid olid kõige pealt madrused sõjalaewadelt. Suuretükiwäe põlgud saatsid nõuko-

gusse küll saadikud, jäid aga ise esiotsa ära-
ootawale seisukohale. Kuid aegamööda tungis
nõukogusde „wabaduse“ haigus ka siia ning
aprilli kuus on ka suuretüki wägi korrapida-
mise mõttes lagunemas.

Juba esimesel koosolekul waliti nõukogu
poolt niinimetud täidesaatew komitee, kes nõu-
kogu otsused ja määrused pidi ellu wiima. Nii
oli kohtul käepärast kohe kohtupristaw. Täide-
saatew komitee seisis koos 45 isikust ning see
hakkas oma istumisi esiteks pidama linna rae-
kojas, pärastpoole Mundi uul. № 3, ning siis
Kadrioru lossis. Täidesaatew komitee asutas
omale kantselei, kus töö mitmesse osasse ära
jaotadi ja seadis sissejookswate asjade talitu-
sesse öösise wahikorra. Täidesaatew komitee
wõttis wastu kõiksugu kaebtused ning pidi
neid nõukogule edasi andma. Kubermangu trüki-
koda, kus ennem ametlikku kubermangu lehte
trükitud, wõetakse „üle“ ning siit hakkab nõu-
kogu häälekandja „Извѣстія Ревельскаго Совѣ-
та рабочихъ и солдатскихъ депутатовъ“ 10.
märtsil ilmuma.

12. märtsil ilmub tööliste ja soldatite saadi-
kute nõukogu ette terve Peeter Suure mere-
kindluse staab ühes ohwitseride korporatsio-
niga, teenijatega ja orkestriga nõukogu terwi-
tama, õigem uut wõimu kummardama. Staabi
eesotsa oli oberst Kostandi, kes pärastpoole
kodusõjas kord walgete kord punaste kasuks
wõitles.

Wastastiku peetud kõned lasewad oletada, et mõlemad pooled omades püüetes ausad ja demokraatlised olla tahawad. See kõik näitas, et kindluse komanderiw wõim oma kaela kumardusele paenutas nõukogu ees.

13. märtsil küsib nõukogu Kadrioru paleewalitsuselt senna ülekolimise luba ja saab seda. Kadrioru park ja palee, mis Peeter Suure aegus ehitud, kuuluwad keisrikoja waranduste hulka ning on senna keiser Paul I aegus registreeritud. Lossil ja paleel oli oma walitsus ja alaline walwe, kes seda kordas hoidsid. Loss, itallase Michetti poolt isesuguses barok stiilis, lagede kunstmaalidega ja nikerdustöödega ehitud, oli üks tähtsamatest ajaloolistest ehitustest, nagu see wähestel linnadel olemas ning wäga puhtas seisukorras. Nõukogude koosolekud peeti suures kujudega ja kunsttöödega ehitud saalis, kus wanad kaminad mõnusat sooja ja walgust annawad. Koosolekutel istuti mütsidega, suitsetadi ja aeti walidat juttu. Nii ei näitanud kubermangu kõrgem aeropag sugugi seda pühaliku nägu, nagu temast käskude ja asjaajamise tähtsuse järele oodata oleks wõinud. Siin istus madrus töölise kõrwal ning soldati sinel mõne äraeksinud intelligent isikuga reastikku. Saali parkett põrand muutus rāpaseks, poriseks ning õhus heljus wahetpidamata hall suitsuwine. Kallid kunstitööd kadusid üksteise järele, need warastadi ning taga ei otsinud neid keegi. Peagi oli loss

räpases sealauta meelde tuletawas seisukorras. Nõukogn lahkumisel Tallinnast olid selle kuulsa hoone ukсед ja aknadgi ripakil maha kukkumas.

Kuni tänapäewani oli Tallinna wabrikute tööliste nõudmine olnud: 8 tunniline tööpäew! See oli senini üksi „Dwigatelis“ makswusel olnud. Teiste wabrikutes oli see enamiste üheksa tunniline. Nõukogu otsustas kõigepealt wabrikutele ette kirjutada, pandagu 6. märtsist 8 tunniline tööpäew maksma. See sündis ka igalpool wastutõrkumata.

Aprilli kuu algul ilmus Peterburgist tööliste ja soldatite saadikute nõukogude põhjus-kiri. Siin on kõigepealt üeldud, et nõukogud sõjawäeliste õigusliste ja majandusliste kasude kaitsjad o.l.a. Peale selle on nende kohus:

I. Demokratliste uuenduste läbiwiimine, üleüldisel otsekohesel, ühesarnasel ja salajasel hääletamisel, walimiste toimetamine, korra ja julgeoleku kaitse ühes walitsuse asutustega Tallinnamaa kubermangu piirides; kroonu ametkondadega ja nõukogudega ühendusesse astumine;

II. Nõukogu peab koos seisma Tallinna elanikkudest töölistest ja sõjawäelistest 1 saadik iga 500 inimese pealt (on mõnel üksusel wõi kogul vähem liikmeid, lubab nõukogu sellele eraldi saadiku);

III Tööliste, elanikkude, maa ja merewäe teenijate kutseliste tarwiduste täitmiseks asu-

takse üksikud rühmad wõi gruppel. Nende eesotsas seisawad komiteed, kes omast tegewusest täidesaatwale komiteele, põhjasmõtteliste otsuste saamiseks, teatanud.

IV. Eriküsimuste arutamiseks asutab nõukogu isesugused osakonnad ja

V. Nõukogul on eestseisus, selle abid, sekretariat ja kassa.

Nõukogul on täidesaatew komitee, kuhu liikmed proportsionalselt parteide suuruse ja arwu järele walitakse.

Täidesaatew komitee walmistab nõukogude istumisteks materjali, täidab nõukogude otsused, wõib aga ka häda ja kiirel korral iseseiswaid otsusid teha. Peale selle on täidesaatwa komitee otsekohene kohus organiseriwat tööd teha ja selle alla käib kõige pealt: streikide juhatamine, agiteerimine, kutseühisuste asutamine, osakondade töö üle walwamine, tööliste ja soldatite saadikute nõukogu esituse walitsuse ees, ajutise walitsusega ühendusesse astumine, omawalitsuse organidega ja organiseeritud elanikkude esitusega läbikäimine, Peterburgi nõukoguga otsekohese ühenduse loomine, nõukogu wara kulutamine, nõukogu häälekandja wäljaandmine, endale eestseisuse walimine, endale büro asutamine ning otsekohene nõukogule oma tegewusest aru andmine.

Wenemaa Ajutine walitsus pidi peast põrunud olema, kui ta nõukogu wõimu ahnitsemisele algusest peale takistust ei teinud.

Ning nõukogude elule tõusmisega, ei saadud enam väljaspool aru, kumb siin walitseja, kas ajutine walitsus wõi nõukogud.

Sarnase põhjuskirjaga oli nõukogu poolühisuse, poolametkoha iseloomu omandanud. Igast reast paistis, kuda nõukogul wäga kerge on wõimu oma kätte wõtta, kui ta seda aga tahaks. Ja süües kaswab isu. Peagi nähtakse arwurikastel koosolekutel ja rongikäikudel punaseid lippa pealkirjaga: Kõik wõim nõukogude kätte! Nõukogud hakkasid pärima wõimu Ajutiselt walitsuselt ennem, kui see ise jalad maha sai.

Täidesaatew komitee walis enda keskelt järgmised töö osakonnad: miilitsa, sõjawäe, kohtu, administratsioni, toitude, ajakirjanduse, töö ja kohalise seksioni (nagu näha terve riigiwõimu igakülgne esitus).

Üheks tähtsamaks ja iseloomulikumaks oli täidesaatwas komitees sõjawäe osakond. Seal istusid 1 ohwitser, 3 soldatit, 2 madrust, 1 tööline ja üks linnaelanik.

Kõige pealt pööras osakond kindluse komendandi poole ning kutsus seda uude asutustega koos uue riigikorra heaks töötama. Komendant wastas, et ta tööliste ja soldatite saadikute nõukogu otsused edaspidi kindluse päewakäskudes wälja kuulutab ning seega need ka endale kohustawaks loeb. Peale selle tõotas komendant Leskoff tööliste ja soldatite saadikute nõukoguga kõigiti kokku leppida, nendega

koos töötada. Wastuse sisu laseb oletada, et komendandil tõsi taga. Segane on ja segaseks jääb, mis siin sarnase kokkuleppega kätte saada taheti ja kumb oli kokkuleppijatest lollim. Imestama paneb, et üleüldine lange mine jalapealt ka kõrgemad ohwitserid kaasa kiskus.

Sõjawäe osakond koondab endasse kõiki wäeteenistuse arusid ning wõtab osa nende juhtimisest. Nii oli seal seletada ja otsustada küsimusi, mis ainuüksi käiwad: kas sõjawäe ülemate, üksikute wäejagude ülemate, intendantuuri, sõjalaewade, nende komandöride, moonaladude juhatajate, ülemarstide, rentmeistrite, hospitalite, wäeteenistuse komisjonide, sõjawäe kohtude, isegi operatiiv ja sõjapidamise wiiside piirkonda! Sõjawäe osakond asub ülesande kallale, millega wene wägi kõige oma suuruse, teaduse ja tehniliste abinõude waral waewalt korda sai!

Täidesaatwa komitee arwukad komisjonid hakkasid jalamaid tööle. Esimene asi oli ametlikult igasse ametkonda sissetungima hakata, olgu see mäherdune tahes, kui aga senna poole keegi juhatas ehk sealt kaebtusi tuli. Nõukogu komiteed wõtsid oma peale ülesanded, mida paljud ametkonnad ise läbiwiia ei suutnud ehk ei tahtnud. Kui näit. linna teated tulid, et Peetri alewis mässajate soldatite poolt ohwitserid ära tapetud, ei sõida sõjakohtu uuriija enam kohale, sest sõjakohus on purus-

tud ning ei julge enam tegewusesse astudagi. Selle asemel saadab Tallinna nõukogu saadikud kohale, kes määratsejaid waigistama peawad. Saadikud jõudsid Peetri alewisse, kuulasid asja järele kui kaugele nüri soldati mõistus ulatas ning sõitsid linna tagasi; ükski tapjatest ei wõetud wastutusele. Kui saadikud oma teated täidesaatwas komitees ettekannud, wabandas see, et nüüd erakorraline aeg olla, kus „rewolutsionilise“ õiguse põhjal kätte wõidetud wabadusi tagurluse wastu kaitsta tuleb.

Suurem osa wäeülemaid, kellede seisukord kõikuw, ei julgenud enam iseseiswalt ühtegi asja otsustada. Need anti sõjawäe osakonda edasi, et piinlikust seisukorrast peaseda.

Täidesaatew komitee ahmitseb enda ajada kõiksugu „tõmbawad“ asjad. Et sõjaajal üleüldine wiinatarwitamise keeluseadus maksmas, siis hakkab komitee piirituse saamise lubasid wälja andma. Niisama antakse wälja ka rewolw-rite kandmise lubasid ja matuse tunnistusi. Tööpalka kergitab nõukogu nii töökodades kui kroonuasutustes. Riia wäerinna juhatajale antakse periodiliselt teada, et wäe seljataga kõik korras on j. n. e. 10. märtsil toimepandud üleüldise meeleanalduse puhul rewolutsioni ohw-rite mälestuseks awaldab komitee isegi awaliku tänu miilitsale hea korra eest.

Nõukogu ja täidesaatew komitee pidasid alatasa koosolekuid, mis enamiste politilise sisuga ja rewolutsioni „süwenemiseks“ määra-

tud. Peale selle tulid aga siin ka kõik muud küsimused harutusele, mida kohalik elu iganes kaasa tõi. Nõukogu otsused saadeti otseteed kindluse komendandile ja kubermangu komissarile, kes neid kui seaduse jõu sees olewaid sunduslikka määrusi muutmata ja parandamata pidid wälja kuulutama.

Nõukogus harutakse kõiksugu asju, iga-suguselt teaduse ja ühiselu alalt. Seal uuritakse õnnetust, mis Kopli aurutramwail teel juhtunud, seletakse posti wedamise lepingut, wabrikantide ja tööliste wahekorda, alalist palkade kergitust ja tõusu ning wiimast ikkagi tagant järele lugedes. Et sõjawäes ohwitseride ja soldatite kokkupõrkamised wäga sagedased, siis harutab nõukogu neid tihti, kuid asjad lõpetakse enamiste esimeste kahjuks. Wiimaks on ohwitserid nii ära kohutud, et neist paljud end awalikult ei näitagi, ehk käiwad erariietes. Peaasjalikult annab nõukogu ikka uut ja uut tõuget massede rewolutsioniseerimiseks, mässu süwendamiseks. Senine seltskondline kord, nii eraelus kui ka sõjawäes, pidi täiesti ümber-tõugatud ja purustud saama. Koosolek koos-oleku peale, rongikäik rongikäigu peale, kuni tüütuseni. Selles üleüldises mõõnamises oli pea märgata, et mõistlik olus enam ja enam põhja waob, ära upub ning et uued sündmused walminewad, mille kohta üksi küsida wõib: kui palju see jälle kahju toob? Nõukogu waob rohkem ja rohkem sotsialdemokratia enamluse

sülle, millest wiimaks kommunismus, see sotsialdemokratia puhtam ja selgem osa wälja kaswab.

Ka linna omawalitsus ei jäänud puutumata. Kuni siiamaani oli wolikogus üksik majaomanikkude ja nende isikute esitus, kes maksume läbi linnakassasse linna majapidamist ülewal hoidsid. Ning seni oli linnawolinikude koosseis rahwusline, vähemast wõideti sellel alusel linnawalimistel. Suure jõupingutusega oli Tallinna Eesti seltskond wolikogus mõjule pääsenud ning siin õige palju kasulikku ja ehitawat tööd teinud. Wolikogu ümber koonduisid kõik jõukamad ja haritud isikud, kellel kodulinna kaswamine ja edenemine südame peal.

Tallinna tööliste ja soldatite saadikute nõukogu nõuab, et linnawolikogu 80 uue liikmega täiendada tuleb. Sellest summast saadab nõukogu omalt poolt 40 isikut, kuid 40 ülejäänud liiget tuleb nende poolt walida, kellel tänini wolikogus esitust ei olnudgi s. o. proletariadist. Sellega on 80 warandusega linnawoliniku kõrwale ühe hoobiga 80 waranduseta isikut toodud. Linnawalitsus kahkleb ning ei tea mis teha. Küsitakse Peterburgist seletust, ei saada. Wiimaks otsustakse nõudmist täita. Wähe hiljem taganeb nõukogu sellel põhjal omast otsusest, et pea üleüldise hääletamise põhjal walimised linnawolikogusse ette wõetakse, millede tagajärjed ette näha.

Sellest ajast peale algab linna majapidamise tagasimine, wõlgade kaswamine ja häwine- mine. Linna majapidamine sattub nende kätte, kellel endal majapidamine puudub, kes seda endale ei muretsegi ning kes „summadani meestena“ waatawad, „kus maa lahti on.“

Juba esimestel koosolekutel tulewad asjad harutusele, mis nõukogu saatuse ära määravad. Sotsialistid enamlased, kellel nõukogus suur mõju, teewad ettepanekuid, Tallinnas tuleks uus tööliste sõjawägi, punane kaardiwägi asutada, kes enamlaste nõudeid aitaks elusse wiia. Sest sõjawägi, olgugi lagunemas, ei ole selleks ometi küllalt ühewärwiline; seal on sees palju kodanlist elementi. Ning sõjawägi wõib väga kergesti mõnda uut riigipööret kodanlise ilmakorra kasuks toime panna. Seda aga ei wõiks punasest kaardiwäest karta, sest siia koguks kõik proletarlased, kes enamluse mõttekandjaks otsekuu sündinud ja loodud on. Punasesse kaardiwäkke leiaks wastuwõtmist üksi need, kes sotsialismuse kiireks läbiwiimiseks truud ja ustawad. Teise sõnaga, töölised tulewad panna sõjariistu! Teine asi on Tallinna tühjendamise küsimus. Aprilli kuu lõpul jõuab wene wägede ülemjuhataja staabist Eestimaa kubermangu kommissarile telegramm, milles kõigi wäljastpoolt sissetulnud tööliste ja sõjawägede haigemajade sisemaale saatmist nõutakse. Sellega oli otsekohe üeldud, et Tallinnal kannatamise ajad eel seisawad ja et Riia wäe-

rinnal sakslaste poolt uut pealetungimist oodatakse. Nii oleks Tallinnast üle 60,000 inimese lahkuma pidanud. Kubermangu kommissar annab asja nõukogu otsustada, kuid nõukogu on armetu ja abitu tähtsate küsimuste otsustamisel. Peale awalikude waieluste jäeb küsimus lahtiseks.

Peale Tallinna linna nõukogu, olid linna lähemas ümbruses weel järgmised nõukogud: Naissaarel, Aegnas, Suurupis, Baltiskis, Haapsalus, Paides, Rakweres, Peetri alewis, Nõmmel, Keilas, Sakkus ja kindluse ehitusjaoskondades. Tallinna nõukogu luges end kõige tähtsamaks, esimeseks ning teiste käskijaks. Paar korda kutsuti teised nõukogud kongressile kokkugi. Ülemal nimetud nõukogud nimetasid end Tallinna kindlustud piirkonna nõukogudeks ning püüdsid Tallinna nõukogu igatepidi järele aimata. Tallinna nõukogu otsused kandis laiali nõukogu häälekandja.

Nõukogu oli asutus, kellega igaüks rehendas keda igaüks kartis. Selleks olid paljude isikute kimbutamised põhjust andnud. Üksigi kõrgem riigi ega P. S. merekindluse ametnik ei wõinud iseseiswalt töötada, kõikide peakohal kõikus surwe. Kõik pidid nõukogu ees paendumas, selle käsud wastuwõtma ja täitma. Harilikult aga pöörasid senna kõik need alamad teenijad, kellede nõudmistele ülemus järele anda ei tahtnud. Nõukogu oli ametkoht, millest wäljaspool kõneldi aukartusega ja hirmuga. Ehk nõu-

kogus küll omajagu haritud isikuid, ei tõusnud selle tasapind ega tegewus ometi harilikust rewolutsioni teetallamisest ega langemisest kõrgemale, see jäi madalaks, lamedaks „ülidemokraatliseks.“

Nõukogu koosolekud olid kahesugused, awalikud ja kinnised. Esimestele lasti wõeraid, teistele mitte. Kinnistel koosolekutel arwustadi käredalt wenemaa ajutist walitsust, sõjawäe ülemaid ja peeti nõu oodetawa uue riigi pöörde üle sotsialdemokratia-enamluse kasuks. Kõned, mis seal peeti, olid äärmiselt waljud ja terawad.

Paljud seltsid, ühisused ja korporatsioonid nõuawad, et neile tööliste ja soldatite saadikute nõukogus esitus lubatakse; suuremalt jaolt lükatakse need palwed tagasi kuid huwitaw on selle juurdes nähtus, et saadiku kohta ka Tallinnamaa rüütelkonna peamees ühele suur-maomanikule palub.

Sellega, mis Eesti nime all kodulinna ajakirjanduse, seltsielu, kooperatiiw ehk majanduslise liikumise all esines, ei ole Tallinna walitsejad kunagi rehkendanud, sellest kunagi hoolinud, selle peale waadati üle õla ning wae-nulikult. Eesti seltskondlist liikumist hoidis tagasi mitmekülgne surwe. Kõik see oli eraasi, üksi lubataw (терпимое) kuid mis kunagi wõimu peale pretendeerida ei tohtinud. Muidugi paraliseeriti sellega ka üksikute rahwaliikmete edasipüüe mitmetes teenistuse harudes.

Mõningad Tallinna Eesti seltsid pöörawad Tallinna nõukogu poole palwega, lubatagu Eesti seltskonnale nõukogus 30 esitaja kohta.

Kui arwesse wõtta Eesti soost elanikude ülekaalu, siis ei ole see arw kuigi suur. Olgugi, et nõukogus tööliste keskel Eesti soost saadikuid, kuid need on truud rewolutsioni süwenemise teenrid, maa ja rahwas ununewad. Rewolutsioni „kandwatest jõududest“ hoitakse kramplikult kinni, mingi erandus ei ole lubataw.

Seda ülemal tähendud saadikute arwu peab nõukogu liig suureks ja sisse peasewad üksi mõningad. Nii jäewad ka kõik Tallinnale iseäranis tähtsad küsimused hoopis harutusele wõt mata. „Nõukogu Teataja“, mis ennemalt kahes keeles ilmunud, hakab aprilli kuus üksi wene keeles ilmuma, ning on sellega end kohalisest elanikudest eraldanud. Nõukogu koosolekud peeti wene keeles, wene maiguja iseloomuga. Eesti polkude asutamisele sõdis nõukogu kõigest jõust wastu, see olla kontr-rewolutsioniline wärk. Kõige ägedamad wastuseisjad olid nõukogu Eesti soost saadikud, kellele otsekui sala aimdus tulewiku eest seda kartust ette ütles.

1917a. suwe lõpul on asi nii kaugele edenenud, et sügisel asutawa kogu walimised ette tahetakse wõtta. 12. Nowembril peetakse need ära, kuid siin on Wene rewolutsioni mõju nii suur, et selle teguwõimu juurdes wäga kahelda oleks tulnud.

Nimelt anti walimistel hääli:

Sotsialdemokratlastele-enamlastele . . .	22.024
Tööerakonnale	13.746
Niinimetud Tõnissoni erakonnale . . .	4.742
Sotsialdemokratlastele vähemlastele . .	2.680
Rahwaerakonnale	1.138
Eesti sotsialrewolutsionäridele	1.135
Wene sotsialrewolutsionäridele	786

j. n. e.

Ehk küll siin sotsialistidel enamlastel suur ülekaal, ei rahusta see Tallinna tööliste ja soldatite saadikute nõukogu mitte. Eesti Asutaja Kogu kokkutulek oleks uue wõimu esile toomist tähendanud, mida nõukogu ei sallinud. Sest selle kokkukutsujad olid mõõdukama waadetega isikud, kes enamlusele ühes nende juhtidega kardetawad. Sellepärast ei tunnista nõukogu walimisi makswaks ja määrab uued 21. ja 22. jaanuariks 1918. Asutaja kogu pidi ise sama aasta 15. weebruaril kokku astuma.

T. j. s. saadikute nõukogus istuwate eestlaste tähtsamaks esitajaks sai enamlane Jaan Anwelt, kes tsaari ajal Tallinnamaalt wälja saadetuna Narwa kolis ning siit esimese riigipöörde ajal tagasi keeras. Anwelt oli nõukogus Eesti kodanluse wihasem wastane, kelle häwitamist niisama jutlustadi kui iga teist. Suures kommunistide sõjakäigus, mida wenemaa rewolutsion enamlaste ajajärkus ette wõttis, ei tehtud Tallinnamaa kodanlusele erandit. Kõik ilmaparanemise lootus pandi wenemaa enam-

luse kandejõu peale ja siit hoiti kramplikult kinni.

Enamlaste riigipöördes mängis nõukogu tähtsat osa. Siit asutakse niinimetud rewolutsioniline komitee, kes enamlaste riigipööret Tallinnas juhtima ja läbiwiima pidi. Siit waliti ka kuulus tribunal, kes Tallinnas istuma hakates 1905 a. segaduste süüdlasi ülesotsima ja karistama pidi. Isegi punase kaardi pesa ja põhi pesines siin.

Nõukogu põgenes sakslaste tulekuga laewadele ning wiis kaasa ka kõik enda dokumendid. Missugust osa Tallinna nõukogu asutused wenemaal edasi mängisid, ei puutu enam kodumaasse. Meie linna ajaloo käik wõttis teise pöörde.

Sõjawägi.

Peale ilmasõja põlema süütamise tuleb wenemaal mõjule peasenud panslawistide politika kõigesuuremaks weaks seda ülbusest wälja kaswanud oppositsioni keisrikoja wastu lugeda, mis Nikolai II langemisele wiis ning rewolutsionile aluse pani. Peab küll nende kohta Rooma wanasõna õigeks pidama, et Jumalad neid karistades pimedusega löönud on, nemad ei aimanud ette rewolutsioni kohutawaid tagajärge selle lahti puhkemisel nii kriitilisel silmapilgul. Üksi sõgesikk wõis silmad tuimalt kinni pigistada selle kohuse tunde häwinemise ees,

mis wene wägedes keisri langemisel, kes otse wägede ülemjuhataja oli, tulema pidi. Nagu ei oleks see aastasadade jooksul hierarhiliselt kangeks kaswatud distsiplin midagi maksnud, nagu wõiks selle ees kõiksugu tujukusi ilma kartmata toimetada! See panslawistide politiline walewõte äraarwamata tagajärgedega näitas, et ennerewolutsionilise panslawismuse woolu juhid kaugeltgi need mehed ei olnud, kes slaawluse jõgesid wene merde juhtida oleks suutnud. See oli mushiku teguwiis, kes paasapüha ööl kirikust tulles end täis joob ja lärmitsemisel oma pühakujugi purustab. Peterburgi tööliste ja soldatite saadikute nõukogu oli juba 2. märtsil 1917 a. kuulsa „päewakäsu №1“ wäljaandnud, mis soldatitele peale muude „wabaduste“ luba andis ülemaid walida; nagu kõneldi, olla see päewakäsk sündinud Kerenski nõusolemisel ja kaastegewusel. See kaotas wäes igasuguse korra ning sellest päewast saadik ei tule enam sõjawäest kõneleda, küll aga wahutawatest rewolutsionilistest inimeste salkadest kroonumundrides, kes kord siia kord sennapoole wawad, kuda neid tõmmatakse ehk meelitakse. „Päewakäsu №1“ järgnewad arwurikkad ohwiteride tapmised soldatite poolt, „tasuks selle orjastamise eest, mis alamwäelistele seni osaks saanud.“ Tapmistele järgnesid wäeülemate wangistused, pagunite maharebimised, peksmised j. n. e. Ajutine walitsus ei suuda neile piiri panna, rääkimata juba süüdlaste wastutusele

wõtmisest. Merewäes kaotatakse wana uniworm ja seatakse see Lääneeuropa sarnaseks, nagu oleks see, iseenesest wäikese tähtsusega asi, seni wõidusaamist takistanud.

Sõjawägedes (armeetes), korpustes, diwiisides, brigadides, polkudes, pataljonides, roodudes, patareides, eskadronides j. n. e. asutatakse iseäralised kohalised komiteed, kes kõik wõimu ja woli enda kätte kisuwad. Kui ennemalt sõjawäge just sellepärast tugewaks jõuks loeti, et siin hulk ühe tahtmise alla paendus, et üks isik seda wõis liikuma panna, ei ole wäeülemal enam nüüd midagi ütlemist. Küll seletas Ajutine walitsus, et komiteed üksi majandusliste küsimustega tegemist peaks tegema, ei muuda see ometi asja: komiteedelt ei suuda wäejuhatust enam wõimu ära wõtta.

See tööta olek ja korra puudus meeldib alamwäeliste ja need hakkawad äriajama, kauplema ehk lõbu kohtades aega surnuks lööma. Prostitutsioon kasvab kohutawalt, kõlbline eluwiis langeb ning wenemaast kirjutatakse awalikult, see olla mädanemas.

Tallinna nõukogu palub otseteed peaministert, antagu alamwäeliste raudteedel sõitudeks prii piletid ning lubatagu soldatid ka I. ja II. klassis sõita, suurendatagu tagawarawäeliste naiste paiukid j. n. e. Luba tulekut aga enam ära ei oodatagi ning warsti on rongid tungil alamwäelisi täis, kes äri ajawad ehk lusti pärast siia ja senna sõidawad.

„Päewakäsku №1“ püütakse Peterburgist antud täiendawate määruste järele pehmendada, kuid asjata. Mitmed wägede komiteed nõuawad otsekohe, et ülemate ametisse panemine ja lahti laskmine nende kätte antaks. Kui Naisaarelt ehk Nõmmelt wäeülemate tegewuse üle kaebtusi tuleb, saadetakse Tallinna tööliste ja soldatite nõukogu poolt saadikud asja uurima. Nõukogu liikmed wabastatakse wäejagudes kõigist muudest kohustustest ning nemad loewad seda auasjaks, kõrgeks kohuseks, oma eilasele ülemusele käsku anda.

Tallinna nõukogus tuleb ka nende wäejooksikute asi harutada, kes mõne kuritöö toime pannud ja siis põgenenud. Nõukogu otsustab nendele üleskutse awaldada, tulgu nemad oma wäejakku tagasi ja nende asi olla lõppenud. Kuid ka seda üleskutset ei panda tähele, ning wäejooksikute arw kaswab ühtelugu. Suwel on wäest põgenenud isikute arw juba nii suur, et pea pooled mehed kadunud on; hulkujaid soldatid on maal ja linnades kõik kohad täis. Soldatid kõnelewad ise tsaariajast kui wanast ning rewolutsionist kui uuest ajast, mis kumbgi üsna isesugust ajajärku sünnitawad. Rewolutsioniga oli rahwahulkade waimus isesugune murrang tekkinud.

Toorete wäljaastumiste eest ei jõudnud nõukogu kedagi kaitseda, olgugi, et ta end kõige wõimu esitajaks luges ja käska armastas wälja jagada. Ohwitsera teotati uulitsatel ja neile

makseti igapidi endisi teenistuse raskusi kätte. Kindluse staabi ohwitseriks oli merewäe kapten Weshtshitzki, kelle käsud küll wormiliselt õiglased, kuid väga järsud. Rewolutsioni esimestel päewadel, oli Weshtshitzki Simferopoli põgenenud. Siit leiti ta üles ja toodi Tallinna. Waksalist wiidi teotades kapten kange wahi all linna, wiisud jalas, luud selgas, soldatisinel õladel.

Ehk küll nõukogu surmanuhtluse wastu seisis, ei jõutud siiski tapmisi ära hoida. Nii oli ühel augustikuu pühapäewal kaks meest Lasnamäel kinnipüütud; kes ühel talumehel hobuse ära warastanud. Kurjategijate linnatoomist olid madrused näinud, kes süüaluseid selleaegse miilitsa kätte ei andnudgi. Need wiidi wene turul asuwa pritsimaja seina äärde ning lasti siin surnuks.

Sõjalaewad seisisid Tallinna sadamas ilma mingisuguse sõjalise tegewuseta, madrused istusid ise komiteedes wõi lõbukohtades. Ning nagu uulits, nii olid ka tema awalikud lõbukohad. Kinodes näidati nilbeid pilta, teatrites anti äärmiselt punase sisuga etendusi. Olgugi, et Europa sõda alles päewakorral; näis see nagu ununenud olewat.

Seda wägede lägunemist, kui seltskonnale igapidi kahjulikku nähtust, ei suuda Tallinna Eesti haritum osa ükskõikselt pealt waadata ja aegsasti hakatakse nõu pidama, kuda oma

rahwa liikmeid Eesti wägedesse koondada ja neid kodumaale tagasi tuua.

Wenemaa tsaariaegse sõjawäkke wõtmise plaani järele, mida peastaab Peterburgis wälja töötas, ei olnud rahwuslisi wägesid ette nähtud. Sellepärast saadeti kõik wõetud nekrutid mööda Wenemaad laiali. Suurem jagu eestlasi sat- tus Poolamaale, kus weneriigil suured kindlused ning arwurikkad garnisonid. Suurte sõja- jõudude pidamisel riigi läänepiiril oli kahesu- gune otstarbe: esiteks oli siin sõjawägesid sõja lahtipuhkemisel jalamaid käepärast, kuna ju nende kohale toomine kaugematest riigiosadest aega oleks wõtnud ning teiseks olid suured Poola rahutused ja mässud seks põhjust and- nud. Warssawi, Iwangorodi, Nowogeorgiewski, Ossowetzi, Brest-Litowski, Grodno, Kowno, j. t. kindluste garnisonid, milledest mõned sajatu- handeteni ulatasid, tarwitasid palju mehi ning suurem hulk kodumaa noorimehi pidi siin teenima. Wäiksem osa saadeti wene sisemaa linnadesse ning Lõuna Wenemaale. Tallinna oma rahuaja kolmes polgus: 89 Belomorskis, 90 Onegas ja 91 Dwinas, teenisid enamiste wenelased põhjapoolsetest wenemaa kuberman- gudest.

Wene wägedes teenimine ei olnud eestlas- tel kerge, mitte wäes walitsewa korra pärast, waid keele puuduliku tundmise ning selle asja- olu tõttu, et siin Lääne hariduse mõjul ette jõudnud eestlane madalama Ida haridusega sol-

datite keskele sattudes hingeliselt maha suruti. Mitte kusagil mujal ei tulnud ühe isiku juures see wastolu nii terawalt, nii rusuwalt ilmsiks, mis kahe ilma kultura kokkupõrge sünnitab, kui wäeteenistuses. See rahwuste segamine wägedes ühtlustas küll Wenemaa sõjajõudu, kuid surus teda teisest küljest mitmeti alla, millest kõnelemine meid ainst kõrwale wiiks. Nimetame ainult, et iga wäeteenija riiklikku kohust täites end õnnelikuks pidas, kui ta kodumaal teenida wõis.

Ilmasõja lahtipuhkemisel mobiliseeriti ülemaal nimetatud Tallinna polgud kohalistest elanikudest ning juba esimestel sõjakuudel näeme neid Lembergi all ja mujal Galitsias käredate lahingutes wõitlemas. Õnnetute kaotuste tagajärjel täideti neid põlki ühtelugu ning mõne aja järele on esimestest meestest õige pisut alles jäänud. Suurem hulk on lahingutes langenud, wangi sattunud wõi haigustesse surnud. Et kodumaal uued mobilisatsioonid ikka uusi ja uusi mehi wäkke tõmbasid, siis sattus kodumaa poegi kõikidele wäeliinidele paljud isegi Kaukasiasse. 1917 a. algul oli Eesti noorem meeste tõug Wene wägedes juba nii segi läinud, et üksi ajakirjandus weel neid ülesleida wõis, mingi muu kodumaa keskkohat ega asutus seda enam teha ei suutnud. Wene wägede kõlbline langemine langetas ka neid eestlasi, kes seal teenisid ning seda ei lubanud Eesti rahwusline tunne rahulikult pealt näha. Peale

selle oli selge, et kodumaa sõjakeerdu kistakse, kus enda sõjaline jõud väga tarvilik.

29. märtsil kutsuti kinoteatri Grand Marina ruumidesse üleüldine Eesti sõjameeste koosolek kokku ning seal waliti kümne liikmeline komisjon, kes rahwusliste wäeosade asutamist põhjendama pidi. Järgmisel koosolekul, 6. apr. pritsimajas, kuulutati büroo (Jul. Aamisepp, A. Helder, A. Jürgens, G. Lagus, Lukk, Kiisa, R. Preemet, K. Rotshild, M. Rumba, H. Wismann, Tomingas, Dr. Akel ja J. Saaliste) alaliseks ning kohustati Eesti sõjameeste kokkukogumiseks eeltöid tegema hakata. Büroo saatkond ilmus kindluse komandandi juurde küsima, kas siin Eesti wäeosade asutamisega nõus oldakse ning komendant teatas sellest kindralstaabile Peterburgis. Siit teatakse ringkirjaliselt kõikidele wäerindadele, et Eesti sõjamehed Peeter Suure merekindluse piirkond asaata tulewad. Selle tagajärjel algab Tallinnasse suur Eesti sõjameeste juurdewool kõikidest Wene-maa nurkadest, kuhu neid laiali pillatud. Büroo asub Jaani uulitsal kommerts-koolimajas alalisesse korterisse ning hakkab esimest polku asutama. Tallinna garnisoni ja mujalt sisse-sõitnud sõjamehed paigutatakse Juhkentali kasarmutesse, kuna majanduslise osakonna ülemaks Tallinnas asuw polkownik Pinding kutsuti. Polgu ülemaks kinnitati endine Wene polkownik Aleksander Tõnisson, kes 1919 a. wabadussõjas Narwa wäerinda väga mõjukalt kaitses.

Eesti polkude asutamine leidis kodumaal ja Wenemaal elawate eestlaste keskel lõpmata elawat wastukaja. Kõikidel wäerindadel asutatakse komiteed, kes uusi Eesti wäeosasid meeste kogumisega warustama pidid. Niisugused komiteed tärkasid elule Nowgorodis, Helsingis, Peterburgis, Lappeenrannal, Pihkwas, 5. wäe komitee Poolamaal, 9. wäe komitee Düna-burgis, 12. wäe komitee Riias j. m. t. Komiteed ei saada Tallinna mitte üksi mehi, waid ka sõjawarustust, Rumeniast tuleb eskadron ratsawägi kõige hobustega. Kingitusi ja annetusi antakse lõpmata. Asi oli liikumas ja Eesti wäele põhi pandud.

Asjal ei puudu wastased. Tallinna tööliste ja soldatite nõukogu on tuline Eesti wägede wastane, see olewat kodanline wärk. Kindlusestaabile pannakse ette polk jalamaid laiali saata. Kõige suuremad wastased on nõukogu Eesti soost liikmed, sest siin tunti ära, et Eesti polkude asutamist kodanline mõte kannab, mis edaspidi kokkupõrkamistel sellele ülekaalu wõib tuua. Teatatakse nõukogu poolt sõjaministrile, et Eesti polkude asutamine eestlaste ja wenelaste wahel ligemal ajal weriseid lahinguid tuua wõib. Eesti sõjawäelaste büroo ei maga ka mitte, saadetakse saadikud sõjaministeriumi ja Peterburgi nõukogusse, kes asja koha peal ära seletawad. Tallinna nõukogu ja Eesti sõjawäe büroo wahekord on aga nii tuliseks läinud, et 6. mail madruseid sõjalaewadelt

üleskutsutakse, Eesti polku laiali ajama. Sellele teeb Kerenski telegramm 8. mail lõppu, kus 1. Eesti polgu asutamine lubatakse, tema wastu wägiwalla tarwitamine ära keelatakse ning polk 1. wäe piirkonda Rakweresse saata kästakse. Sellega on tüli lõppenud ning Eesti wägede asutamine läheb oma soodu edasi. 19. juunil hakkab Tallinnas ajakiri „Eesti Sõjamees“ ilmuma.

Eesti polgu Rakweresse sattumisega koguvad siia kõik silmapaistwamad Eesti ohwitserid ja 1. ja 2. juunil peetakse Eesti sõjawäelaste organisatsioonide kongres ära. Sellel kongressil sünnib uus Eesti sõjawäelaste keskorganisatsioon, kuhu liikmeks walitakse kõik pärastised tuntud mehed: Pitka, Lagus, Rotshild, Tomingas, Jürgens, Saaliste, Juhtund, Lellep, Gallin, Wildenau, Kider, Olewi, Jungermann, Lukk ja Riisenberg. Uus organisatsioon, kellele esitajaid kõigil pool riigis, peab weel neid eestlasi kodumaale tagasi tooma, kelle juurde kutsed ei ole ulatanud, ehk kes mõnesugusel põhjusel wiibinud. 18. juunil astus kokku Eesti sõjameeste kongres, kellele esitajaid umbes 50,000 Eesti sõduri poolt. See kongres, mille mõju suur, oli uueks wäeteenijate kogujaks kodumaale. Kongressil walitses õige isamaaline meeolu ning laialt hakkas arusaamine maad wõtma, kuda wõiks sõjawägi kriitilisel silmapilgul kodumaale kasulik olla, maad päästa. Eesti wägede asutamist tahetakse jät-

kata, et aga see ka wäliselt tuntaw oleks, eraldatakse tema worm Wene omast ning wõetakse wärwideks Eesti lipu wärwid — siinine, must, walge.

Eesti sõjawäe ülemkomitee ruttab teise Eesti polgu asutamisele ja teeb lubasaamiseks sammusid. 27. sept. teatab wägede ülemjuhataja kindral Tscheremissow, et polgu asutamine lubatud on ning et ka tagawara pataljoni asutamisega Tartus algust tehtaks.

Juba suwel olid Helsingis 128 jalawäe diwisi eestlased liidu asutanud ning umbes paarsada sõjameest tulid sealt Tallinna, et esimese Eesti polgu juures marssiroodudena teenima jääda. Et Tallinnas tööliste ja soldatite saadikute nõukogu Eesti wägede asutamiseks takistusi teeb, wiidi polgu formeerimine Wiljandisse, 2. polgu ülemaks nimetati polk. Unt. Edaspidisel arenemisel jäi polk enamlaste wastasele seisukohale.

Eesti sõjawägede organiseerimisel oli Peterburgi komiteel suur ja tähtjas osa. Nii sai see oktobrikuu algul luba 3. ja 4. Eesti polku asutada, esimene esiotsa Tallinnas ja Tallinna polgu nime all. Mehi jõuab Wenemaalt pärale ühtelugu ning nende juurdewool kestab kuni sakslaste tulekuni. Päewakorral on Eesti diwisi asutamine, räägitakse juba Eesti korpusest. Eesti sõjawäelaste ülemkomitee sai luba kõigilt wäerinadadelt Eesti ohwitsera enda wägedesse ületuua. Umbes sarnasel ajal asutatakse Wiljandisse

Eesti ratsawäepolk, esiotsa muidugi linna kaitseks. Uueks Eesti diwisi ülemaks kutsutakse kindralstaabi ohwitser Soots. Wenemaalt tagasi tulnud sõjawäelased toowad endaga kaasa igasugu sõjavarustust ja sõjariistu, Minski wäerinnalt ilmub Tallinnasse kokku seatud eestlaste ratsawäe eskadron ühes hobustega, kuulipildujate ja motorjalgratastega. Nii saab Eesti wägede asutamine suureks kogujaks teguriks Eesti sõjalastele, kes muidu Wenemaa korralagedusesse oleks uppunud ehk werises kodusõjas hukka saanud.

Eesti sõjawäe I polgu 1 ja 2 pataljon olid oktoobrikuu algul Eesti saartel wõitluses sakslaste wastu otsa saanud wõi wangi langenud, polgu staab oli Rakwerest Haapsalu seatud. Kõigist Wenemaa poolt wõitlewatest wäeosadest olid Eesti polgu pataljonid kõige korralikumad, kuid sellest hoolimata jäetakse nad taganejate wenelaste poolt üksi ja abita.

Et wene wäed maal mitmel pool rüüstawad põletawad, tapawad ja laastawad, palutakse mitmelt poolt Eesti sõjawäe kaitset. Maal laiali olles suudawad üksikud salgad ka õige palju kuritöid ärahoida ning takistada. Sellepärast on Eesti wägedel korra kaitsmisel ja hoidmisel suur tähtsus. Kaitset saawad ka suur-maamannikud, kelle warandus kõige rohkem hädaohus.

Oktoobrikuu enamlaste riigipöördega kuulutatakse soldatid ja ohwitserid ühewäärilisteks,

Kõik ohwitseride eraldusmärgid soldatitest kaowad, jäeb järele hall kogu. Wäejägudes asutakse enamlaste dekriidi põhjal komiteed, kes wäeülemaid walima peawad. Sellega kaob sõjawäest ka seegi korra natukene, mis seal senini alles olnud. Et Peeter Suure merekindluse komendant ametist lahkub annab, Põhja wäerinna juhataja, juut Posern, käsu tema asemele kollegialset komandu-nõukogu asutada, mis ka sünnibgi. Eesti wäejuhatus katsub jääda weel korrapidamise järjele. Nii ei luba I-se Eesti polgu komander Tõnisson Haapsalus tööliste ja ja soldatite saadikute nõukogu kokkukutsuda, kes seal Eesti wäeosas enamlaste kihwti laiali laotama hakkaks. Selle järele laseb Tallinna sõjawäe-rewolutsioni komitee Tõnissoni wangi wõtta ja Tallinna tuua, kus polgu juhataja tribunali kätte antakse.

Enamlus otsis Eesti wägedesse tungimisel ka teist teed. 7. jaan. 1918 a. kutsutakse „Estoniasse“ II Eesti sõjawäelaste kongres kokku. Se on aga juba wastand esimesele kongrsesile: ülekaal on enamlastel. Kongressil tuleb ilmsiks suur lõhe ja lahkuminek, milleks Eesti iseseiswuse küsimus põhjust annud. Mõõdukam osa soowib Eesti iseseiswust tunnistada, enamlased ühtejäämist Wenemaaga; Kongres kestab kuus päewa, kuid lõhet see enam ei kaota. Enamlased lahkuwad kongressilt ja lähewad Toompeale, kus lossi saalis nende kongressi jätkatakse.

Siin arwatakse, et üksi Wenemaaga ühtejäämine wabadust peasta ning üksi Wene punase wäega koos proletarset rewolutsioni teostada suudetakse. Sellepärast tuleb Eesti sõjawägi laiali saata ja tema asemele punane sõjawägi asutada. Selle otsuse põhjal ilmubgi salkkond sõjawäelisi Eesti sõjawäe ülemkomiteesse, endisesse wene riigipanga hoonesse realkooli wastu, ning ajab selle laiali. Ärawõetakse kõik paberid, aktid, raha ning sõjawäele kogutud warandused ja warustuse nimekirjad. Enamlaste sõjawäe kongressi lõpul 19 jaan. 1918 a. oli selge, et Eesti sõjawäes ometi suur lõhe sündinud on, mille määrata tähtsus pisut hiljem selgeks sai.

20. jaanuaril otsustas Eesti „tööraha ja sõjawäelaste nõukogu täidesaatew komitee“ Toompeal:

„Eesti sotsialistliste sõjawäelaste nõukogu on ainus asutus Eestis, kellel üksi õigus on Eesti sõjawäe osasid formeerida. Mitte üksi Eesti sõjawäelaste ülemkomiteel, waid ka mingil muul asutusel, mis tema asemele ka astuks, ehk mis nime all nemad ka töötaks, ei ole õigust mingisuguseid Eesti wäeosasid ehk teisi sõjariistus salku (nagu omakaitset, maa-kaitset jne.).

Warsti hakataksegi Falki teel maja nr. 4 Eesti punast wäge kokkuseadma.

See aga ei sega nende Eesti polkude juhatust ja meeskondi, kes juba kokkuseatud ning need jääwad omas enamuses esialgsele

seisukohale. Kui ka enamlus siin maad otsis, arwab suurem osa ikkagi selle eksituseks, mille lõpul nii wõi teisiti kokkulangemine.

Sakslaste tulekul põgenewad kõik puna-wäelased Wenemaale. Siin kogub nad Anwelt uuesti kokku ning hakkab selle sõjalise jõu toetusel Narwa poolt oma laastamise ja rüüstamise käiku. Nii oli juba 1918 a. werisele sõjale, mis maad häwitas, Tallinnas alus pandud.

Kodumaale jäewad kõik mõõdukamad ja paremad wäeosad ning päew enne sakslaste tulekut kukutawad need enamlise hirmuwalit-suse. Tallinnas asuwad wäeosad aitawad isegi wenelaste taganemisel sadamat piirata ning linna rüüstamise eest hoida.

Pärast saksa wägede tulekut saadetakse aprilli kuus 1918 a. Eesti diwiis laiali. Kuid nende lahkumisel kogutakse uuesti ning seekord palju kainemalt, et wõimsalt ja mehiseelt kodu kaitsmiseks 1919 aastases sõjas tööle astuda:

Esimene üleüldine hääle-tamine ja selle tagajärjed.

Kuni 1905 aastani olid politilised parteid Wenemaal tundmata, sest puudus parlament, kus rahwa parteidesse erinemine sündinud oleks. Klassid ei saanud politiliselt end wälja ütelda, rääkimata juba parteide wõitlusest. Tähendud aasta järele algawad parteid

tegewust, kuid see sünnib walitsuse kindla kontrolli all. Lubatawateks tunnistas tsaari walitsus kõik parteid, kes kodanlist riigikorda ja eraomanduse puutumataust tunnistasid ning sellel seisukohal asusid ka tähtsamad Europa riigid. Seda nõudis kõige pealt loogikaline järjekindlus ja poliitiline õigejoonsus. Wene-maal awalikult lubatud parteidest oli kõige pahempoolsem kadetide wõi rahwawabaduse erakonna partei ning seda enda programmi tõttu, mis kõigil walimistel ühesarnast, otsekohest, üleüldist ja salajast hääletamist nõudis; senini oli see üksi põrandaaluste sotsialistlike ehk pooltsotsialistlike organisatsioonide püüe olnud. Sotsialistide üleüldise hääletamise nõue töötas juhtidele silmanähtawat kasu. Sellega tehti üheõigusliseks nii see, kellel warandus, kui ka see, kellel midagi ei olnud. Hääletamisel wõisid etteotsa kõik need pääseda, kes awalikult suurde lubamiste läbi rahwahulki meelitada oskasid. Ning sotsialistlised programmid õigustasid seda lojalselt, mida senine makswusel olnud ilmawaade kuriteoliseks tunnistas s. o. lubas eraomanduse puutumist, selle jagamist ehk selle üle walitsemist mitte-omanikudele.

Kuni rewolutsionini 1917. üleüldist hääletamist ei olnud. Kõik senised walimised, mis Wenemaal iganes ettewõeti (linna, walla, aadeli, riigiwolikogu j. t.) olid tsensuslised: (warandusline seis, wanadus, kindel eluase ehk haridus).

Juba märtsikuus annab Ajutine walitsus teada, et üleüldise hääletamise õigus rahwale tarwitada andmiseks päewakorral seisab. See teade laguneb kiirelt laiali ning lubatulekut ära ei oodatagi. Rutuga asutakse mitmel pool üleüldise hääletamise põhjal „rahwa“ tahtmist läbiwiima. Kõigepealt tulid wäiksemates kreisilinnades linnapead ja wolikogud ümberwalimisele, wana linna esitus tagandakse, asemele walitakse uus, kes harilikult käreдам. Sarnase saatuse osaliseks langewad waldades wallawannemad, kohtumehed, kirjutajad. Küllalt oli sest, kui inimeste salk kokku läks ja mitte-soowitawad isikud lahti ütles.

Kõigetähtsam asutus, mille ümber walimiste palawik keema hakkab, on Tallinna linna wolikogu; selle üleüldisel hääletamisel ümberwalimist nõudsid kõik pahempoolsed parteid suure ägedusega. Nõuti pealegi, et walimise õigus ka 18. aastastel oleks. Kuni siiaajani oli wana tsensusline wolikogu töötanud, olgugi et teda arwu poolest täiendud.

Wana wolikogu wastu hakkab wäljastpoolt kange kihutustöö käima. Rewolutsioni mõju hakkawad tunda saama kõik asutused, kes wana korra ajal suureks ja tugewaks saanud. Tallinn oli nimelt enne ilmasõda kiirelt kaswanud ja selle kaswamise juurdes oli wanal wolikogul tähtjas osa kaasa rääkida olnud. 1910 — 1913 aastatel tõusid terwed uued linnajaod nägusate ehitustega ning kõneldi uhkelt, et linna elanik-

kude arw ligemal ajal poole miljonisse ulatab. Peale eramajade kaswamise oli linnal tahtmist ja jõudu palju uusi ehitusi ettewõtta, milleks laialdased eeltööd käimas.

Linnawolikogu uueks ümberwalimiseks üleüldise hääletamise põhjal teewad kihutus-tööd terwelt 14 politilist parteid, neist mitmed kõige jultunumal ja häbematal toonil. Uulitsate nurgad walgendawad kandidatide nimekirjadest ning igaüks salkkond agiteerib oma kandidatide eest kõige wäljakutsuwamal wiisil. Walimise kohti oli linnas 27 ja neist wõtsid osa ka wene soldatid, wist ilmas esimest korda.

Tähendud walimised peeti 6. augustil ning see oli eelkõne riigipöördele. Linn kihises koosolekutest, neid peeti turul lahtise taewa all, seltsimajades ja mujal. Rahwamürdu suu-rendawad sellel ajal Tallinnas kokkuseatawad surmabataljonid, kes linna mööda lippudega ja orkestritega ringi käiwad. Raekoja trepil seisab palja peaga Tallinna preester B. kes jumala keeli palub, katsugu surmapataljonid oma ilmunisega wäerinnale lagunew ja haige wene wägi terweks teha. Et walimiste pilt õige kirju oleks, ilmuwad lagedale Tallinna lahusulised lippudega ning wene turu kabeli wõre tagant kostawad kõned, mis külma ja palawat kuulajate peale alla walawad — nii kõige ärdameelsemate usuliste tunnetega Jumala appihüüdjate, kui ka kõige wihasemate sotsialistide poolt.

Lühikese aja jooksul wahetawad seal kõige maanitsewamate usuliste hüüetega kõnelejad, kui ka kõige tigidamad ilmakorra ja jumaluse needjad ja teotajad. Rahwahulk kuulab ja närib kas päewaroosi seemneid ehk maijustusi: Walimiste müra ja kära kostab kuni hilise ööni. Järgmisel päewal selgiwad walimiste tagajärjed ning walitud leiti olewad:

Wene sotsialdemokratlasi enamlasi	31
Sotsialrewolutsionära	22
Üürnikka	18
Eesti sotsialdemokratia ühendus	12
Eesti demokratline ring	6
Saksa parteist	5
Wene kodanlus	3
Poolakad	1
Läti-leedu blokk	1
Juudid	1
Kadetid	1
Kokku	101

Sellega oli Tallinnas esimest korda linna walitsus majaomanikkude käest wõetud ja proletariadile antud. See oli üleüldise hääletamise tagajärg. Üksikud kodanlise waade'ega wolinikud ei wõinud wolikogussé sattudes muud, kui nõrka wastasrinda sünnitada. Midagi aga ei hoolitud vähem, kui wiimast.

Tallinna kaswamine jääb seisma, ehitusi ei wõeta ette, ei eraalgatus, ei kroonu, ei ühiskond. Nagu oleks surma õhk üle maa käinud, nii algab tagurpidi minek ja lagunemine.

Maapäew.

Kuni ilmasõjani olid Läänemeremaade kohalistest elanikudest üksi saksa suurmaaomanikudel igas kubermangus oma seisuslised esitused maapäewade kujul olemas, kuid nende tegewus liikus enam vähem mõisnikkude kasudele wastawates raamides. Teised rahwakihid pidid oma esitusega üksi Weneriigi wolikogus leppima. See oli aga ilmariigi suuruse kohta niivõrt raskepoolne, et tema tegewus kohalisi puudusi lahendama ei ulatanud. Sellepärast hakkasid juba 19. aastasaja lõpul Eesti soost elanikkude seast hääled kostma, mis enda esituse pääsemist rüütelkonna maapäewale nõudsid. Seda nõuet aga ei pandud miskiks;

Ilmasõjas langes saksa rahwus wenemaa riigiwõimu ees kahtluse alla, olgugi et selleks esiotsa tõsist põhjust ei olnudgi. See olukord õigustas omalt poolt teiste tänini maa juhtimisest kõrwalolewate seisuste uut sellekohast esinemist. Ning 1916. seadis Tallinna linnavalitsus uue maapäewa eelnõu kokku, mis seisuste wahekorra tasakaalu jalale pidi aitama. Selle eelnõu järele pidi uuel maapäewal mõlemil seisusel, mõisnikudel ja talupoegadel, (ning linnadel) kokku 110. saadikut olema. Selleaegne siseminister Hwostoff lükkas eelnõu tagasi ja teatas, et see mõisnikudele ülekaalu andwat ning lubas ise uue eelnõu wälja töötada. Siit aga kaugemale ei saadud. Selle asemel kinni-

tas wenemaa ajutine walitsus 30. märtsil 1917. uue Tallinnas kokkuseatud maa omawalitsuse eelnõu. Wiimasega ühendadi Tallinnamaa ja Liiwimaa Eesti osa üheks üksuseks kokku ning seega sattusid mõlemate kubermangude eestlased omas rahwuslistes piirides ühte. Peale selle pidi maa esituseks uus maapäew saama, kubu üleüldise hääletamisega 40 saadikut waliti. Kohal astuti peagi uue seaduse teostamisele.

Walimisi peeti 24 juunil, kus juures iga 20,000 häält ühe saadiku andsid. Walimisest wõtsid osa mõlemast soost elanikud ning maapäewa awamiseks oli neid koos 36 isikut, nende seas üks naesterahwas. Suurmaaomanikude seisus puudus maapäewal täiesti, walimised ei olnud neile ühtegi saadiku kohta andnud. Suur osa saadikutest kuuldus rahwuswabameelsete hulka, kaunis kõrge protsent oli aga ka sotsialista. Uuel maapäewal olid umbes sarnased ehk weel suuremad tegewuspiirid kui endisel rüütlite maapäewal ning tema liikmeteks paljud selleaja ühiselu ehk seltskonna tegelased.

Maapäewa awamine sündis 1. juulil 1917 a. Toompea walges saalis pidulikul wiisil. Loorberi puudega ehitud ruumis kõnelesid kubermangu kommissar Poska ning P. S. merekindluse komendant Leskoff.

Maapäewa paarijärgulistel istumistel harutakse mitmeid kohalise tähtsusega asju, suure-

mate asjade ettevõtmist takistab üleüldine kõikuw seisukord ja sõda. Üheks tähtsamaks küsimuseks jääb uue maapäewa wahekord endise mõisnike maapäewaga ja selle esitusega. Küll on uue seadusega endine maapäew kaotud, kuid wiimane ei taha kokkuastunud maapäewa üleüldse seaduslikuks tunnistada ning astub sellele igal esimesel võimalusel wastu. Nii tõuseb siit isesugune pinewus, mis kuni maapäewa lõpuni kestab.

Teiseks tähtsamaks päewaküsimuseks oli maa tühjendamine, mis kõigis sõja ajal sakslaste poolt wõidetud maades enne Wene wägede lahkumist nii ehk teisiti teostatud. See sündis kõigepealt selleaegse Wene riigimõtte seisukohalt, mis pealetungiwale waenlasele inimese ega toidumaterjali jätta ei sõandanud. Maksis ju saksamaa waenlaste keskel põhjusmõte: kui mitte sõjariistaga, siis näljaga!

Nagu ülemal nimetud, asutati 1917 a. kewadel kubermangu kommissari juurde iseäraline järelwalwe komisjon. See „demokratiline“ komisjon töötas omalt poolt inimeste maalt wäljasõitmise plaani wälja ning see pidi Lääne Siberisse sündima. Arwati esiteks üleskutsega inimesi wäljasõitmisele meelitada ning kui see ei aitanud, siis neid sunniwiisil saata. Nii arwati Siberisse juhtida wõiwat: Semipalatinskisse 15,000, Tobolskisse 10,000. Pawlodari 10,000 Barnauli 5000 j. n. e.! wäljasõitmise ja wälja-

saatmise kohta oli ka muid kawatsusi, millest allpool kõneleme.

Maapäew astus igasugusele wäljasõitmisele kindlalt wastu. Sellekohases awalikus üleskutses teatakse, et meie elanikud maale jäemapeawad, olgugi meil sõjahäda karta. Maalt lahkumine oleks suur õnnetus, mis kõiksuguse majapidamise häwitaks ja purustaks. Üleskutsese lõpeb sõnadega: Siin oleme sündinud, siia ka jääme!“

Maapäewa üleskutsel on suur mõju! See on otsekui walguse kiir pimedal ööl. Hulgad, kellel maalt lahkumise mõte, jätawad selle katki, teelolejad keerawad tagasi. Paljud riigiteenijadgi ohwerdawad ameti ja selle eesõigused, et maalt mitte wälja sõita.

Maapäew katkestab segase aja tõttu sügisel istumised ning otsustab 15. now. uuesti kokku astuda. Enamlaste riigipööre oktobri lõpul annab kõik wõimu töö- ja sold. saadikute nõukogudele, mis igasugu maapäewa töötamise küsitawaks teeb. Tallinna t. ja s. s. nõukogu otsustabgi 12. now. maapäewa laiali saata, sest see ei seista sotsiaalsel platwormil. Sellele otsusele ei heida maapäew mitte alla ja 15. now. kell 4 p. l. astutakse Toompea walges saalis ometi kokku. Koosolekul harutakse Wenemaa lagunened riigikorda ja otsustakse Eesti Asutaja kogu kokku kutsuda, selle walimised 21. ja 22. jaanuaril 1918 a. ärapidada ja Asutaja kogu kokkuastumise päewaks 15. weebuar

määrata. Seniks jääb maa kõrgema võimu esitus maapäewa hooleks. Ühtlasi awatakse kõikidele Eesti sõjameestele Wenemaal üleskutse, et nad kodumaale ajawiitmata tagasi tuleks. Koosolek lõpeb ajawaimule wastawa häbemata wahejuhtumisega.

Pärast Eestimaa töö- ja sold. saadikute nõukogu täidesaatwa komitee otsust 12. now. maapäewa laiali saata, hakkawad enamlaste saadikud wabrikuid mööda ringi sõitma ja töölisi maapäewa wastu üleskihutama. Wabrikutes peetakse koosolekuid ning wõetakse igal pool maapäewa laialiajamise otsused wastu.

15. now. tulewad töölisel salkades punaste lippudega ühes roodu soldatitega lossi platsile, tormawad lippudega saali, kus maapäewa istumine lõppemas, ja maapäewa liikmed piiratakse sisse. Kõige pealt loetakse wabrikutes tehtud otsused ette ja nõutakse laiali minekut. Mitmed maapäewa liikmed püüawad tööliste peale seletustega mõjuda, kuid kõned jäewad asjaks, sest töölisel on väga tigidas ja trostiwad meeleolus. Kui üksikud maapäewa liikmed lossi trepist alla tulewad, saawad neist mitmed lööka, mõned wiiakse sõjarewolutsioni komiteesse, kui rewolutsioni wastased isikud, aruandma.

Maapäewa laialiajamisele järgneb maapäewa (kantselei „ülewõtmine.“ J. Anwelti poolt 30. now. ja ühtlasi ka maapäewa esimehe K. Pätsi wangistamine.)

Seda maapäewa laialiajamist on pärast mit-
melt poolt Eestis iseseiswuse mahategemise
mõttes tarwitud. Nii astus 28. märtsil 1918 a.
pärast saksa wägede maale tulekut mõisnikude
maapäew oma endises kujus uuesti kokku ja
sellel puhul tähendati kahjuröömsalt, et Eesti
maapäewa olemas ei olla, see olla lõpetud
(zersprengt).

„Enamlaste“ riigipööre Oktobris 1917.

Ajaloos tuntakse rewolutsioni nime all iga
sugust wägiwaldset riigikorra kukutamist ise-
äranis aga raputusi ja põrutusi rahwaste poli-
tiksotsiaalses elus. Kitsamas mõttes mõistetakse
rewolutsioni niisuguse riigipöördena, mis rahn-
wa hulkades oma walitsuste wastu rahutust
sünnitab, jõuga neid ümber tõukab, et nende
asemele enam demokratlisi asutusi luua. Aja-
loos tuntud suuremad rewolutsionid on: Inglise
1642. ja 1688 a., Prantsuse juulikuu rew.
1830 a- ning Prantsuse, Saksa, Austria, Ungari
ja Italia rew. 1848 a.

Kõige rohkem on Wenemaa rewolutsionil
sarnadust Prantsuse rewolutsioniga 1789, nimelt
parteide wõitluste ja nende üksteise järgi mõ-
jule pääsemise poolest. Peale selle on Prantsuse
1789 a. rewolutsionis kõik need sotsiaalse ilma-
randuse esimesed katsed ja püüded nurjaläinud
algidudena olemas, mille peale Wenemaa rewo-

lutsion oktoobris 1917 a. nii laialt ja suurewiisiliselt wäljaläks. (St. Simon, Furnjer, St. Just j. t.). Sellest hoolimata oli Prantsuse rewolutsioni mõju Europas wäga suur. Kannatas kõige rohkem feodalne kord, kuid makswaks jäi kodanline põhjused. Wene enamlus ei tunnistanud ka seda mitte.

Wenemaa rewolutsioni esimete päewade purustamised sündisid enamlaste ja sotsialistide rewolutsionäride eestwõttel. Sest Wenemaa rewolutsioni eellugu oli näitanud, et mõlemi partei püüded kõige kaugemale ulatawad, et mõlemad parteid keiserriigi kõige leppimatad waenlased on ning selle ametnikude wastu terrori tarwitawad. Selle tõttu olid mõlemad parteid ka tsaariajal kõige tagakiusatawamad.

Enamlaste sotsialistide partei, kes liikmete arwu poolest üks suurematest ja tugewamatest, asus wiibimata oma programmi teostamisele, küsimata ja waatamata, mis selle majanduslised ja politilised tagajärjed. See oli murre, mis senisele kõlblisele mõistele ja politika ökonomiale risti wastu käib.

Esiotsa olid kõik parteid alles kujunemisel, üksteisest eraldamata, saamisel, walminemisel, nii ei wõidud weel kedagi wägiwalla pitsariga ära märkida. Aegajalt kaswab enamlus tugewamaks ja suuremaks, selle etteotsa tungimine selgemaks ja mõjukamaks. Selle rõhu all kaldub Wenemaa Ajutise Walitsuse kurss enam ja enam pahempoolsemaks, lagunemine on sil-

manähtaw. Üks ametkoht läheb teise järele juba enne uut riigipööret enamlaste kätte, üleskihutud rahwa hulgad „teewad kõik ise“. Ning suwe lõpul sünnib Ajutise Walitsusega sedasama, mis märtsi kuus tsaari omaga. See tõugatakse sõjariistade jõul.

Ajutise Walitsuse aegne riigimasin ei olnud enam kaugeltgi see, mis keisrite ajal. Igas ametkonnas walitsesid nõukogud ja komiteed sotsialistliste kalduwustega. Nende nõudeid ja ettepanekuid pidi iga ametkoha juhatus täitma. Asutuste juhatused weeretasid kõik wastutuse komiteede peale ning püsisid ise kohal weel üksi nimeliselt. Komiteedesse ja nõukogudesse waliti isikud, kes hulkadele, kas pehme ja järelandliku iseloomuga, ehk suurde lubaduste demogogiaga meeldisid. Ametkondade juhatajatelt oli kõik wõim wõetud, nemad oluliselt ametist tagandud. Komiteede asutamise, nende lubamisega ja sanktsioneerimisega oldi tegelikult nõukogude walitsuse teele astunud, oktoobri kuu riigipöördele tee tasandud.

Riigi ametkohtades oli kahesugune walitsus — juhatus ja komitee. Juhatus andis kõik asjad komiteede läbiwaadata ja otsustada ning wiimaste otsus oli mõõduandew. Sarnane dualismus paraliseeris üleüldist tegewust, kumbgi pool aga järele ei annud. Komiteed ei usaldanud ülemust, seda arwati kontrrewolutsioni poolehoidjaks, wana korra juurde tagasi igatsejaks. Kuna senini igasugused terawad politilised

wäljaastumised wäga terawalt kätte makseti, surus see endise korra poole igatsejatel igasuguse julguse maha midagi ettewõtta, mis kahtlust oleks äratada wõinud. Nii elati alalise surwe all.

Juba suwel hakkasid pahempoolsed parteid, nende eesotsas enamlus, Ajutist Walitsust awalikult süüdistama; see olla tagurline, ei wõtta sotsialiseerimist ette. Süüdistus ise oli awalik, laialine, wäga käre ning ei tundnud piiri. Kõige enam ja kõige ägedamalt süüdistasid walitsust wene soldatid ja madrused, kellete tegewus politika ajamises seisiski. Ning head pinda selleks andis õnnetu sõda, mida Ajutine Walitsus jätkata püüdis, kuid mille kordaminekuks igasugune lootus puudus. Arwurikastel koosolekutel hakkas enam ja enam käremeelsus mõjule peasema, sest üksi enamlusel näib hoogu ja tahtmist olewat umbkotist wälja peaseda. Ning enamlaste partei töötab laialt rahu teha, soldatid koju lasta ja rahwale leiba muretseda. Kõiki seda Ajutine Walitsus ei suuda, ei taha, ei raatsi.

Saksamaa oli wõitude tipul, oli maailma walitseja ja kui heal juhtumisel tema kahane mine ka samases tempos oleks sündinud, oleks see aastaid wõinud kesta. Niikaua ometi sõda edasi wenitada keegi ei tahtnud. Olgugi rahu häbirahu, ta on siiski rahu, nii tõendadi.

Edaspidiseks sõjapidamiseks ei andnud sõjawäe meeolelu enam mingit lootust. Soldatid

nõudsid jalapealset rahutegemist ja liitlasi nende enda hooleks jätmist, ei kuulnud enam käsku, sõitsid omawoliliselt minema ehk kauplesid ja ajasid äri.

Tallinna tööliste ja soldatite saadikute nõukogu oli esimene, kes wõimu nõudma hakkas ning seda wõimupüüet olid nad kewadest saadik kartmata kuulutanud. See sündis wanal tuntud teel, küll rongikäikudega, küll punaste lippudega, küll koosolekutel wastuwõetud ägedate otsustega. See enamluse ettetungimine sunnib kõik wastuwaidlused waikima, nõuab allaandmist. Ning üksigi juhtiw isik ei olnud juba kewadest saadik waba omas tegewuses, igäüks pidi nõukogudega rehkendama, nende rewolutsion käsku täitma, nendega läbisaada püüdma. Kui nüüd oktobri kuu rewolutsion wõimu nõukogude kätte wiis, siis polnud see enam muud, kui wormilikult nõukogude kinnitamine ning seniste ametkohtade, kui kasuta kraami wälja heitmine.

Oktobri kuu riigipöördel tagandati otse need olused, kes rewolutsioni algul ise tsaariaega maha tegid ja esimestena enda kätt wõimu järele wälja sirutasid. Rewolutsion astus tegelikult pärast kodanlist ja demokratlist aega kolmandasse s. o. sotsialistlisesse ajajärku. Seda ei olnud kõrwale tõugatud Wene rewolutsioni esimese järgu juhid ammugi mitte tahtnud ega mõtelnud. Seisukorra peremeesteks said oktobri kuu rewolutsioniga isikud, kes tsaari ajal

igasugusest tegewusest, isegi Wenemaalt, eemale hoitud ning wäljaspool kodumaad elama pidanud. Enamlus-sotsialism on wõitlus rikka ja waese, jõuka ja näljase wahel. Kõik muu politik on kõrwaline, waidluse alla tuleb leiwatükk ning see asjaolu, kellel see halwem ehk parem. See on nende karistamine ja häwitamine, kelle mõte ja tahtmine Wenemaa poolt ilmasõda põlema aitas süüdata, see on wastutasu nende eksituste eest, mida senised juhid teinud, see on kohus kuritegewuse eest politika wäljal. Sest mitte asjata ei kuulutanud pärast kanget suurwene surwet Peterburgi tööliste ja soldatite saadikute nõukogu: rahu rahwaste enesemääramise põhjusmõttel ilma maadewõtmiseta ja sõjakuluta.

Riikline organism on väga tundeline ning õrn asi. Seda näitasid rasked kaotused sõjawäljal, millele tsaariwalitsuse kokkulangemine järgnes. Suwel 1917 a. Riia alusel wäerinnal antud hoobid mõjusid kõige pealt meeolelu peale pealinnas; „rewolutsioniline“ sõjawägi oli wõitluse wõimetu ning loomulikult ilmus küsimine; miks oli tarwis wastutust enda peale wõtta, kui seda ometi kanda ei suudetud? Weel halwem mõjus Saaremaa langemine 3—4 oktobril, iseäranis Tallinnas. Sündis suur sõjapõgenejate woolus sisemaale. Oli näha, et Ajutine Walitsus maad kaitsta ei suuda ning et tema päewad loetud.

Tallinna tööliste ja soldatite saadikute nõukogu saab teateid pealinnast, et sealne nõukogu riigipööret ette walmistab. Uus wõim peab otsekohe rahu tegema, sest sõdimiseks ja rahutegemiseks on tema eelkäijad jõuetumad. Tallinna nõukogu walib kõigepealt iseäralise „sõja-rewolutsionilise komitee,“ mis, nagu ta nimi tähendab, sõjapidamist peab paraliseerima. Uus komitee hakkab koha peal uut rigipööret juhtima. Sõja-rewolutsioniline komitee asub ringkonna kohtusse, et uusi ülesandeid ning nendega kaasaskäiwaid kõrwalküsimusi sõjalise jõu abil läbiwiia.

Oktoabri kuu keskel hakkab riigipööre pealinnas walminema. Selleaegne Wenemaa Ajutise Walitsuse esitaja Kerenski asus Gatshinasse, et weel siin oma seisukorda peasta. Gatshinast saadab peastaab käsu Tallinna, saadetagu siit senna soomusautode diwisjon Ajutise Walitsuse kaitseks. Kuid juba on Peeter Suure merekindluse komendantile sõja-rewolutsionilise komitee poolt kontroll juurde pandud, kes telegrammi sisu teada saab ning seda sõja-rewolutsionilisele komiteele edasi annab. Komendantile antakse käsk soomusautode diwisioni Kerenskile mitte appi saata, mida see ka teeb. Mitmed kasakate õnwitserid olid omapead Tallinnas Ajutisele-Walitsusele abi organiseerinud, kuid nende juurdest leitakse kahtlased dokumentid ja neid wangistakse.

Madrused sõjalaewadelt toetawad ena nlasti, kuid maawäes lähwad soowid lahku, ei ohnud õiget Ajutise Walitsuse toetajat ega ka selle kukutajat. Siiski lahkuwad Tallinnast omawoliliselt hulk soldatise ja madruseid, et kontrrewolutsionäride wastu wõitlema minna. Paljud sõitsid otsekohe Gatshinasse ja ühinesid enamlastega. Kerenski ise, kes mitukorda suure suuga kinnitas, et waenlased walitsuse ainult üle tema surnukeha kätte saawad, põgenes madruse ülikonnas.

1. Nowembril 1917 a. on Tallinna wägedes otsustaw päew. Enamlaste poolt on igale poole kihutajad laiali saadetud, uue riigipöörde heaks kõnesid pidama. Laialisaatmist organiseerib Tallinna tööliste ja soldatite saadikute nõukogu ning sõjarewolutsioniline komitee. Kihutajaid ilmub sadamas seiswatele sõjalaewadele, kindluse suuretükiwäe polkudesse, kindluse fortidele, saartele, wabrikutesse. Koosolekutel tehakse otsuseid, mille sisu enamlaste parteile kasulik, kuid on ka weel wastuseisjaid. Wäliselt näidatakse, et „rahwas“ uut riigipööret soowib ja et see tulema peab. Rewolutsion peab „suurenema“, wabadus läheb laiemaks ja awaramaks. Uus riigikord lubab anda kõik, mida maailmas üksigi walitsus anda ei suuda ega taha. Ning see lubamine on nii kirglik, nii suure hooga ja jõuga, et selle hea tahtmise juurdes ei tohiks kahelda. Kodanliised parteid näewad langemist, on aga jõuetud

midagi ette võtma, Uue riigipöörde viib läbi sõjavägi. Üleüldise hääletamise põhjusemõtte maksmapanemisega tunnistadi kõik isikud üksteise sarnaseks, isiklised omadused eitakse, neil pole tähtsust. Uuele ja tõusvale suurusele annab poolehoidjaid terve alam rahwakiht. Ja kuna Gatshinas võimude wahel ometi võitlusi ette tuli, ei sünni Tallinnas midagi sellesarnast. Demokraatliku riigikorra eest ei walata tilkagi werd, selle eest ja kaitseks ei tõmba ükski sõjamees mõõka ega püssi, terwetest wäejagudest rääkimata. Demokraatlik riigikord langeb jõuetult ja kergelt kokku. Väliselt on uus pööre otse nägemata läbi läinud.

Enamlaste etteotsa astub senine ajalehe „Töölise“ loimetaja Jaan Anwelt, kes rewolutsiooni esimestel päewadel Narwast Tallinna kolis ning senini tööliste ja soldatite saadikute nõukogus kohaliste kodanliste ette võtete vastu võitles. Anwelt ei nimeta end enam kubermangu kommissariks, waid „Täidesaatwa komitee esimeheks.“

Kõige pealt tagandakse ametist kubermangu kommissar J. Poska, kuid maapäewa kantseleitteenijatele pannakse ette esiotsa ametisse jääda. Et need aga sellega ei lepi ja Poskat toetawad, siis lahkutakse töölt. Niisama tagandakse ka uued elule tõusnud asutused: Harju maakonna walitsus, kreisi miilits, linna miilitsa (politsei) walitsus ning asemele asendakse enamlaste kommissarid ehk komiteed. Üksigi ametikoht ei

jäe puutumata, kannatawad kõik. Tagandud ja kõrwale tõugatud asutusi ei suuda Eesti oma sõjawägi kaitseda, see on alles saamisel. 1-se polgu üksikud osad olid saarde lahingutes raskesti kannatada saanud ning neid ei olnudgi Tallinnas.

Riigipöörde määrusi ega juhatusi ei oodatagi pealinnast, keskwalitsust ei tunnistada üleüldse, selle asemel on kõik nõukogud autonomsed oma ette. Nii nimetakse küll ametlikult, kuid tegelikult mõistetakse nõukogude täielist iseseiswust. Sõja rewolutsioniline komitee annab käsku, et igale poole kommissarid ametisse seatakse, kelle hooleks jääb wasturewolutsionilise tegewuse ülesnuuskimine ja edasiandmine. Kindluse komendant kindral Ismestjeff loeb omale kontrolli teotawaks ja lahkub ametist. Posti ja telegrahwi ametnikud nõuawad kommissari ära kutsumist, (sest seaduslikult on üksi nemad kirjawahetuse sisu saladuse eest wastutawad,) kui aga see ei sünni, kuulutakse streik wälja, mis 10 päewa kestab. Selle tõrkumise peale wastab enamline walitsus rõhumistega ning streigikomitee wangistamisega. Streik lõpeb küll komitee wabastamisega, kuid olulise tagajärjeta.

Uut wõimu ei katsuta sõjawäelise jõuga tagasi tõrjuda ning see ei olegi wõimalik. Sõjawäed kuulewad üksi rewolutsionilise komitee käska, kes ise Ajutise Walitsuse kukutaja. Uue riigipöörde järelmäng kestab weel mõnda

aega. Anwelt nõuab posti ja tel. kontorilt, et see kõik maapäewa nime peale tulewad kirjad wälja annaks. Seda aga Tallinna kontor ei tee, sest maapäew ei ole seadusandlisel teel lõpetud waid wägiwallaga. Sellepeale wõetakse kontoriülem H. Rikkand wangi ning tribunal mõistab tema kolmeks kuuks seltskonna tööle. Sellest teatakse wenemaa posti ja tel. liidu keskkomiteele, kes kõigile Eestimaa kontoritele teada annab, et kui 8-maks dets. Rikkand wabastud ei saa, siis naabri kontorid igasuguse posti ja telegr. ühenduse Tallinnaga katkestama peawad. See sünnibgi ja Rikkand wabastakse.

Tallinna tühjendamine.

1915 a. suwel, saksa wägede suurel pealetungimisel Poola ja Kuuramaale said Tallinna Wene kroonu ja kogukonna ametkohad käsu sisemaale sõitmiseks walmis olla, ühes kroonu warandusega. Seda käsku uuendadi pärastpoole weel mitu korda ning ärasõitmiseks määratutele olid Wenemaale kohadgi ära tähendud. Samal aastal saadetigi muist kroonu warandusi minema.

Sellest ajast peale jäi maa tühjendamine õhku rippuma. Olgugi, et Wene wägede ülemjuhataja staab kinnitas, sakslaste edasitungimine olla seisma pandud, ei oldud selle peale ometi mitte kindel, kuigi see tõendus kadunud

keisri poolt tuli, kes ise wägede eesotsas. Seda arwamist kinnitas weel asjaolu, et Wene-maalt enam toiduaineid ei saadud, mille toomise Baltimaale keskwalitsus ära keelanud.

1916 a. algul küsis Peeter Suure merekindluse komendant kirjalikult Eestimaa kubernerilt, mida arwab see maa tühjendamiseks omalt poolt ära teha. Kuberner Werewkin asutas ajawiitmata igasse maakonda ewakueerimise komisjonid, kes maa tühjendamise plaanid esiotsa wälja pidid töötama, pärast aga tarwituse puhul ka ewakueerimist juhtima. Kuna kindluse komendant linna tühjendamise käsku ise anda wõis, siis oli siitpoolt soowi awaldud, et Tallinnamaa tühjendamine wäljaspool kindluse piirkonda neid teesid mööda sünniks, mis kindluse wööst eemal ja kaugemal, nii umbes Kohila ümbruses, ehk sellest weelgi lõuna pool. Nii pidi sõjapõgenejate laene Eestimaa saarestikust ja Läänemaalt ühes kraami ja karjadega wäljaspool Tallinnat woolama ilma linna täis toppimata ja selle sõjaaegset seisakorda raske-damata. Tallinnasse tuli asutada üksi raua ja wase, kirikukellade ning muu kallima materjali kogumispunkt, mida sakslastele jätta ei tahtud, kogumiskohaks määrati wana kroonu sadam, maal aga Nissi, Keila, Rapla ja Raasiku. Kõik alamkomisjonide eelnõud olid selle poolt, et meesterahwad 18—55 a., keda lugemata mobilisatsioonid weel alles jätnud, maalt lahkuma deawad. Peale selle tulid wälja wiia kõik loo-

mad, terawili, tööriistad ning muu hinnaline materjal. Söögi kraami wõis mahajääjatele üksi niipalju alles jätta, et nad ühe kuu aega läbi saaks, pärast seda wõis neid sakslane toita. Waenlane pidi maale tulles siit üksi hulga sandikesi ja töowõimetuid inimesi eest leidma, tulejale pidi tühjus ja näljahäda wastu astuma. Et aga waenlane seekord Riia alt edasi ei nihkunud, jäi maa tühjendamise plaan läbi wiimata ning kohutaw laastamine olemata.

Uut hoogu maa tühjendamiseks, mis 1916 a. suwel pooleli jäänud, annab Wenemaa suure rewolutsioni lahtipuhkemine. Siin sai igapäewaga enam ja enam selgemaks, et sakslasi tagasi tõrjuda ei suudeta, et nende tulek üksi aja küsimus. Kuid nüüd ei ole kellegil isikul ega asutusel enam wõimu maa ewakueerimise käsuandmiseks, weel vähem aga selle läbiwiimiseks. Maa täielise tühjendamise ees seisis murelikult isegi tsaari aja wõim, uued rewolutsionilised asutused ei wõinud oma jõuetuse tõttu selle peale enam mõteldagi. Maalt keegi lahkuda ei tahtnud, weel vähem suudeti inimesi seks sundida. Kuid Tallinna wõimumeestel on kahju ka maa tühjendamist seisma panna, see sünniks rewolutsioni kahjuks, sakslaste kasuks wiimasele oli waja ikkagi weel hoopu anda.

Tallinna tühjendamist harutawad kindluse staab, tööliste ja sol. saadikute nõukogu, wabrikute wanemad ja kubermangu walitsus, igal ühel on isearwamine, kokkuleppimataus on ette

näha. Wenemaa keskwalitsus Peterburgis näitab maa tühjendamist kohaliseks asjaks jätnud olewat, koha peal aga ei saa keegi küsimuse otsustamisest jägu, rääkimata juba selle läbiwiimisest.

Nii langeb maa tühjendamise käsk iseenesest kokku, ärasõitmise wõtawad ette üksikud isikud ja asutused oma käe peal. Ärasõitjate seas on palju ohwitsera, kelledel tagakiusamise tõttu wägedes wiibimine wõimataks tehtud.

Tallinna elanikude keskel hakkab aegajalt ikka enam ja enam arwamine maad wõtma, et hulgaline maalt lahkumine kõigile lõpmata laastaw oleks. Kuigi waenuliste sõjajõudude tulek oodata, ei wõi selle häwitus ometi suurem olla, kui kodumaa tühjamine. Maalt lahkumine lõhuks igasuguse majapidamise nii põhjalikult, et selle uuesti asutamine suuremat elutööd nõuaks, kui inimene seda teha suudaks. Peale muu on Wenemaa keskwalitsus sõjapõgenejate sissetuleku Moskwa, Peterburgi, Arhangel, Wologda, Tweri, Pihkwa, Kostroma, N. Nowgorodi, Olonetsi j. t. kubermangudesse ühes linnadega elu kitsikuse tõttu juba ära keelanud. Sõita oleks wõimalik üksi kaugeimatele Wolga kallastele ehk tundmata Siberi tühja.

22. sept. teatas kubermangu kommissar kõigile ametkohtadele, et ewakueerimine seisma jääb; Erainimeste peale mõjus palju maapäewa üleskutse maalt mitte lahkuda, waid maale

jäeda, kellel iganes wõimalik. See oli hoiatuse wile läbi tormi mõõnamise ja hulgemise.

3. oktobril sai Tallinnas teatawaks, et saksa wäed saarestikkus pealetungimas ning see teade käib kiirelt läbi sõjawäe ja erainimeste. Eestimaa rannalt, mis kõigel omal pikkusel wene wäge täis, hakkawad läänepool üksikud polgud ilma märku ootamata omawoliliselt ida poole rändama ning peagi on rand sadade werstade kaupa tühi. Selle kõrwal hakkab ka Tallinnast wenelaste ärasõit, mis suuruse poolest kõigist sõjaajal olnud põgenemistest kaugelt üle käib. Mitmed tuhanded wenelased ehituse jaoskondade töölised müüwad oma kraami natukese maha ning Tallinna turud kubisewad isikutest, kes enne minekut rahaks teewad, mis wõimalik. Waksalis on tung suur, ka erarongid, mida nii palju antakse kui weomaterjali olemas, suudawad waewalt ärasõitjaid mahutada. Põgenemist suurendab juba sõjaalgul slawofilide poolt lendu lastud kuulujutt, sakslaste äraarwamata koledatest metsikutest.

Peale wene tööliste hakkawad soldatid ärasõitma. Nende kojulaskmise otsuseid teewad wägede komiteed ise ilma ülemuse loata ning warsti on endistes arwurikastes kindluse suur-tükiwäe polkudes ning fortides üksi mõned üksikud wäeteenijad noorematest aastakäikudest järele jäänud. Ka needgi ei püsi paigal, waid sõidawad rewolutsioni aja tulisuses mitmete lõuna wenemaal tegewuses olewate kindralide

(kontrrewolutsionäride) wastu wõitlema. Jaanuari lõpul 1918, kuu aega enne saksa wägede tulekut, ei ole Peeter Suure merekindluse garnisoni wägedest õieti midagi nimetamisewäärilist järele jäänud. Mitmekümne werstaline kindluse fortide wöö ühes arwurikka suurtükide ja sõjawarustuse materjaliga, on tühi, ei leidu ühtegi kätt, kes liginewa waenlase wastutõrjumiseks püsti oleks tõusnud. Mitme aastane kulukas kindluse ehitus, mille kallal lugematad käed wäsimata tööl olnud, on wene riikluse mõttes täiesti wette kukkunud, koguni otstarbeta ja asjata olnud.

Kroonuasutuste ärawiimine tõuseb uuesti päewakorrale. Ei kardeta enam sakslaste metsikusi, küll aga seda, et nende kätte rikkalik sõjasaak langeb, mida maalt wälja hakatakse wiima. Sellepärast korraldab kubermangu kommissar Poska ametkohtade ärasõitu, nagu see olude tõttu möödapääsemata. Oktoobri kuu esimene pool on Wene asutuste Tallinnast ära kolimise aeg, igal päewal sõidawad erarongid kroonu warandusega ia teenijatega minema, kuhu kellegile määratud. Nii sõitis posti ja telegr. kontor Tweri, riigipanga Tallinna osakond Jekaterinburgi, kroonupalat Permi, ringkonna kohus Armawiri, kroonukoolid ja õpeasutused mööda teisi wäiksemaid sisemaa linnu laiali.

Ewakueeritakse ka Tallinna suuremad wabrikud ja tööstuse asutused. Et mitmed sõjaajal sõja otstarbeks töötanud, on 1917 a. tegewus

ja tööliste arv oma kõrguse tipul, Wene lae-
watehases ligi 15000, Böckeris 6000, Lutheris
1900, Dwigatelis umbes 2000 j. n. e. töolist,
kõlledel seas väga suur protsent wenelasi.
Wabrikute ewakueerimise küsimus tuleb mitu-
korda tööliste üleüldistel koosolekutel haruta-
misele, wenelased on ewakueerimise poolt, eest-
lased wastu. Olgugi, et koosolekutel üheme-
lelist otsust teha ei suudetud, hakatakse siiski
kallihinnalisi wabrikute masinaid wälja wedama.
Nii saadetakse Wolta Permi, Böcker Noworos-
siiskisse, wene tehas Peterburgi, Noblessner
Moskwa. Ewakueerimisel on tahtmine uues
kohas tööle hakata, kui saksa sõjaline jõud Lää-
nemeremaal kauemaks peetama peaks jääma.

Tallinna tühjendamisel on määratu tähtsus.
Kõige pealt langeb linna elanikude arv umbes
50000 — 60000 inimese wõrra, mitmed suured
wabrikud jäiwad koguni seisma, kindluse ja
kroonusadamate ehitus lõpeb täiesti, kaubandus
jäeb kängu. Ära ewakueeriti Tallinnast kõik
jooksew asjatalitus ametkohtest ja lugematad
tehnilised warandused.

1917 a. lõpul teeb toiduainete rekwiisitsiooni
käsk weel kord muret. Wene wägi on nälgas,
sisemaalt ei ole enam midagi tulemas, raudteed
lagunemas. Oktoobri kuu lõpul annab Põhja
wäerinna ülem Froloff käsu, elanikudelt tuleb
igasugune terawili ja jahu ära rekwiireerida.
Järele tuleks jätta üksi niipalju, et sellega kuni
1. jaan. 1918 a. läbi saaks, mis edespidi sünniks,

ei tea keegi. Käsu andmisel tõendas Froloff, et see üksi sõjawäe katastrofilise seisukorra pärast sündiwat, kes ilma leiwata ja mõnda aega end suhkaritega toitwat. Tallinnamaa kommissari ja iseäralise saatkonna mõjul wõetakse käsk tagasi.

Enamlaste aeg.

Kerenski aegne Ajutine Walitsus kartis wasturewolutsioni paremalt poolt ning seadis selle ärahoidmiseks kommissarid. Ajutist Walitsust kukutas aga pahempoolne poliitiline woolus, igale poole seatakse enamlaste kommissarid.

Enamlaste walitsuse esimene järk on tähelepanemise wäärt sellepoolest, et siin nõukogud nii linnas kui maal, autonõmseks oma ette kuulutati. Igasugune ametlik asjatalitus pidi eestkätt kohalise nõukogu läbi sündima. Ei leitud siit rahuldust, allès siis tuli ülemale poole pöörata. Nõukogud kiskusid enda kätte kõik administratiiwilise ja kohtu wõimud, nende tegewuse piira ei kitsendanud üksigi seadus ega eeskiri; nende aluseks said Peterburgi dekretid (предоставление, Bevollmächtigung, wõlitus) mida Peterburgist lugemata hulgal tule na hakkas. Dekretide läbi teostadi kõik, mis senini pahempoolses woolus arwustuse kaudu wäljapääsemise teed otsis. Dekretide ees peab terwe kodanline mõttewiis omas täiuses ta-

ganema ja langema, see oli täieline wastand seltskonna korrale, mille põhjal aastasadade jooksul ehitud ja elatud, oli hüpe, nagu see seni olemata. Nõukogudesse esinesid kõik alamad rahwakihid, kõik senini unustud ja kõrwaldud isikud, kõik, kes allasurutud ning kellede wastu senine ilmakord nii ehk teisiti ülekohtune olnud. Nõukogude kaudu hakkas walitsema proletariat, seltskonna madalam ja alam osa ning sellega pääseb etteotsa ka tema waesus ja lihtsus.

Nõukogude kõrwal tõuseb elule hulk teisi ühisusi, kes kõik wõimu igatsewad. Et edukal kujul esineda, wõetakse nimedeks enda täielise nime esimesed tähed ehk silbid, sest ajapuudus teeb pika nime wäljaütlemise ehk kirjutamise tülikaks. Sarnased kokkuliidetud nimed teostawad futurismust, on aga muidu huwitawad, ajawaimule wastawad nähtused. Kroonlinna asub Wenemaa merewäe keskkomitee (Центральный флотский комитетъ) „tsentrotrot“, selle kõrwale Helsingisse Baltimere laewastiku keskkomitee „tsentrotbalt.“ Posti ja telegr. ametkonna keskkomitee nimeatakse „tsentrototel“, raudteelaste keskkomitee „wikshel.“

Riia wäerinna komitee „iskosew“, Pihkwa wäerinna komitee „iskosso.“ Peale nende tähtsamate ja suuremate kõrwale tekiwad armeedes, korpustes, diwiisides, polkudes, pataljonides ja roodudes komiteed, mõnel pool weel mitugi,

nende tegewuse piirkonde ei tea komiteed isegi, talitakse kuida juhtub. Riia wäerinna komitee Walgas ja põhjaõhtu piirkonna komitee Pihkwas ei tea, kus ühe territorium algab ja teisel lõpeb ning sellele ei too selgust ka käre mõlemipoolne tüli mitte. Enamlaste esimene järk püüab kõiki neid rewolutsioniga kultiweerida, kes tänini sellest kõrwal olnud, alamatele rahwahulkadele tuleb walitsemise mõnusust ja meeldiwust näidata.

Esimese käsuga sõjarewolutsioni komitee poolt pandi Tallinnas kinni kõik senised ajalehed, sest uus partei peab neid kodanlisteks, seega sotsialistlisele ilmakorrale kahjulikkudeks ja kardetawateks. Ajalehtede warandused ja paberi tagawarad wõetakse ära, trükikojad pitseeritakse kinni ning kontorid pannakse kontrolli alla, soowitawad töölised jäetakse alles, ametisse pannakse trükiasjade kommissar, kes awalikku sõna enamlises waimus juh-tima peab hakkama.

Peterburgi eeskujul asutakse eramajadesse nii nimetud majade komiteed, kes majade walitsemise enda peale wõtawad, majaomanikud kõrwaldadi mitmel pool. Edaspidine käsk määrab, et majade üür, millede wäärtus üle 25,000 rubla, riigikassase ehk kommunistlisesse panku maksetakse. Alamawäärtusega hooned jäewad omanikkudele endisel põhjal alles.

Majade ülewõtmisele majakomiteede poolt järgneb muude eraasutuste sotsialiseerimine,

„ülewõtmine.“ Sotsialismuse tekkimisest saadik on see esimene kord, kus uut woolu tegelikult tarwitakse. Kõige pealt wõetakse endine saksa teater, mis ilmasõja päewil wene teatriks muudetud ja määratakse tööliste teatriks. Selle järele sulutakse üks kõige wanematest Tallinna seltsidest „Lootus“ ning siia asub sotsialrewolutsionäride partei wenekeelse lehe toimetus; seltsi kinnipanemiseks on ettekääne, seal olewat wiina müüdnud.

Pisut aega pärast riigipööret ilmub sõjariistus soldatide salk Eesti sõjawäe ülemkomitee ruumidesse endises wene riigi pangamajas realkooli wastas ning ajab selle laiali. Ülemkomitee asjaajamine raha ja warandus wõetakse ära ning komitee kuulutakse lõpetuks. Sellega on lõpp tehtud uutele wäejagude kokkuseadmisele, kuna need, mis olemas, ometi alles jääwad.

Kubermangu trükikojas, kus ennem ametlikku lehte „Губернскія Вѣдомости“ trükitud, hakatakse eestikeelset „Eesti Teatajat“ wälja andma. See jääb Tallinnamaa ametlikuks leheks kuni enamlaste langemiseni.

Enamlaste ajajärgul tulewad mitmed huwitawad nähtused ette, mille edukust ja head külge ometi salata ei saa. Sellewastu peab tunnistama, et üksi enamlastel jõudu ja julgust oli neid wälja kuulutada. Kuni 1888 a. oli kõigis ametkohtades ametlikuks keeleks saksa keel olnud, sellele wenekeel järgnenud. Eesti keel oli era asi ning alati surwe all; wõidi

rõõmsad olla, kui seda kusagil wabalt rääkida taheti. Enamlaste ajajargu tulekuga wõetakse igal pool ametkohtades tarwitusele Eesti keel, missugune nähtus senini Tallinnas olemata ja nägemata.

„Ülewõtmise“ alla tulewad ka mitmed wõõrastemajad ning kinoteatrid, esimestesse seati soldatide klubid, teistesse teatrid. Ülewõtmine ise sündis järgmiselt. Salkkond soldatise ehk mædruseid ilmub kohale ning näitab sõjarewolutsioni komitee ehk tööliste ja sold. saadikute nõukogu kirja ette, et see koht seltskonna kasuks ära rekwireeritakse. Muidugi sündis ärawõtmine korratult, ilma inwenturi tegemata, omanikkudele lugemata kahjudega. Seda ilma sõja päewil lendu lastud sõna tarwitakse ka selles juhtumisel, kui talwe tulekul käsk antakse, iga korter, mille üür üle 35 rubla kuus, andku sõjawæe jaoks sooje riideid ja pesu.

Proletariadi diktatur kõweneb päew päewalt. Iseäralise dekreti põhjal Peterburgist, kuulutab tööliste ja sõjawæeliste nõukogu esimees J. Anwelt Eestimaal eraomaduse lõpetuks. Ühes sellega antakse käsk waldades maata ja sulaste meeste komiteed asutada, kes mõisad ja nende warandused üle wõtaks. Kus mõisade omanikud ehk walitsused wastupanekut awaldawad, seal saadetakse komiteedele punakaartlased appi. Nagu arwata wõis, wiib mõisade ülewõtmine weristele kokkupõrkamistele. Et Wirumaal Püssi mõisaomanik von Kursel mõisat ega

selle warandust mitte millegi ees wastutawatele isikutele üleanda ei soowi, saadetakse punakaartlaste salk kohale. Mõisas tuleb aga wastastikkune laskmine ja kolm punakaartlast saawad surma. Esiotsa otsustakse need Toompea wene kiriku ette platsile matta, pärast aga Kadrioru lossi ligidusesse. Matus sünnib 22. dets. terve punase kaardiwäe ja Wene madruste juuresolekul isesuguse toredusega.

Anwelti lähemaks nõuandjaks on nii nimetud Eestimaa tööliste ja sold. saadikute nõukogu täidesaatew komitee, kelle kooskäimise kohaks Toompea lossi walge saal. Siiasamasse kutsutakse kokku ka mitmed uued proletarlaste kongressid. Wiimaste töowili on ainult selles mõttes nimetamise wäärt, et siin rewolutsioni aja tuju ärksal hoida taheti, mis kõiki nähtusi kinnitama ja õigustama pidi.

Proletariat sirutab kätt ka linna omawalitsuse järele. Ehk küll 6. aug. 1917 a. linna wolikogu walimised üleüldise hääletamise põhjal ära peeti ja see nii kui nii enamlaste parteile enamuse andis, ei lepi sellega nõukogude walitsus. 21. jaan. 1918 a. saadetakse wolikogu kui kontrrewolutsioniline asutus laiali ning linna asjaajamine läheb nõukogude kätte.

See ajab kriitiliseks linnarahwa toitlusasja. Juba 1916 a. lõpul seati linnas leiwapuudusel tsheki süsteem, mille tõttu igale elanikule kindlaks määratud leiwa osa wälja jagati. 1917 a. seati sisse linnawalitsuse juurde toitlusosakond, kelle

hooleks jäi elanikude leiwaga warustamine. Aasta lõpul on aga jahu tagawarad nii väike-seks jäänud, et nendele leiwa küpsetamisel hagnaid sisse segati. Wäljaantaw leib on sarnane wilets, et seda üksi Wolgamaadel 1892 nälja-aastal leiba kõrwu wõiks seada. Linn saadab küll wilja ostjaid Wjatka, Permi j. t. kubermangudesse wilja kuulama, kuid need keerawad sealt tühjalt tagasi.

26. jaan. 1918 a. kuulutab enamlaste walitsus wana Wenemaa Julianuse kalendri makswuse-taks, asemele seatakse lääneeuroopa Gregoriuse kalender. Uue kalendri maksmapanek sünnib 1. weebruarist 1918, selle järele hakkab 14. weeb-ruariga peale ning et tähendatud päewal nädalapäewad kohastikku, ei olnud muudatust tundagi. Selle uuenduse, mille kallal kaua aru peetud, sisseseadmise esimene au jäeb enam-lastele, olgugi et seda otsust kaua Wene usk peale Eesti koguduste, tunnistada ei tahtnud.

Wene Asutawa Kogu kõrwal hakatakse eeltöid tegema Eesti Asutaja Kogu kokkukutsumiseks. Eesti seltskonnas arwatakse, et Asutawa Kogu üleüldisest korralagedusest pääsemiseks teed otsib. Peterburgis aga aeti Wene Asutaja Kogu laiali ning samale seisukohale asub ka Eesti töörahwa ja sõjawäelaste nõukogude täi-desaatew komitee. Komitee kuulutab, et Eesti Asutajat Kogu üksi niipalju tunnistakse, kui palju see omas töös nõukogude wõimule was-

tab. Sellest hoolimata peetakse Asutaja Kogu walimised 22. ja 23. jaan. ära, kui hästi wõi halwasti see segase aja tõttu sündis. Kokkutulemisest ei olnud aga juttugi, sest 12. weebr. kuulutakse wälja Eesti töörahwa ja sõjawäe saadikute istumise järk ning 14. weebr. nende kongres. Samane mõlemi kogu kokkulangemine sünnib otse Peterburgis, kus rahwa kommissaride nõukogu tööliste ja sold. saad. nõukogude kongressilt oma teguwiisi üle Wenemaa Asutaja Kogu laialiajamisel wabandust otsib ja leiab. Nii kordub rewolutsioni aja tegelaste ikka ülemal nimetatud nähtus piinlikult: kõiki sigadusi järele aimata, mis Peterburgis ees tehti lseiswaks mõtlemiseks olid nemad jõuetumad.

Tallinna enamluse ajajärgu üheks kõige iseloomulikumaks nähtuseks on selle õigusmõiste, justiz (судъ по революціонной совѣсти). Prantsuse rewolutsioni eeskuju järele aimates, asutakse nõukogude juurde nii nimetatud tribunal, kelle hooleks antakse suuremad politilised süüteod nõukogude walitsuse wastu ametnikude töötõrkumised ja spekulierimised. Sotsialistide enamlaste partei nõudmisel ei ole õigusteadlasi, jurista, üleüldse waja, rahwas tasuta kohtus kõik oma südametunnistuse järele ning rahwa otsus on nõukogus. Tallinna tribunalile walib kohaline nõukogu üle 30. liikme, kuid üleüldisel kogul on omad osakonnad ning istumisi peetakse järkude kaupa. Tribunalile walitakse ka isesugune uurimise komisjon, kes

mõisnikude krediitkassas oma istumisi peab ja tribunali protsessideks eeltöid valmistab.

Peterburgis väljaantud tribunali asutamise ja kohtupidamise „dekret“ oli pikk umbes 100 hariliku ajaleheweerulist rida. Selles lubati järgmised võimupiirid: rahatrahw kuni waranduse konfiskeerimiseni, wangistus, seltskonna tööle panek ja maalt väljasaatmine. Ühegi trahwi kategorias ei olnud selle suurus ära määratud. Nii võidi näit. inimest kuni eluaegse wangistusega ehk seltskonna töödega karistada, temalt kõik ärawõtta, mis tal olemas ja tema maalt jäädawalt lahkuma sundida. Puudus üksi surmamise woli.

Tribunal hakkas harutama kõige pealt 1905 a. asju. Sest mitmel pool liikus rahwa seas kuulujutt, mässu mahasurumisel wene wägede üleliigse waljuse läbi olla mõned kodumaa elanikud kaastegewad olnud. Siin ei peetud 12. aastase waheaja järele millegist tähtajast kinni, küll aga anti woli ja mahti kättemaksmisele igane nud ülekohtu eest. Ka kerkisid päewakorrale sõja ajal elule tekkinud puskari ajamise protsessid. Kõrgete trahwide kaudu sissetulnud raha määrati nõukogu kassasse.

Nii lihtne, kui tribunali dekret iseenesest ka oli, nii lihtne oli ka tema kohtumõistmine. Wahest sündis see üsna wäikese kogu „magistratura“ koosistumisel, wahest rōhkemal arwul süüteo suuruse järele. Istumistest wõttis osa salk uudishimulikka, mis „rahwast“ pidi tähen-

dama. Kaebealusele lubati harilikult rahwa seast kedagi kosta, adwokadi aset täita. Niisama wõis ka publikumi seast uusi kaebtusi tulla ja kaebajaid etteastu, mingisugusest kohtupidamise seadusest kinni ei peetud. Tribunali kõrwal jäid tegewusesse weel nõndanimetud rahwakoh-tunikud, kuna ringkonna kohus ja muud kõrge-mad kohtuasutused kadumisele määrati.

Wäga huwitaw oli isesugune karistuse wiis, mis Wenemaa karistuswiiside seast tänini puu-dunud, s. o. seltskonna tööle mõistmine. Siia-maale tunti üksi sunnitööd ning wangistust. Wiimast karistuswiit tarwitati küll rohkesti, kuid see oli tihti kahjulikum seltskonnale kui süü-alusele. Sunnitööle saatmine läks raskeks ja waewalt oleks riik nende jaoks kohti muretseda wõinud. Selle kõrwal andis seltskonna tööle mõistmine tribunalile nii laiad karistuswõima-lused kui see tänini üleüldse sündinud. Peale selle oli tähendud karistuswiis otse samane, nagu seda kriminalistika humansus tänini alati soowitanud.

Seltskonna tööle mõistetud isikud saadeti salkades mõne kindluse ehituse jaoskonda mul-latööle ehk Naissaarele. Siin pandi wangid raudteed puhastama, lund wedama, liiwa kae-wama j. n. e. Saarele saatmine oli sünnis sellepärast, et siin walwe kergem ning mitme-sugused wangistuse ruumid käepärast. Kui aga saar end 1917 a. lõpul iseseiswaks wabarii-giks kuulutas, pani saare nõukogu Tallinnas

ette, wiidagu sealt wangid ära. Selle järele pandi need linna uulitsaid pühkima, muda wedama ja wäljakäika puhastama.

Tribunali tegewuse aeg wõis Tallinnas umbes paar kuud kesta, siis lõpetas ajaloo käik tema olemise. Öösel enne saksa wägede Tallinna jõudmist põletati muist tribunali paberitest ära, muist wõeti põgenedes ristleja Rjuriku peale kaasa. Wene laewastiku Peterburgi jõudmisel hakati siin oma istumisi edasi pidama nende süüaluste üle, kelle peale siit lahkunud kaebanud ning keda Peterburgis Balti waksalis ehk seal pool Narowat tabati.

Enamlaste aja algamisega hakati Tallinnas punast kaardiwäge asutama, sest uuel rewolutsionil on waja ustawat ja poolehoidjat sõjajõudu. Seda wõib aga tööliste walitsus üksi töölistest saada, neist, kes proletarlasteks sündinud ja selleks ka jäänud. Sest senine sõjawägi, kes juba kewadest saadik sõdimise nurka wisanud, ei ole abiks enam ühelegi walitsusele, see on waremed oma ette. Peale selle tunnewad rewolutsioni juhid algusest peale kartust tulewiku ette ning katsuwad end kindlustada. Kontrrewolutsion ripub õhus musta wihma pilwena, ta wõib läheneda ja puhkeda. Uus sõja jõud peab sarnane olema, kes süttib üksi enamlaste kõnede ga, kelle koosseis puhas proletarlane ning kes enamlusele wankumata poolehoidja.

Punase se kaardiwäkke kirjutakse üles üksi wabrikute töölisi ja waesemaid elanikka, keda

seekord Tallinnas rohkesti, sõjariistad saadakse sõjawäelt. Punakaartlased käiwad wahikorral, kus juhtub, kuid igaüks elab omas korteris. Tallinna uulitsatel wõib nüüd igalpool priinimesi näha, kes 3—4 mehelistes salkades siia ehk senna tõttawad kroonu püssid selgas. Punane kaardiwägi langeb jaoskondadesse, igas jaoskonnas oma ülem ning jaoskondade kaupa peeti sõjawäelisi harjutusi. Punakaartlasi tarwitakse kõige pealt politilisteks läbiotsimisteks wasturewolutsioni mahasurumise otstarbel, wangide wahtideks, kroonu waranduste hoidmiseks ning tribunali poolt seltskondlistele töödele mõistetud isikute tagasundimiseks.

Punakaartlastele, keda seks palgatud wabriku tööliste hulgast, maksab palga wabrikuwalitsus. Kuid iseäraliseks palga lisatasuks kuulutakse kõik Tallinna kauplused ja ärid 5% maksu alla nende päewasest sissetulekust. Et ärid nõus ei ole nimetud maksu maksuma, pannakse igasse kauplusesse kommissar, kes kaupluse sissetulekut peab rewideerima. Kommissari palga maksab kauplus, kes oma tõrkumisega kommissari sisseseadmise wälja kutsunud.

Erakorraline maks pannakse ka pankade peale, kuid ka need tõrguwad. Tõrkumisele wastatakse kommissaride nimetamisega, igapähe kuupalk 500 rubla (harilikudel ametnikudel 150—200.) Kommissarid walwawad, et ühelegi isikule suuremaid summe wälja ei makseta kui

150 rubla nädalas. Pankade kassad tohiwad üksi neid tshekka väljamaksmiseks wastu wõtta, milledel kommissaride allkirjad. Mitmed pangad maksawad erakorralise maksu välja, mõned wiiwitawad. Wiimastel päewadel enne saksa wägede tulekut laseb Eesti wastastikune krediitühisus Jaani uul. oma pea sissekäigu ette liiwakotid wedada, et hädakorral wastu hakata. Wiiwitus aitab ning mõned rahaasutused peasewad mitme miljonilisest kontributsionist.

Punakaartlaste koosseis on wäga kirju. Nende seas on palju kahtlasi isikuid, palju kurjategijaid, kes rahutuste ajal wangikodadest peasenud. See saab linnas teatawaks ja sünnitab ärewust ning kahtlast meeleolu, karde-takse üleüldist rüüstamist punakaartlaste poolt. Punase kaardiwäelaste arw tõuseb mitme tuhandeni.

23. weebruaril s. o. kaks päewa enne saksa wägede linna jõudmist sõitsid Tallinnast era-rongid punakaartlastega Keilasse sakslastele wastu. Keilasse jõudes waliti seal juhatajad ning katsuti lahingut wastuwõtta. Puna-kaartlased löödi aga ilma suurema waewata taganema ning põgenesid maad mööda laiali, kes Tallinnasse, kes Wenemaale. Tallinnas hakkasid Eesti polgud mehi kimbutama, nende käest sõjariistu ärawõtma ning neid wangistama. Nii oli kärarikas kogu kerge waewaga laiali paisatud.

9. detsembril otsustas Eesti töörahwa ja sõjawäe saadikute täidesaatew komitee, et Tallinnas ühtegi rahwamaja ei ole ning et sellepärast üks kirikutest selle aset peab täitma. Walik langeb Olewiste kiriku peale. Rahwa kokkukäimise kohtadest ei ole Tallinnas küll puudust olnud, kuid sellega taheti rahwahulkade ees kelkiwalt demonstreerida, seda kõik wõime meie! Paar päewa hiljem ilmusgi seltskond mehi kiriku eestseisja kontorist Kochi juurde ja nõudis, kiriku wõtmed antagu töörahwa saadikute kätte. Koguduse protestist, mis Nigulaste kirikus ära peeti, ei pandud tähelegi. 14. dets. peeti Dwigateli wabriku tööliste poolt uue rahwamaja awamise koosolek — meeting ära, kirik nimetati „Olewiste rahwakojaks“ ning sellele määrati oma koman- dant, keegi Dwigateli wabriku tööline Uripea, kes 1907 a. maalt wälja saadetud ja senini politilise emigrandina Soomes elanud.

Kiriku wiidi sisse kõigepealt punased lipud ning otse kantsli kohale oli Tallinna sotsialdemokratlaste — enamlaste „Kiire“ lipp kinnitud. Kiriku altar kaeti walge riidega ning wiimase peale maaliti punaste tähtedega: „Kõigi maade proletarlased ühinege!“ Kantslist pisut eemale paigutadi kõnetool, kus meetingu juhatajad harilikult kõnelesid. Orkester mahutadi oreli-koorti ning siit mängiti harilikult Prantsuse riigilaulu, rahwuswahelist tööliste laulu „internatsionalet“ ehk Poola mässu wiit „Warsha-

wiankat.“ Ka jõulu õhtul, kus kõigis kirikutes jumalateenistusi peeti, ei jäänud Olewiste kirikus meeting pidamata. Kõne aluseks oli tuntud enamlane Pöögelman wõtnud lause Kristuse sündimise loost: Ja rahu maa peal. Seda inglil kuulutuse sõna aga tarwitadi siin pahempidi keeratud mõttes: rahu wõida tulla üksi siis. kui see igawene inimesesoo waenlane, kodanlus, häwitud olla.

Kirikus peeti ära umbes 20 koosolekut. Harilikult astusid üles Tallinnast seni eemal olnud politilised emigrandid, osawõtmine oli alati rohke ja sissetulek tubli. Kirikus istuti mütsides ning suitsetadi. Kõnedes sõnu ei walitud ning armuõpetuse asemel kuulutadi siit kõige wihasemat waenu ja kodusõda.

23. webr. 1918 a. muudeti kirik kroonupüsside, sinelite ja sõjamoona laduks, mida Keilasse sakslastele wastutõttawatele punakaartlastele wälja jägama hakati.

Otse wastandiks sellele peeti seal 3. märtsil 1918 a. saksa wägedele pidulikku jumalateenistust, kus 68 jalawäe korpuse õpetaja Dr. Klatt jutluse aluseks kirjasõna walis: Minu koda peab palwekojaks hüütama, teie aga olete seda rööwlikoopaks teinud. Kirikust leitud lipud wiidi saksamaale ning paigutadi Köningsbergi museumi.

Saksa wägede tuleku põhjus.

Rewolutsioni esimestel kuudel häwitati peaausjalikult riigi keskwõimu, tehti maha wihatud tsarismust. Selle kadumisega hakkas õõguma klassiwaen ning kodusõda haruldase wihaga ja terawusega.

Eestimaal kisutakse aadel wõitluse keerdu, sõda tõuseb mõisnike ja maatameeste wahel. Wiimasid kutsutakse üles mõisaid ülewõtma ning see sündis sulaste ja maatameeste poolt jalamaid. Mõisnikud, kes ilmasõja raputustest puutumata jäänud, põgenesid maalt Tallinnasse, et kokkutulles nõu pidada, kuda oma warandust päästa. Seisukorra tegi halwemaks weel see asjaolu, et maal igal pool mõisades wene soldatid korteris olid, kes omawoliliselt wäeosadest lahkudes senna elama asusid, et hästi süüa ja laiselda, warastada, riisuda, purustada, rüüstata ja põletada. Maatameeste komiteed ei suutnud kaugeltki seda kahju teha, mis korratumad sõjawägede salgad. Talupojad olid õõseti wahetpidamata walwel, et wargaid ära tõrjuda. Nii oli maa korralagedusesse ja häwinemisesse üppumas.

Detsembri kuul hakkab Tallinnas kuulujutt ringi käima, palwekirjadele korjati allkirju, mida Saksa walitsusele anda tahetakse, tulgu ja tehku see oma wägedega rewolutsioni mõllamisele lõpp. Kuulujuttu kinnitab selle teisend: Saksa saadikul v. Kühlmannil olnud Bresti rahuläbirääkimisi

enamlastega pakk Läänemeremaadelt saadud palwekirju kaasas, mis kõik saksa wägede maale kutsumist kinnitanud. Seda selleaegset arwamist kinnitas edaspidi riigikantsleri Bethmann Hollwegi kõne riigipäewal: Baltimaade okkupeerimine olla inimese armastuse põhjusmõttel sündinud.

Enamlaste tõenduse järele on jaanuari kuul 1918 a. Tallinnast Haapsalu ja saarestikku wiwatel teedel mõned aadeli soost liikmed kinni wõetud, kellel kaasas kahtlased dokumendid ning palwekirjad paljude allkirjadega, ilmugu saksa wäed saarestikust mannermaale segadusi ja kuritöid lõpetama. Selle tagajärjel ilmus enamlaste ametlikkus lehes Eesti Teatajas 22. jaan. 1918 kuulus otsus, kus ülemal kirjeldud mõisnikude teguwiisi kuulmata kuritööks nimetakse ning kõiki aadeli soost isikuid (naesterahwaid üle 20 ja meesterahwaid üle 17 a. wanuduses) linnupriiks s. o. väljaspool seadust kuulutakse. Kuulutuses, mis uulitsa nurkadele üles kleebitakse, on edasi üeldud et aadeli silmad mitte seda nägema ei pea, mida süda ihaldanud. See tõstab ärewust äärmise põnewuseni.

Sõja rewolutsioniline komitee arutab aadeli asja ja leiab, et see rewolutsionile hädaohtlik, sest peaks saksa wäed tõesti liginema, oleks sellega nende walitsusel lõpp. Rewolutsioni aja tegelased peaks põgenema, maa langeks kindla ja raudse korra alla. Samase sõja rewolutsioni komitee kätte tuuakse ka leitud palwe-

kirja allakirjutajate nimed ning komitee annab käsu neid wangistada.

Öösel vastu 20. jaanuari 1918 a. hakkab punane kaardiwägi maalt linna põgenenud aadeli soo liikmeid kinni wõtma, miilits hoiab poliitilisest wõitlusest kõrwale. Wangistakse umbes paarsada mõisnikku, waimulikku, kogukondliste asutuste esitajat, seltsielu tegelast ja endist ametnikku, suurem hulk neist wanadest ja tähtsamatest sugukondadest. Kinni wõetud meesterahwad paigutakse asuwasse wilja elewatori ruumidesse, mis sõja ajal kaubanduse seisakul tühjaks jäänud, naesterahwad Noblessneri wabriku kõrwal asuwasse miiniladusse. Sarnane wangistuse koha walimine sünnib sellepärast, et linnas muud suuremad wangimajad puuduwad, on ju need märtsi kuu algul maha põletud. Wangi wõetud isikud peetakse punakaartlaste wahi all; halwa ruumide, wiletsa toidu ja mure raskusi ei kannata kõik wälja — sureb kõrges wanaduses Kuimetsa mõisa omanik, endine haagikohtunik, v. Samson.

Poliitilisesse wõitlusesse hakkawad end segama madrused Peeter Suure merekindluse garnisonist. 17. weebruaril olid Aegna saare fortide madrused koosolekut pidanud, Tallinna asja harutanud ning otsustanud elewatoris wangis olewaid mõisnikka ära surmata. Selleks tuli neid otsuse järele lodjadesse laadida, buksirlaewaga merele toimetada ja kiwi kaelas mere põhja lasta.

Järgmisel päewal, 14. weebruaril ilmus Aegna saare madruste saatkond Tallinnasse, käis sadamas olewate ristlejate peal ja laskis oma otsuse laewakomiteede poolt pitsatitega ära kinnitada. Weel sellel samal õhtul ilmus saatkond Toompea lossi ning nõudis Eestimaa tööliste ja sold. saadikute nõukogude täidesaatwalt komiteelt mõisnikude wäljaandmist mahatapmiseks. Neile wastati, et wanga senikaua wälja ei anta, kui Peterburgist käsk tuleb, kuhu neid panna ehk mis nendega peale hakata. Madrused wastasid, et nad sarnase otsusega tagasi sõita ei wõi, sest ärahukkamise otsuse on saare madrused oma ette teinud ning saadawad selle osa ise täide. Olgugi, et seltsimees Kingissepp neile äraseletada katsus, mis tagajärjed mõtteta teol olla wõiwad, ei rahustanud see madruseid ning wiimased teatasid, et nad järgmisel hommikul elewatori juurde madruste koosoleku kokku kutsuwad ja ikkagi wangid merele toimetamiseks lotjadele laadiwad.

Et suuremat werewalamist ärahoida, laskis täidesaatew komitee öösel wangid sadama elewatorist Toompea turnisaali ülewiiä. Järgmisel hommikul tuli umbes 500 pealine madruste salk linna ja nõudis mõisnikude wäljaandmist. Tööliste majas Karja uul. № 18 peeti koosolek ära, kuid rahustused ei mõjunud, madrused tormasid Toompeale. Siin ei jäenud muud nõu üle, kui wangid elewatorisse tagasi wiia, kus

punakaartlaste kõrwale weel madrused enda wahid seadsid.

Sadamas olewate ristlejate peal peeti uuesti koosolekuid ning seal tunnistadi ometi Eestimaa täidesaatwa komitee eesõigus wangide kohta makswaks. Et seisukord siiski wäga kriitiline ja põnew, ilmusid laewawäe komiteesse Inglise, Hollandi, Daani ja Rootsi konsulid ning teatasid, et nad oma riikide poolt tapmise eest hoidmiseks waheleastumist paluwad. Muidugi ei jätnud kinniwõetute omaksed kõik tegemast, mis wõimalik ning nüüd oli saksa wägedel wormilik põhjus edasiliikumiseks käepärast. Et Tallinna post ja telegrahw enamlaste kontrolli all, sündis igasugune ühendus õhtueuroopaga Helsingi — Stockholmi kaudu. Tallinna Helsingi ning Helsingi — Stockholmi waheline laewaühendus kergendas abipalumist. Et saksa kindral Seckendorffi wäed kodumaa wärawas, oli neil seisukord selge.

Olukorrast saadi Peterburgis teada ning enamlaste kohtu asjade rahwakommissar Steinberg kõneleb telegrahwi kaudu Tallinnasse, nimetab mõisniku seisuse linnupriiks kuulutamist lapsikuks tembuks ja seletab, et mõningate isikute kõlbmata ülesastumise pärast ometi terwet rahwast taga ei tohi kiusata, weel vähem aga kedagi madruste poolt lasta ära hukata. Järgmisel päewal kõnelewad Tallinna wõimuhed Hughes'i apparati kaudu Peterburgiga

uuesti ja sealt soowitakse wanga kaugemale ida poole, Siberisse, saata.

18. weebr. 1918 a. algab wangide ära-
saatmine. Sellest teatadi telegrahwi teel Berlini
ning wastuseks oli käsk Saaremaa wägedele
Tallinna poole edasi marsima hakata. Suur
osa wangidest jõudis Krasnojarski linna, kuid
siit hakkas warstine tagasireis. Sest wõitja
Saksamaa nõudis nende wabastamist. Wangide
tagasitulek ja wastuwõtmine sündis muusikaga
Tallinna waksalis, kellade helinaga ja piduliku
jumalateenistusega Doome kirikus.

Selle kohalise põhjuse, maa kaitsmise ja
korralageduse lõpetamise kõrwal, oli ometi weel
teine tähtsam, mis saksa wägede mannermaale
tulekut möödapeasemataks tegi.

Enamlaste partei oli mõjule peases wäsinud
sõjawäele ja rahwale tõutanud rahu teha
ja see sai teatawaks Saksamaale. Wiimane oli
mitu aastat liitlaste wägedest sissepiiratud ja
soowis mõnda wäerinda wabastada. Sellepärast
algasid detsembri kuus 1917 Wenemaa ja
Saksamaa wahel Brestis rahuläbirääkimised.
Wenemaa seisukohast olid tingimised kohuta-
walt rasked: terwe 16 kubermangu äraandmine,
ning sellega ei julgenud enamlasedgi leppida.
Samase aasta jõuluks katkesid rahuläbirääki-
mised ilma mingisugust tagajärge andmata.
Selleaegne waatepunkt keskeuropa riigimeestel
oli: kui waenlane rahu teha ei soowi, siis tuleb
teda seks sõjaga sundida. Ning warsti näemegi

Saksa wägesid edasi nihkumas. Nende saartelt mannermaale tulekul wõetakse Bresti rahuläbirääkimised uuesti üles. 25-mal weebruaril 1918 a. on saksa wäed Tallinna jõudnud ja samase aasta 3-mal märtsil kirjutakse Brestis wene-saksa rahulepingule mõlemilt poolt alla. Saksamaa oli wägede mannermaale saatmisega ometi rahu kätte saanud, oli rahu läbirääkimisteks mõju awaldanud ja see katse seekord sihile wiinud.

Saksa wägede tulek.

23. weebr. 1918 a. oli laupäew; linnas jälle elawus ja põnewus suur, rahwahulk woogab ilma tööta uulitsatel, kuulujutud käiwad suust suhu, erutus ja ärewus on üleüldised. Naisaare garnisoni ewakueeritakse Tallinnasse, sissesõitjad laewad on tungil madruseid täis, laewalagedel peetakse meetinga, kõnelejad räägiwad mastide ja redelite otsast. Kõnelejad tõendawad, et sakslased ei tule, see oleks rewolutsioni hukatus, segadusi sünnitada üksi walge kaardiwägi, kodanlus. Laewa „Kolõwani“ peal loetakse sadamasse jõudes Peterburgist saadud telegramm ette, kus kästakse kõiki wastupanekuks kraawa kaewama panna, kellel iganes kaks kätt ja kaks jalga olemas. Peaks aga taganemine ette tulema, siis tuleb minekul häwitada kõik mis wõimalik, peale muu ka rahwuslised ja kultuurlised warandused. Tal-

linnast sõidawad rongidel Wenemaa poole eraisikud, sõjawäelased, ametnikud; niisama weetakse wälja kõiksugu kroonu ja erawarandust.

Homikuse rongiga Haapsalu poolt tulejad kõnelewad, sakslased olnud juba reedel Riisiperes ning liikuda siit kiiresti Tallinna poole. Et sakslased warsti linna jõuawad, ei ole enam saladus, sellest kõneldakse üleüldiselt, oodatakse isegi neid, et punasest hirmuwalitsusest peaseda.

Tallinna enamlaste juhid näitawad, nagu poleks midagi iseäralikku tulemas. Sellelsamal päewal ilmuwas „Eesti Teatajas“ awaldab Eestimaa tööliste ja soldatite saadikute nõukogu teadaandmise, milles weel ikkagi jultunult kinnitakse, et mingit sakslaste tulekut ülepea oodata ei olla. Üksikud sakslaste salgad olla küll Wirtsus maale tulnud, kuid see olla Tallinnast weel kaugel, oma 200 wersta. Mis aga Haapsalusse puutuda, siis olla seal walge kaardiwägi, kontrrewolutsionärid ja äraandja Eesti polk tegewusel. Kõik need ülesastumised surub aga nõukogude walitsus kõige jõuga maha, sellepärast wõiwad kodanikud mureta olla ning nõukogude wõimu ja selle püsiwuse sisse uskuda. Pealegi olla saksa wägedes mäss lahti puhkenud, mis neile endile kõige halwemat kuulutab. Lõpuks kinnitakse weel kord, et Tallinnale õhtu poolt mitte sakslased ei ligine, waid walgekaartlased ja kas nende seas üleüldse saksa wägesid olla, pole esiotsa teada.

Kuna enamlaste leht „Eesti Teataja“ rahvahulkadele nii häbemata waletas, ei olnud neil endil tõsine asjaolu teadmata. Sest peale hariliku telegrahwi ja posti ühenduse oli Eestimaa rannal weel ise telefoni wõrk puhas sõjaliseks otstarbeks ehitud, mis igasuguse waenulise tegewuse üle sakslaste poolt teateid Tallinnasse edasi kandis ning see organisatsioon töötas wiimase silmapilguni.

Awalikust walest hoolimata hakatakse laupäewa hommikul punakaartlastele riideid ja sõjariistu wäljajägama, et neid walgekaartlastele wastu läkitada. Kella 9-10 wahel sõidawad mitmed rongid punakaartlastega Keila poole, nende seas ka naesterahwad ja poisikesed.

Linna turud on täis wene alamwaelisi, kes kõiksugu kroonu kraami ja riideid müüwad, et ilma koormata kergem ära oleks sõita.

Tallinna tööliste ja soldatite saadikute nõukogus, tribunalis ja Toompea täidesaatwas komitees walitseb suur ärewus. Pakitakse asju ärasõiduks kokku, ning ka siin teatakse kindlasti, et saksa wäed liginewad. Aeg ajalt lähewad erutawad teated kindlamaks ning pärast lõunat katkeb raudtee ühendus Keilaga. Telegrahw teatab, et Keilas punakaartlaste ja sakslaste wahel laskmine olla ning kell 10 õhtul teatakse, et saksa wäed Kohilas kitsaroopalise raudtee läbi lõikanud. Nii hakkab saksa wägede rõngas Tallinna ümber koonduma, waba on weel Peterburgi raudtee liin ja seda

mööda saatetakse wene kroonu warandust woor woori järele minema.

Öösel kella 1 ja 2 wahel kuulduwad õhtu-pool tugewad raksatused, mis wägewalt üle linna kajawad ning aknate klaasid klirisema panewad. Õhku lendawad Peeter Suure mere-kindluse fordid Suurupis, Kakumäel, Rannamõisas. Ühtlasi hakkab linnas igal pool püssidest ja kuulipildujatest äge paugutamine. Taganemisele asuwad wene madrused ja punakaartlased paugutawad wahetpidamata, et kodanlist elementi nende korteritesse paigale sundida ning tärkawat pööret ära hoida. Paugutamine läheb aeg ajalt tugewamaks ning lõpeb üksi saksa wägede tulekuga. Paljud saawad haawata.

Järgmine päew on pühapäew, wäljas ilm pilwes, külm keskmise. Uulitsatele kogub lügemata hulk inimesi, ärewus kaswab ühtelugu, sest teatakse saksa wägede liginemisest Keila poolt Tallinna. Öösel olid püssi ja kuulipildujate praginal enamlaste asutused, „Töölise“ toim., tribunal, sõja rew. komitee ja Tall. tööl. ja sold. saadikute nõukogu enda kraamiga laewadele kolinud, need enda tegewuse lõpetanud. Kardetakse madruste rüüstamist nagu see sõdade ajal taganemistel harilik nähtus. Kell 10 hom. tormawad madrused Wene uul. asuwasse eeluurimise wangimajasse, wangid lastakse lahti, wangimaja pandakse põlema. Eesti wäeosad hakkawad end korraldama.

Sadamas on sellel ajal wene ristlejad talwekorteris. „Admiral Makarow,“ „Bajan,“ „Rjurik,“ „Bogatör,“ „Rossia,“ jäelõhkujad „Jermak“ ja „Wolõnets,“ kindluse laewad: „Kabelnõi,“ „Grusowoi,“ „Krepostnoi,“ „Kolõwan,“ „Rein“ j. t. Nende peal on tegewus suur, seatakse walmis ärasõiduks. Linn on täis ümberhulkuwaid sõjawäelasi ning rutuga äratõttawaid wenelasi. Mere poolt kostawad wahetpidamata tugewad raksatused, õhku lastakse Naissaare ja Aegna forta. Linnas aga korraldakse uut kodanikude kaitsewäge, kes rüüstamise korral seda takistama peaks, enamlased olid selle omal ajal sulgunud. Öhtu eel sattuwad Tallinnast Peterburgi poole wäljasõitwad rongid Lagediligiduses sakslaste tule alla, nende Tallinnat ümbritsew rõngas on otsaga siia wälja ulatanud. Lahti on weel üksi linna merepoolne külg.

Pärast lõunat läheb püssi ja kuulipildujate ragin linnas iseäranis suureks, näitab nagu peetaks linnas uulitsa wõitlusi. Sõjariistu jagatakse juba kodanikudele wälja mitmelt poolt. Kardetakse, et madrused hooneid, raudtee waksali, gaasiwabrikut ning muid kroonuasutusi purustama hakawad, nagu lubatud ja ähwardud. Et seda ärahoida, seatakse Eesti wägede ja omakaitse poolt raudtee jaama esisele, Paksu Margarethe waremetesse j. m. kuulipildujad üles; need peawad taganewad madruste salgad sadama poole suruma. Gaasiwabrikus on waatlemise punkt ning siit teatakse aeg ajalt

wene madruste liginemisest. Kuulipildujate ragin kihutab rüüstamise ja purustamise isulised laewadele tagasi.

Umbes kell 3 p. l. tehakse sadamas asuwad wene kroonu aidad lahti ning siit hakatakse laewadele kaadma, mis aitades olemas: wilt, kummi, küünlad, seep, nahk, riie, laewade ja meeskonde warustusained j. m.; seda on suurel hulgal tagawaraks, pikad aidad otsani täis.

Senna juurde seltsiwad erainimeste parwed, kes omawoliliselt kroonu aitadesse sisse tunginud ja laiali weawad, mis kätte juhtub.

Täieline ladude rüüstamine wõtab hoogu. Selle ärahoidmiseks sõidawad ratsasoldatid inimeste keskele, isegi kuulipildujad pannakse kroonusadama wärawatesse nagisema, kõik see aga ei suuda rüüstamise laenet enam takistada ning see kestab täiskuu walgel hilise ööni, kuni aidad tühjad. Öösel süüdatakse ained põlema, kuid kiwihoones lämbub warsti tuli.

Pühapäewa õhtul on Tallinn saksa wägede rõngast ümberpiiratud ja rongid ei käi ka Peterburgi poole enam. Kuna linnas püsside laskmine weelgi suureneb, koguwad senised Tallinna wõimumehed, enamlaste asutused ning põgenejate madruste ja soldatite perekonnad ristlejate peale kokku. Sõjalaewad on ärasõitjaid tuubil täis. Laewadele põgeneb ka kuulus Tallinna punane kaardiwägi, keda sakslaste tulek maalt peletab. Need lahkuwad wabatahtliselt, et wenemaal wabadust edasi maitseada.

Tallinn ja tema elanikud jäetakse Wenemaa poolt saatuse hooleks. Nende, kui endise suurriigi osa kaitseks ei liigutada sõrmegi. Asjata olid kõik ohwrid, mida kodumaa ilmasõja päewil Wenemaa kasuks waekausile heitnud.

Üleüldise maru keskel ilmuwad uulitsatele Eestimaa päästekomitee päewakäsud [K. Pätsi, J. Wilmsi ja Dr. Koniku poolt] millega Eestimaa iseseiswaks kuulatakse ning ära keelatakse Eesti alamatele mingil wiisil Wene-saksa sõjast osa wõtta. Wene rahwakommissaride nõukogu oli wäerinna ligiduses üleüldise mobilisatsiooni wäljakuulutanud, et sellega edasi liikuwate saksa wägede ees maad tühjendada, see käsk kuulutadi tühjaks. Niisama pidid kõik maa ja linna walitsuste asutused oma katkestud tegewust jätkama ning wägiwaldselt nende asemele astunud nõukogud kõrwaldama. Selle käsu täitmiseks pidid miilits ja sõjawägi omalt poolt kaasa aitama. Ära keeldi ka kõiksugu kroonu waranduse maalt wälja wedamine. Näitab, et Eesti iseseiswuslaste partei wõimu enda kätte wõtta soowib, kuid see ei lähe seekord korda. Omakaitset ja sõjawäel läheb siiski korda purustamisi ärahoida.

Esmaspäew 25. weeb. 1918. Rahwas woolab uulitsatele, igasugune tegewus seisab, kauplused ja kõiksugu asutused on kinni. Wäljas on näha kodanikude omakaitset ja Eesti sõjawäelisi, kes punakaartlastelt sõjariistu ära wõtawad, Püssi pragin on waikimas. Läbi ilusa talwise

hommiku kostawad kiriku kellade helinad Eesti päästekomitee käsul, kes inimesi kokku kutsuwad maapäewa poolt Eesti iseseiswaks kuulutamise manifesti kuulama.

Wene laewastik, jäämurdja Jermak eesotsas, hakkawad läbi ajujää Soome poole liikuma, käik pikaldane ja wisa. Oodetakse põnewusega saksa wägede sissetulekut ning telegrammid kuulutawad, et see kell 12 lõunal sünnib. Õhus heljub saatusline haamrilöök: ots rewolutsionile.

Umbes kell 10, 30 min. jõuawad korruga kolmelt poolt S. Tartu, S. Pärnu ja Baltiski maanteed kaudu 4. mehelised saksa jalgratta sõitjate — maakuulajate salgad linna, esimene keerab üle Wene turu Narwa maanteele, teine Balti waksali ette. Pisut hiljem liigub auto 6 sõjawäelasega Baltiski maanteelt Toompeale ning siit Pikkjalga mööda altlinna, püssid käes laskewalmis.

Sadam on Eesti sõjawäelaste ja omakaitse poolt sissepiiratud ning piir ära määratud, kust üle minna ei tohi, piirkonnaks on Narwa maantee ja merepuiestee. Punkt kell 12 jõuab Pärnu maanteed tulles esimene saksa jalawäe osa Jaani uulitsale ning Wiru wärawasse, pagunitel täht M. (Italia kuninganna Maria nimeline polk). Käsikranatidega warustatutena liiguwad kiiwrimehed Mere puiesteele ning peetawad sadamat piirama hakates piirituse wabriku ees. Esimesele polgule järgneb teine, see keerab

Wene turult Jaama ning Uue Hollandi uulitsatesse ja peetab Kochi aitade taga. Wiimane wene laew, mis kalda äärest lahkub, on üleni madrustega ja põgenejatega täidetud. Sadama kaldale astub saksa soldat ja käseb mitte lasta, kuid sellest hoolimata algawad wene madrused tuleandmist. Saksa soldatid wiiwad ühe haawatu ära ja lähewad aitade taha warjule kuna laewalt seni tuld antakse, kuni see sadama suust wälja jõudnud.

Reidi kohal hakkab saksa aeroplan keerlema ja wiskab mõned pommid soomusristleja Rjuriku peale. Ristleja algab tagumistest suurtükkidest tuleandmist, kuid aeroplani need ei taba, küll saawad aga langenud pommi tükkide läbi paar inimest surma.

Nüüd algab kolmelt poolt saksa wägede linna sisse marsimine ja see kestab kolme peauulitsate kaudu hilise õhtuni. Pärast lõunat jõuab linna 68 saksa Põhja korpuse komandeerija Nürnbergi wabaherra kindral-leitnant v. Seckendorff ja asub Toompea lossi korterisse. Järgmisel päewal jõuab Tallinna arwurikas saksa suurtükiwägi.

Wene sõjalaewad puperdawad mitu päewa paksu jää sees saarde wahel. Ööseti sähwatawad saartelt suured tulejutid taewa poole ning kostawad waljud kärgatused: õhku lastakse saarde kindlustusi. Naissaare 7. suurest fordist on saare komendandi Schawernowski käsul rusuhunikud järle jäänud. Ühtlasi nähtakse sealt

suuri suitsu ja tulekumasid: maha põletakse taganejate poolt mitusada maja ja arutu suured walmisraiutud ehitusmetsa ladud.

Saksa wägede tulekuga hakkab linnas suur enamlaste ja punakaartlaste wangistamine, neid paigutakse esiotsa sadamasse elewatori, kus alles hiljuti wangistatud mõisnikud istunud. Priirongid kannawad lugemata hulgal Wene-
maale saadetuid ja wabatahtliselt wäljarändajaid.

Punane Tallinn oli walgeks muutunud.

